

88X.3427
#13

Каз. 13.

Архив
Архив

АБАЙ КУНАНБАЕВ

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ

ШЫҒАРМАЛАР

ЕКІ ТОМДЫҚ

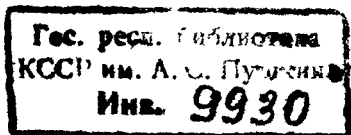
I

«ЖАЗУШЫ» БАСПАСЫ, АЛМАТЫ — 1968

Абайдың бұл шығарылып отырған екі томдық шығармаларының бірінші томына өлендері кірді.

Суретші М. Кисамединов

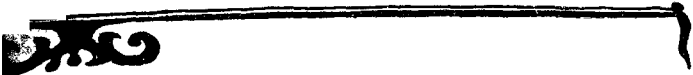
7—4—3
94—68

ӨЛЕНДЕР

1855—1881

* * *

Кім екен деп келіп ем түйе қуған,
Қатын ғой күлдәрімен белін буған
Төркініңнің бергені жауыр айғыр,
Бауырыңды ұрайын бірге туған.

ШЫҒЫС АҚЫНДАРЫНША

Иузи — рәушан ¹, көзі — гәүһәр ²
Лағилдек ³ бег үші әхмәр ⁴,
Тамағи қардан әм биһтар ⁵
Қашың құдрәт ⁶ қоли шигә ⁷.
Өзән гузәлләра ⁸ раһбар ⁹,
Сәнә ғашиқ болып кәмтар,
Сүләйман, Ямшит, Искәндәр
Ала алмас барша мүлкигә.
Мүбадә олса ¹⁰ ол бір кәз,
Тамаша қылса йүзмә-йүз
Кетіп қуат, йұмылып көз,
Бойың сал-сал бола нигә ¹¹

¹ Рәушан (парсыша) — жарық, әдемілік

² Гәүһәр (парсыша) — бриллиант

³ Лағыл (арапша) — асыл тастың бір түрі.

⁴ Әхмәр (арапша) — яқұт, рубин

⁵ Биһтар (парсыша) — бетер

⁶ Құдрәт (арапша) — күш

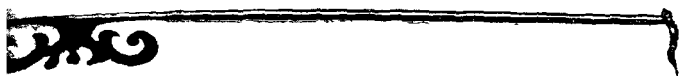
⁷ Шигә (парсыша) — нәзік

⁸ Гузәл (түрікше) — сұлу

⁹ Раһбар (парсыша) — бастаушы

¹⁰ Мүбадә олса (түрікше) — бола қалса

¹¹ Нигә (татарша) — неге.

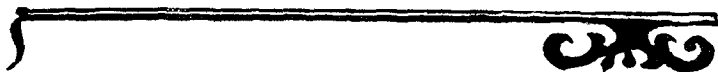
* * *

Фзули, Шәмси, Сәйхали,
Навои, Сағди, Фирдауси,
Хожа Хафиз — бу һәммәси
Мәдәт ¹ бер я шағири ² фәрияд ³.

¹ Мәдәт (*парсыша*) — жәрдем бер, қазақша — медет бол.

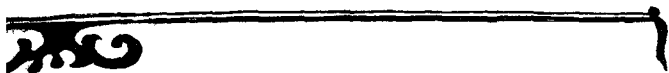
² Шағир (*арапша*) — акын

³ Фәрияд (*арапша*) — сыйыну.

ШӘРІПKE

Түнлікбайдың қатыны атың Шәріп,
Байға жарып көрмеген сен бір кәріп.
Сен шыққан жол үстінде жалғыз түп ши,
Көрінген ит кетеді бір-бір сарып.

АБРАЛЫҒА

Мен жасымнан көп көрдім
Мұсылманды, көпірді.
Абралыдай көрмедім
Намаз білмес пақырды.
Қира'әтін ¹ оқытып
Көріп едім, шатылды.
Ниет қыла білмейді,
Не қылады нәпілді ².
Намазшамның ³ артынан
Құржаң-құржаң етеді,
Жер ұшық ⁴ берген кісідей,
Тонқандай ма, не етеді.
Нәпіл түгіл, намазы
Бәрі желге кетеді.
«Еннатайына кәлкәусар»⁵
Пошал дереу күнәкар,
Аяғын ойлап айтқаны,

¹ Құрандағы арапша айтылуынша оқу.

² Міндетті бес уақыт намаз үстіне қосымша оқылатын намаз.

³ Күн батысымен оқитын намаз.

⁴ Ауырған адамды күн бағар алдында күнбатысқа қаратып, жерге жатқызып, тұрғызып ұшықтау.

⁵ Бұзып айтылған аят сөзі.

«Әні — шаны құлаптар».
Осы оқумен намаздың
Қай жерінде сауап бар?
Тегін ойлап байқасаң,
Мұнда ми жоқ, құлақ бар.

ЖАҚСЫЛЫҚҚА

Аяғынды аңдып бас, ей Жақсылық!
Өз басында жының бар бір бақсылық;
Борышқорлық адамға қиын нәрсе
Әрқайда, өсткізеді мал тапшылық.

* * *

Сап-сап, көңлім, сап, көңлім! *
Саяламай, сай таппай,
Не күн туды басыңа
Күні-түні жай таппай?
Сен жайыңа жүргенмен,
Қыз өле ме бай таппай?
Түн кезгенің мақұл ма,
Жан-жағыңа жалтақтай?
Өлермін деп жүрмісің,
Мұнан басқа жан таппай?

Сап-сап, көңлім, сап, көңлім!
Сабыр түбі — сары алтын.
Сабыр қылсаң жайыңды
Білер ме екен бекзатым?
Көңіл аулап сөз айтар
Арадағы тілхатым,
Ағын судай екпіндеп,
Лайы жоқ суатым.
Ауру да емес, сау да емес,
Құрыды әл-қуағым.

Сап-сап, көңлім, сап, көңлім!
Сана қылма бекерге!
Сана қылғанмен пайда жоқ.
Дүние даяр өтерге,
Ажал даяр жетерге.
Хош, қыз алсын қойнына,
Бейнет көрмей, дәулет жок,
Әлі барып кетерге,
Оныменен бойыңа
Иман, дәулет бітер ме?
Адалды сатсаң арамға,
Құдай қабыл етер ме?
Қыз сүйеді мені деп,
Оған көңіл көтерме!

Сап-сап, көңлім, сап, көңілім!
Сарқа берме санасын.
Бәрін өзің білсең де,
Әлі-ақ өзің танасың.
Өртенесің, жанасың,
Өз-өзіңнен бейнетке
Өз басыңды саласың.
Қай мезгілде тойғыздың
Аюдайын ағасын.
Қатыны мен қалашын?
Қарсақ жортпас қара адыр,
Қарамай неге шабасың?
Сонда тәуір бола ма,
Ұстап ап біреу сабасын?
Киімінді тонасын,
Елге де күлкі боласың.

Сап-сап, көңлім, сап, көңлім!
Сағынышқа сарғайма!

Жәй жүрсең де қыз кумай,
Сені біреу қарғай ма?

Қыз іздесең, қалың бер,
Мұным ақыл болмай ма?
Көріп алсаң көріктіні,
Тандап алсаң тектіні,
Сонда да көңіл толмай ма?

Егер адал жүргенде,
Тіпті жолың болмай ма?

1881—1885

* * *

Қансонарда ¹ бүркітші шығады аңға,*
Тастан түлкі табылар андығанға.
Жақсы ат пен тату жолдас — бір ғанибат ²
Ыңғайлы ықшам киім аңшы адамға.
Салаң етіп жолықса қайтқан ізі,
Сағадан сымпың қағып із шалғанда.
Бүркітші тау басында, қағушы ойда,
Іздің бетін түзетіп аңдағанда.
Томағасын тартқанда бір қырымнан,
Қыран құс көзі көріп самғағанда.
Төмен ұшсам түлкі өрлеп құтылар деп,
Қанды көз қайқаң қағып шықса аспанға,
Көре тұра қалады қашқан түлкі
Құтылмасын білген соң құр қашқанға.
Аузын ашып, қоқақтап, тісін қайрап,

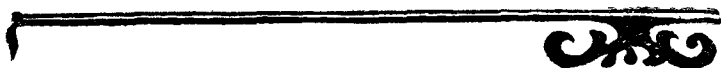
¹ Қансонар — жаңа жауған қардың үстіндегі аңның ізі.

² Ғанибат (*аранша*) — қызық,

Ол да талас қылады шыбын жанға.
Қызық көрер, көңілді болса аңшылар,
Шабар жерін қарамас жығылғанға.
Қырқ пышақпен қыржындап тұрған түлкі,
О-дағы осал жау емес қыран паңға.
Сегіз найза қолында, көз аудармай,
Батыр да аял қылмайды ертең таңға.
Қанат құйрық суылдап, ысқырады,
Көктен қыран сорғалап құйылғанда.
Жарқ-жұрқ етіп екеуі айқасады,
Жеке батыр шыққандай қан майданға.
Біреуі — көк, біреуі — жер тағысы,
Адам үшін батысып қызыл қанға.
Қар — аппақ, бүркіт — қара, түлкі — қызыл,
Ұқсайды қаса¹ сұлу шомылғанға.
Қара шашын көтеріп екі шынтақ,
О да бүлк-бүлк етпей ме сипағанда,
Аппақ ет, қып-қызыл бет, жап-жалаңаш,
Қара шаш қызыл жүзді жасырғанда.
Күйеуі ер, қалыңдығы сұлу болып,
Және ұқсар тар төсекте жолығысқанға.
Арт жағынан жаурыны бүлкілдейді,
Қыран бүктеп астына дәл басқанда.
Құсы да, иесі де қоразданар,
Алпыс екі айлалы түлкі алғанда.
«Үйірімен үш тоғыз», деп жымындап,
Жасы үлкені жанына байланғанда.
Сілке киіп тымақты, насыбайды
Бір атасың көңілің жайланғанда.
Таудан жиде тергендей ала берсен
Бір жасайсың құмарың әр қанғанда.
Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,

¹ Қаса сұлу — нағыз сұлу.

Аң болады кеңесің құс салғанда,
Ешкімге зияны жоқ, өзім көрген,
Бір қызық ісім екен сұм жалғанда.
Көкірегі сезімді, көңілі ойлыға
Бәрі де анық тұрмай ма ойлағанда?
Ұқпассың, үстірт қарап бұлғақтасаң,
Суретін көре алмассың, көп бақпасаң,
Көлеңкесі түседі көкейіңе.
Әр сөзін бір ойланып, салмақтасаң,
Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,
Біле алмассың, құс салып дәм татпасаң.

* * *

Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы,
Аласы аз қара көзі нұр жайнайды.
Жіңішке қара қасы сызып қойған,
Бір жаңа ұксатамын туған айды.
Маңдайдан тура түскен қырлы мұрын,
Ақша жүз, ал-қызыл бет тіл байлайды.
Аузын ашса, көрінер кірсіз тісі,
Сықылды қолмен тізген, іш қайнайды.
Сөйлесе, сөзі әдепті әм мағналы,
Күлкісі бейне бұлбұл құс сайрайды.
Жұп-жұмыр, ақ торғындай мойыны бар,
Үлбіреген тамағын күн шалмайды.
Тактайдай жауырны бар, нығы тік,
Екі алма кеудесінде қисаймайды.
Сорақы ұзын да емес, қысқа да емес,
Нәзік бел тал шыбықтай бұрандайды.
Етіндей жас баланың білегі бар,
Ажымсыз ақ саусағы іске ыңғайлы.
Қолаң қара шашы бар жібек талды,
Торғындай толқындырып көз тандайды.

Қандай қызда ләззат бар жан татпаған?
Сұлуы бұл заманның тек жатпаған.

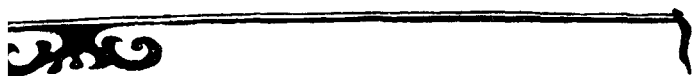
Он сегіз, он тоғызға келгеннен соң,
Алмасы өкпе болар қол батпаған.
Бұлардың кейбірінің мінездері:
Ешнәрсе көрмегенсіп, бұртақтаған.
Кейбірі жайдары, ашық боламын деп,
Орынсыз адамдармен жыртақтаған.
Әуелден сұлу жайы бізге мәлім
Жігітті жұрт мақтаған қыз жақтаған.
Кей жігіт мақтан үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған.
Кей жігіт арсыздықпен ұятсынбай,
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған.
Орынды іске жүріп, ой таппаған,
Не болмаса жұмыс қып, мал бақтаған.
Қасиетті болмайды ондай жігіт,
Әншейін құр бекерге бұлғақтаған.

* * *

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,*
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ер жеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм¹ қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы — бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, шен алсын деп бермедім.
Өзімде басқа шауып, төске өрледім,
Қазақта қара сөзге дес бермедім.
Еңбегінді білерлік еш адам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.

¹ Махрұм (*арапша*) — бос, құс.

1886

* * *

Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек,*
Ашуын — ашыған у, ойың — кермек.
Мұндасарға кісі жоқ, сөзді ұғарлық,
Қім көңілді көретін, болады ермек?

Жас қартаймақ, жоқ тумак, туған өлмек,
Тағдыр жоқ, өткен өмір қайта келмек.
Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,
Бір құдайдан басканын бәрі өзгермек.

Ер ісі ақылға ермек, бойды жеңбек,
Өнерсіздің қылығы өле көрмек.
Шыға ойламай, шығандап қылық қылмай,
Еріншек ездігінен көпке көнбек.

Жамандар қыла алмай жүр адал енбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтаң жамандық көрмей қалмас,
Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.

Адамзат тірілікті дәулет білмек,
Ақыл таппақ, мал таппақ, адал жүрмек.
Екеуінің бірі жоқ, ауыл кезіп,
Не қорлық, құр қылжаңмен күн өткізбек?

Наданға арам ақылды құлаққа ілмек,
Бұл сөзден ертегіні тез үйренбек.
Рас сөздің кім білер қасиетін?
Ақылсыз шынға сенбей, жоққа сенбек.

Қызыл арай ¹, ақ күміс, алтын бергек ²
Қызықты ертегіге көтерілмек.
Ақсақалдың, әкенің, білімдінің
Сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек.

Ақылды кара кылды қырыққа бөлмек,
Әр нәрсеге өзіндей баға бермек.
Таразы да, қазы да өз бойында,
Наданның сүйенгені көп пен дүрмек.

Алашқа іші жау боп, сырты күлмек,
Жақынын тіріде андып, өлсе өкірмек.
Бір-екі жолы болған кісі көрсе,
Құдай сүйіп жаратқан осы демек.

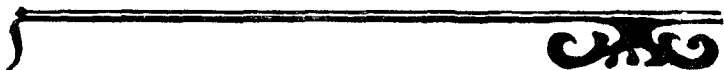
Ел бұзылса, табады шайтан өрнек,
Періште төменшіктеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Женді ғой деп шайтанға болар көмек.

¹ Арай — шапақ

² Бергек — шаршының үстінен жабатын сәндік жаулығы.

Сырттансынбақ, қусынбақ, өршілденбек,
Сыбырменен топ жасап бөлек-бөлек.
Арамдықпен бар ма екен жаннан аспақ,
Өзімен өзі бір күн болмай ма әлек?

Қолдан келе бере ме жұрт меңгермек?
Адалдық, адамдықты кім теңгермек?!
Мактан үшін қайратсыз болыс болмақ,
Иттей қор боп, өзіне сөз келтірмек.

* * *

Қартайдық, қайғы ойладық,
 ұлғайды арман,*
Шошимын кейінгі жас балалардан.
Терін сатпай, телміріп көзін сатып,
Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман.

Бай алады «кезінде көп берем» деп,
«Жетпей тұрған жерінде тек берем» деп.
Би мен болыс алады күшін сатып,
«Мен қазақтан кегінді әперем» деп.

Жарлы алады: қызметпен өткерем деп,
Елубасы ¹— «шар салып ², леп «берем» деп.
Жалаңқая ³ жат мінез жау алады
Бермей жүрсен, мен сені жек көрем деп.

¹ Елу үйдің атынан сайланып, болысты сайлауға қатнасатын сайлаушысы.

² Шар салу — болысты сайлау жолы. Елу үйдің атынан сайланған елубасылары кішкене тасты (шарды) екі бөлмелі жәшікке салу арқылы болысты сайлауға дауыстарын беретін болған. Оны жұрт сол кезде «шар салу» деп атаған.

³ Жалаңқая — жалаңдап жүрген жегіштер.

Дос алады, бермесен, бұлт берем деп,
Жауыңа қосылуға сырт берем деп.
Бұзылған соң мен оңай табылмаспын,
Не кылып оңайлықпен ырқ берем деп.

«Сұм-сұркия — сұмдықпен еп берем» деп,
«Сүйер жансып, сүйкімді бет берем» деп.
Жүз қараға екі жүз аларман бар,
Бас қатар «бас-аяғын тексерем» деп.

Ел жиып, мал сойыңыз ет берем деп,
Мал берсем сен мендік бол деп берем деп.
Қара қарға сықылды шуласар жұрт:
«Кім көп берсе, мен соған серт берем» деп.

Бұзыларда ойламас, бет көрем деп,
Ант ішуді кім ойлар дерт көрем деп.
Қабаған итше өшігіп шыға келер,
«Мен қапсам, бір жерінді бөксерем» деп.

Орыс айтты: өзіңе ерік берем деп,
Кімді сүйіп сайласаң, бек көрем деп.
Бұзылмаса, оған ел түзелген жоқ,
Ұлық жүр бұл ісінді кек көрем деп.

Жұрт жүр ғой арамдықты еп көрем деп,
Токтау айтқан кісіні шет көрем деп.
Бар ма екен жай жүрген жан қанағатпен,
Құдайдың өз бергенін жеп көрем деп?

Атаны бала аңдиды, ағаны іні,
Ит қорлық немене екен сүйткен күні?
Арын сатқан мал үшін антұрғанның
Айтқан сөзі құрысын, шыққан үні.

Алыс, жақын қазақтың бәрі қаңғып,
Аямай бірін бірі жүр ғой аңдып.
Мал мен бақтың кеселін ұя бұзар,
Паруардигәр¹ жаратқан несін жан қып!

Ант ішіп күнде берген жаны құрсын,
Арын сатып тіленген малы құрсын.
Қысқа күнде қырық жерге қойма қойып,
Қу тілмен қулық сауған заңы құрсын.
Бір атқа жүз құбылған, жүзі күйгір,
Өз үйінде шертиген паңы құрсын.

¹ Құдай, тәңірі.

* * *

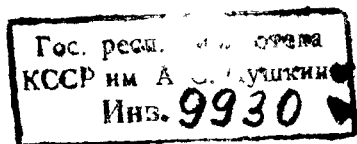
Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап? *
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап,
Қыран шықса қияға, жібереді
Олар да екі құсын екі жақтап.
Қарқылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.
Тиіп-шығып, ыза қып, ұстаспаса,
Қуанар иелері сонда ыржақтап.
Не таптық мұныменен деген жан жоқ,
Түні бойы күпілдер құсын мақтап.
Басқа сая, жанға олжа дәнеме жоқ,
Қайран ел осынымен жүр далақтап.

* * *

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым, *
Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
Жақсы менен жаманды айырмадың,
Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың.
Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?
Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
Аузымен орақ орған өңкей қыртың.
Өзімдікі дей алмай өз малыңды,
Күндіз күлкің бұзылды, түнде ұйқың.
Көрсен қызар келеді байлауы жоқ,
Бір күн тыртың етеді, бір күн — бұртың.
Бас-басына би болған өңкей қықым,
Мінеки, бұзған жоқ па елдің сиқын?
Өздерінді түзелер дей алмаймын,
Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың.

Ағайын, жоқ нәрседен етер бұртың,
Оның да алған жоқ па құдай құлқын?
Бірлік жоқ, береке жоқ, шын пейіл жоқ,
Сапырылды байлығың, баққан жылқың.
— Баста ми, қолда малға талас қылған,
Құш сынасқан күндестік бұзды-ау шырқың.

Оңалмай бойда жүрсе осы қыртың,
Әр жерде-ақ жазылмай ма, жаным, тырқың?
Қай жеріңнен көңілге қуат қылдык,
Қыр артылмас болған соң, мінсе қырқың?
Тиянақсыз, байлаусыз байғұс қылпың,
Не түсер құр күлкіден жыртың-жыртың,
Ұғындырар кісіге кез келгенде,
Пыш-пыш демей қала ма ол да астыртын?

Ел аулақта күш айтқан, топта танған,
Арсыз жұрттан көңілі тына алмай жүр.

Естілер де ісіне қуанбай жүр,
«Ел азды» деп надандар мұнаймай жүр.
Ала жылан, аш бақа күпілдектер
Кісі екен деп үлкеннен ұялмай жүр.

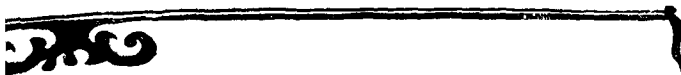
Бектікте біреу бекіп тұра алмай жүр,
О-дағы ұры-қарды қыра алмай жүр.
Қарсылық күнде қылған телі-тентек,
Жаза тартып ешбір сұралмай жүр

Қарындас қара жерге тыға алмай жүр,
Бірінің бірі сөзін құп алмай жүр,
Құда-тамыр, дос-жарын, қатын-балаң,—
Олар да бір қалыпты бола алмай жүр

Бір күшті көп тентекті жыға алмай жүр,
Іште жалын дерт болып, шыға алмай жүр.
Арак ішкен, мас болған жұрттың бәрі,
Не пайда, не залалды біле алмай жүр.

Жетіліп жаз жайлауға қона алмай жүр,
Күз күзеу де жанжалсыз бола алмай жүр.
Қыс қыстауың — қып-қызыл ол бір пәле,
Оралып ешбір шаруа оналмай жүр.

Жасы кіші үлкеннен ұялмай жүр,
Сұрамсақтар нәпсісін тыя алмай жүр
Сәлем борыш, сөз қулық болғаннан соң,
Қандай жан сырттан сөз боп, сыналмай жүр

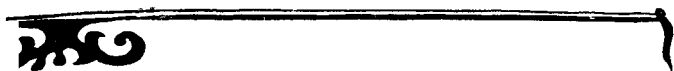

* * *

Адасканның алды — жөн, арты — сокпак,*
Оларға жөн, арамның сөзін ұқпак
Қас маңғаз малға бөккен кісімсініп,
Әсте жоқ кеселді істен биттей қорықпак
Бір аршопке¹ шапаны сондай шап-шақ,
Мүшесінен буынып, басады алшақ.
Қас алдына жымырып келтірем деп,
Ақ тымақтың құлағы салтақ-салтақ.
Жаздыкүні ақ бөркі бүктелмейді-ақ,
Қолында бір сабау бар о-дағы аппақ.
Керегеге сабауды шаншып қойып,
Бөркін іліп, қарайды жалтақ-жалтақ.
Қу шалбар қулығына болған айғақ,
Тізесін созғылайды қалталанса-ақ,
Ұстаудағы кісідей мезгілі бар,
Түні бойы шешініп бір т...-ақ.
Тірі жанға құрбы боп жап-жасында-ақ,
Қалжыңдамақ, қасынбақ, ыржаңдамақ.
Бет-аузын сөз сөйлерде жүз құбылтып,
Қас кермек, мойын бұрмақ, қоразданбақ.

¹Өлшем мағнасында.

Осындай сидаң жігіт елде мол-ақ,
Бәрі де шаруаға келеді олақ.
Сырын түзер біреу жоқ, сыртын түзеп,
Бар өнері — қу борбай, сымпыс шолақ.
Олардын жоқ ойында малын бақпақ,
Адал еңбек, мал таппақ, жұртқа жақпақ.
Жалғыз атын терлетіп, ел қыдырып,
Сәлемдеспей алыстан ыржаң қақпақ.

* * *

Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық,*
Қартаймастай көрмелік, ойланалық.
Жастықта көкірек зор, уайым жоқ,
Дейміз де ешнәрседен қорғаналық.

Бар ойы — өлең айтып, ән салалық,
Біреуді қалжың қылып қолға алалық.
Қызды ауылға қырындап үйір болса —
Көңліне зор қуаныш, бір бадалық¹.

Демендер өнбес іске жабаналық,
Ақыл тапсақ, мал тапсақ қуаналық.
Қызды сүйсең, бірді-ақ сүй, таңдап тауып,
Көрсен қызар, күнде асық диуаналық.

Жастықта бір күлгенін бір қаралық,
Күлкі баққан бір көрер бишаралық.
Әуелі өнер ізделік, қолдан келсе,
Ең болмаса, еңбекпен мал табалық.

Той болса, іон киелік, жүр баралық,
Бірімізді біріміз аударалық.

¹ Мақтаншылық (*парсыша*).

Ат арықтар, тон тозар, қадір кетер,
Күлкіні онша күйлеп, шуламалық.

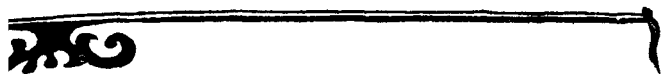
Уайым — ер қорғаны, есі барлық,
Қиыны бұл дүниенің — қолы тарлық.
«Еһе-еһеге» елірме, бозбалалар,
Бұл — бес күндік бір майдан ер сынарлық.

Салынба, қылсаң-дағы сан құмарлық,
Алдында уайым көп шошынарлық:
Жарлылық, жалынышты жалтаң көздік,
Сүйкімі киімі жоқ шалдуарлық.

Әсем салдық, өлгенше кім қыларлық,
Оған да мезгіл болар токтатарлық.
Ұрлық қылар тентіреп тамақ асырар,
Болмаған соң жұмыс қып мал табарлық.

Басында әке айтпаса, ақыл жарлық,
Ағайын табылмаса, ой саларлық.
Қалжыңбассып өткізген қайран дәурен,
Түбінде тартқызбай ма ол бір зарлық?

Осы елде бозбала жоқ сөзді ұғарлық,
Үзілмес үмітпенен бос қуардық.
Әйтеуір ақсақалдар айтпады деп
Жүрмесін деп, аз ғана сөз шығардық.

* * *

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат,
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат
Арзан, жалған күлмейтін, шын күлерлік
Ер табылса, жарайды қылса сұхбат¹.

Кейбіреу тындар үйден шыққанынша,
Кейбіреу қояр көңіл ұққанынша.
Сөз мәнісін білерлік кейбіреу бар,
Абайлар әрбір сөзді өз халынша.

Шын көңілмен сүйсе екен, кімді сүйсе,
Бір сөзімен тұрса екен, жанса-күйсе.
Қырмызы, қызыл жібек бозбалалар
Оңғақ бұлдай былғайды, бір дым тисе.

Керек іс бозбалаға — талаптылық,
Әртүрлі өнер, мінез, жақсы қылық.
Кейбір жігіт жүреді мақтан көйлеп,
Сыртқа пысық келеді, көзге сынық.

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,
Жетпесе, біріндікін бірін жеткіз!

¹ Оңаша әңгіме, оңаша отырыс (*араша*)

Күншіліксіз тату бол шын көңілмен,
Қиянатшыл болмақты естен кеткіз!

Бір жерде бірге жүрсең басың қосып,
Біріңнің бірің сөйле сөзің тосып.
Біріңді бірің ғиззәт ¹, хұрмет етіс,
Тұрғандай бейне қорқып, жаның шошып.

Жолдастық, сұхбағтастық — бір үлкен іс,
Оның қадірін жетесіз адам білмес.
Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас,
Артыңнан бір ауыз сөз айтып күлмес.

Күйлеме жігітпін деп үнемі ойнас,
Салынсаң, салдуарлық қадір қоймас.
Ер жігіт таңдап тауып, еппен жүрсін,
Төбетке өлекшінің ² бәрібір бас.

Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,
Лапылдақ көрсе қызар нәпсіге ерме!
Әйел жақсы болмайды көркіменен,
Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!

Көп жүрмес, жеңісқойлық тез-ақ тозар,
Жаңғырар жеңсік құмар, жатқа қозар.
Күнде көрген бір беттен көңіл қайтар,
Қыл еткізбес қылықты тамыршы озар.

Толқынын жүрегінің хаттай таныр,
Бүлк еткізбес қалайша сокса тамыр.

¹ Қадір, сый (*арапша*)

² Иттің және кейбір жыртқыш аңның қаншығы.

Жар көңліне бір жанын пида қылып,
Білместігің бар болса, қылар сабыр.

Шу дегенде көрінер сұлу артық,
Көбі көпшіл келеді ондай қаншық.
Бетім барда бетіме кім шыдар деп,
Кімі пандау келеді, кімі тантық.

Ақыл керек, іс керек, мінез керек,
Ер ұялар іс қылмас қатын зерек.
Салақ, олақ, ойнасшы, керім-кербез,
Жыртан-тыртан қызылдан шығады ерек.

Қатының сені сүйсе, сен де оны сүй,
Қоржан суық келеді кей сасық ми.
Ері ақылды, қатыны мінезді боп,
Тату болса, райыс ¹ үстіндегі үй.

Жоқ болса қатыныңның жат өсегі,
Болмаса мінезінің еш кесегі,
Майысқан, бейне гүлдей толықсыған,
Кем емес алтын тақтан жар төсегі.

Жасаулы деп, малды деп байдан алма,
Кедей қызы арзан деп құмарланба.
Ары бар, ақылы бар, ұяты бар
Ата-ананың қызынан ғапыл қалма.

Үйіңе тату құрбың келсе кіріп,
Сазданбасын қабақпен имендіріп.
Ері сүйген кісіні о да сүйіп,
Қызмет қылсын көңілі таза жүріп.

¹ Рақар.

Құрбыңның тәуір болса өз мінезі,
Абройлы қалжыңмен келсін сөзі.
Сен оған мойын бұрып сөз айтқанда,
Қатынында болмасын оның көзі.

Кей құрбы бүгін тату, ертең бату,
Тілеуі, жақындығы — бәрі сату.
Көкірегінде қаяу жоқ, қиянат жоқ,
Қажымас, қайта айнымас қайран тату!

Пайда деп, мал деп туар ендігі жас,
Еңбекпен терін сатып түзден жимас.
Мәліш ¹ сауда сықылды күлкі сатып,
Алса қоймас, араны тағы тоймас.

Асық ұтыс сықылды алыс-беріс —
Тірі жанның қылғаны бүгін тегіс.
Бірі көйтке ² таласып, бірі арам қып,
Төбелескен, дауласқан жанжал-керіс.

Жас бала әуел тату бола қалар,
Ата-анадан жақын боп, ертіп алар.
Бірін бірі құшақтап шуылдасып,
Ойын тарқар кезінде ұрыс салар.

Біреуі жылап барса үйге таман,
Ата-анасы бұрқылдар онан жаман.
Татулығы құрысын ойыны мен,
Дәл соларға ұқсайды мына заман.

Жаман тату қазады өзіңе ор,
Оған сенсең, бір күні боларсың қор.

¹ Ұсақ-түйек

² Асық ойындағы ұпай, кезек.

Ары бар, ұяты бар үлкенге сен,
Өзі зордың болады ығы да зор.

Қазақтың қайсысының бар санасы?
Қылт етерде дап-дайын бір жаласы
Пысықтықтың белгісі — арыз беру,
Жоқ тұрса бес бересі, алты аласы.

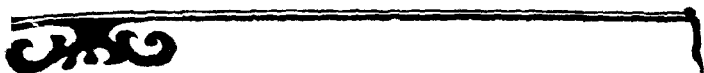

* * *

Патша құдай, сыйындым *
Тура баста өзіне.
Жау жағадан алғанда,
Жан көрінбес көзіме.
Арғын, Найман жиылса,
Таңырқаған сөзіме.
Қайран сөзім қор болды,
Тобықтының езіне.

Самородный¹ сары алтын,
Саудасыз берсең, алмаиды
Саудыраған жезіне.
Саудырсыз сары қамқаны
Садаға кеткір сұрайды
Самарқанның бөзіне.
Кеселді түйін шешілсе,
Керден мойын кесілсе,
Келмей кетпес кезіне.
О да — құдай пендесі,
Түспей кетер деймісің
Тәңірінің құрған тезіне?

¹ Таза, қоспасыз (орысша).

* * *

Базарға, қарап тұрсам, әркім барар *
Іздегені не болса, сол табылар.
Біреу астық алады, біреу маржан,
Әркімге бірдей нәрсе бермес базар.

Әркімнің өзі іздеген нәрсесі бар,
Сомалап ақшасына сонан алар.
Біреу ұқпас бұл сөзді, біреу ұғар.
Бағасын пайым қылмай аң-таң қалар.
Сөзді ұғар осы күнде кісі бар ма?
Демеймін жалпақ жұртқа бірдей жағар.
Жазған соң, жерде қалмас тесік моншақ,
Біреуден-біреу алып, елге тарар.
Бір кісі емес жазғаным, жалпақ жұрт қой.
Шамданбай-ақ, шырақтар, ұқсаң жарар.
«Ит маржанды не қылсын» деген сөз бар,
Сәулесі бар жігіттер бір ойланар.

* * *

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба,
Құмарланып шаттанба
Ойнап босқа күлуге,
Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Тілеуін, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншак,
Еріншек, бекер мал шашпак —
Бес дұшпаның білсеңіз,
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой —
Бес асыл іс, көнсеңіз.
Жамандық көрсен нәфритлі ¹,
Суытып көңіл тыйсаңыз.
Жақсылық көрсен ғибратлі ²,
Оны ойға жисаңыз.
Ғалым болмай немене,

¹ Жеркенішті (*арапша*).

² Үлгілі (*арапша*).

Балалықты қисаңыз?
Болмасаң да ұксап бақ,
Бір ғалымды көрсеңіз.
Ондай болмақ қайда деп,
Айтпа ғылым сүйсеңіз.
Сізге ғылым кім берер,
Жанбай жатып сөнсеңіз?
Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл берсеңіз.
Білгендердің сөзіне
Махаббатпен ерсеңіз.
Ақыл сенбей сенбеңіз,
Бір іске кез келсеңіз.
Ақсақал айтты, бай айтты,
Кім болса мейлі, сол айтты —
Ақылменен жеңсеңіз.
Надандарға бой берме,
Шын сөзбенен өлсеңіз
Аят, хадис емес қой,
Күпір ¹ болдың демес қой,
Қанша қарсы келсеңіз.
Көп орында көріне айтпа,
Біздің сөзге ерсеңіз.

Мұны жазған кісінің
Атын білме, сөзін біл!
Осы жалған дүниеден
Шешен де өткен не бұлбұл.
Көсем де өткен не дүлдүл.
Сөз мәнісін білсеңіз,
Ақыл-мизан ², өлшеу қыл.

¹ Діннен шығу (*арапша*).

² Таразы, өлшеуіш (*арапша*).

Егер кысык көрінсе,
Мейлің таста, мейлің күл.
Егер түзу көрінсе,
Ойлап-ойлап, құлаққа іл.
Ақмақ көп, ақылды аз,
Деме көптің сөзі бұл.
Жақынның сөзі тәтті деп,
Жақыным айтты дей көрме.
Надандықпен кім айтса,
Ондай түпсіз сөзге ерме,
Сізге айтамын, қауіпім — бұл.
Өзің үшін үйренсен,
Жамандықтан жиренсен,
Ашыларсың жылма-жыл.
Біреу үшін үйренсен,
Біреу білмес, сен білсең,
Білгеніңнің бәрі — тұл.
Сөзіне қарай кісіні ал,
Кісіге қарап сөз алма.
Шын сөз қайсы біле алмай,
Әр нәрседен құр қалма.
Мұны жазған білген күл,
Ғұламаһи¹ Дауани
Солай депті ол шыншыл.
Сөзін оқы және ойла,
Тез үйреніп, тез жойма,
Жас уақытта көңіл — гүл.

¹ Ғалым, көп оқыған адам.

* * *

Шоқпардай кекіле бар, қамыс құлақ.
Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабақ.
Ауыз омыртқа шығыңқы, майда жалды,
Ой желке, үңірейген болса сағақ.

Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жотасы болса күшті.
Ойынды еті бөп-бөлек, омыраулы,
Тояттаған бүркіттей салқы төсті

Жуан, тақыр бақайлы, жұмыр тұяқ,
Шынтағы қабырғадан тұрса аулақ.
Жерсоғарлы, сіңірлі, аяғы тік,
Жаурыны етсіз, жалпақ тақтайдай-ақ.

Кең сауырлы, тар мықын, қалбағайлы,
Алды-арты бірдей келсе ерге жайлы.
Қүлте құйрық, қыл түбі әлді келіп,
Көтендігі шығыңқы, аламайлы.

Ұршығы төмен біткен, шақпақ етті,
Өзі санды, дөңгелек келсе көтті.

Сырты қысқа, бауыры жазық келіп,
Арты талтақ, ұмасы үлпершекті.

Шідерлігі жуандау, бота тірсек,
Бейне жел, тынышты, екпінді мініп жүрсек.
Екі көзін төңкеріп, қабырғалап,
Белдеуге тыныш тұрса, байлап көрсек.

Тығылмай әм сүрінбей жүрдек көсем
Иек қағып, еліріп жүрсе әсем.
Шапса жүйрік, мінсе берік, жуан, жуас,
Разы емен осындай ат мінбесем.

Аяны тымақты алшы кигізгендей,
Қісіні бұлбұл қағып жүргізгендей.
Шапқан атқа жеткізбес бөкен желіс,
Ыза қылдың қолыма бір тигізбей.

ЖАЗ

Жаздыкүн шілде болғанда,
Көкорай шалғын, бәйшешек
Ұзарып өсіп толғанда.
Күркіреп жатқан өзенге
Көшіп ауыл қонғада:
Шұрқырап жатқан жылқынын
Шалғыннан жоны қылтылдап,
Ат, айғырлар, биелер
Бүйірі шығып, ыңқылдап,
Суда тұрып шыбындап,
Құйрығымен шылпылдап,
Арасында құлын-тай
Айнала шауып бұлтылдап.
Жоғары-төмен үйрек, қаз
Ұшып тұрса сымпылдап.
Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап,
Ақ білегін сыбанып,
Әзілдесіп сыңқылдап.
Мал ішінен айналып,
Көңлі жақсы жайланып,
Бай да келер ауылға,
Аяңшылы жылпылдап.

Жалшы алдаған жас бала
Жағалайды шешесін:
Ет әпер деп қыңқылдап.
Көлеңке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардың
Самаурыны бұрқылдап.
Білімділер сөз айтса,
Бәйгі атындай аңқылдап,
Өзгелер басын изейді,
Әрине деп мақұлдап.
Ақ көйлекті, таяқты
Ақсақал шығар бір шеттен:
Малыңды әрі қайтар деп,
Малшыларға қаңқылдап.
Бай байғұсым десін деп,
Шақырып қымыз берсін деп,
Жарамсақсып, жалпылдап.
Шапандарын белсенген,
Асау мініп теңселген,
Жылқышылар кеп тұрса,
Таңертеңнен салпылдап.
Мылтық атқан, құс салған.
Жас бозбала бір бөлек
Су жағалап қутындап.
Қайырып салған көк құсы,
Көтеріле бергенде,
Қаз сыпырса жарқылдап.
Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ,
Бағанағы байғұс шал
Ауылда тұрып күледі,
Қошамет қылып қарқылдап.

* * *

Интернатта оқып жүр
Талай қазақ баласы —
Жаңа өспірім, көкөрім,
Бейне қолдың саласы.
Балам закон білді деп,
Қуанар ата-анасы,
Ойында жоқ олардың
Шарифатқа шаласы ¹
Орыс тілі, жазуы —
Білсем деген таласы.
Прошение ² жазуға
Тырысар келсе шамасы.
Ынсапсызға не керек
Істің ақ пен қарасы.
Нан таппаймыз демейді,
Бүлінсе елдің арасы.
Еждиһатсыз ³, михнатсыз
Табылмас ғылым сарасы.
Аз білгенін көпсінсе,

¹ Ислам дінінің заңы.

² Арыз, өтініш (*орысша*)

³ Ынта, талап, жігер (*арапша*).

Көп қазаққа епсінсе,
Кімге тиер панасы?
Орыс теріс айтпайды
Жаман бол деп оларды.
Қаны бұзық өзі ойлар
Қу менен сұм боларды,
Орыста қалар жаласы.
Бұл іске кім виноват ¹
Я Семейдің қаласы?
Я қазақтың аласы?
Ойында жоқ бірінің
Салтыков пен Толстой,
Я тілмаш, я адвокат
Болсам деген бәрінде ой,
Көңлінде жоқ санасы.
Ақылы кімнің бар болса,
Демес мұны тілі ащы.
Айтыңызшы болсаңыз
Здравомыслящий ²
Ақыл айтпай ма ағасы?

Пайда ойлама, ар ойла,
Талап қыл артық білуге.
Артық ғылым кітапта
Ерінбей оқып көруге.
Военный қызмет іздеме
Оқалы киім киюге,
Бос мактанға салынып,
Бекер көкрек керуге.
Қызмет қылма оязға.
Жанбай жатып сөнуге.

¹ Айыпты, кінәлі (*орысша*)

² Зерек, әр істі ақылмен ойлап шешетін адам.

Қалай сабыр қыласын
Жазықсыз күнде сөгуге?
Өнерсіздің қылығы —
Тура сөзін айта алмай,
Кит етуге бата алмай,
Қорлықпенен шіруге,
Аз ақшаға жалданып,
Өнбес іске алданып,
Жол таба алмай жүруге.
Алыс та болса, іздеп тап
Кореннойға ¹ кіруге,
«Талапты ерге нұр жауар»,
Жүріп өмір сүруге.
Я байларға қызмет қыл,
Ерінбей шауып желуге.
Адал жүріп,
адал тұр,
Счетың ² тура келуге.
Жаныңа жақса, соңынан
Жалқауланба еруге.
Қисық болса закон бар
Судьяға беруге.
Ол да оязной емес қой,
Алуға теңдік сенуге.
Я өз бетіңмен тәуекел,
Занимайся прямо́той ³
Жеңіл көрме, бек керек
Оған да ғылым, оған да ой,
Қалайша, қайда енуге?

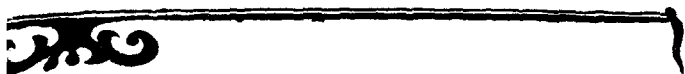
желгі, негізгі, тұрақты. Бұл жерде істің ең орындысын табу
ағнада

сеп.

занимайся прямо́той (*орысша*) — турашыл, батыл бол деген
1.

(КӨКБАЙҒА)

Сорлы Көкбай жылайды,
Жылайды да жырлайды,
Ол жыламай қайтып тұрады,
Мынау азған қу заман
Қалыбында тұрмайды.
Біреу малды ұрлайды,
Біреу басты қорлайды,
...болмаған сон
Жылауына зорлайды.

(КӨЖЕКБАЙҒА)

Жамантайдың баласы Көжек деген,
Әркімге өсек тасып безектеген.
Досын келіп досына жамандайды,
Шіркінде ес болсайшы сезед деген.

* * *

Өкінішті көп өмір кеткен өтіп,
Өткіздік бір нәрсеге болмай жетік.
Ойшылдың мен де санды бірімін деп,
Талап, ойсыз, мақтанды қалдым күтіп.

Үлгісіз жұртты үйретіп, қалдық кейін,
Көп надандар өзіне тартар бейім.
Арылмас әдет болды күлкішілдік,
Біржан-кылжан ит мінез дегендейін.

Тура тілді кісіні дейміз орыс,
Жиреніп жылмандықты демес бұрыс.
Жылпылдақтан айрылып, сенісе алмай,
Адамдықты жоғалтар ақыр бұл іс.

Сенімі жоқ серменде ¹ сырды бұзды,
Анық таза көрмейміз досымызды.
Қылғ етпеге көңілдің кешуі жоқ,
Жүрегінде жатады өкпе сызы.

Дос-асықтың болмайды бөтендігі,
Қосылған босаспайды жүрек жігі.

¹ Сенделіп босқа жүрген адам.

Біздің доспыз, асықпыз дегеніміз —
Жалғандықтан жасалған көңіл жүгі.

Сеніскен досым да жоқ, асығым да,
Ақыры өлең қылдым, жасымды да.
Көрмеген көп дүние көл көрінді,
Кірлемеген көңілдің ашығында.

Құдай берген бұл достық — кәnniң ¹ бірі,
Мұндасканда қалмайды көңіл кірі.
Қолдан достық жасап ем болар-болмас,
Ит мұрындай наданнын жыртты бірі.

Сол досты сая таппай іздейді жан,
Жоктайды күнірсеніп қозғалып қан.
Жау жабылса, бұзылмас жан көрмедім.
Артық жолдас таппадым татулықтан.

¹ Пеш, бұл жерде қуат.

* * *

Сабырсыз, арсыз, еріншек,
Көрсө қызар, жалмауыз,
Сорлы қазақ сол үшін,
Алты бақан ала-ауыз.
Өзін-өзі күндейді,
Жақынын жалған міндейді,
Ол — арсыздық белгісі
Ұятсынбай, ойланбай,
Қой дегенге тіл алмай,
Іс қылмай ма ол кісі?
Бір-ақ секіріп шығам деп,
Бір-ақ қарғып түсем деп,
Мертігеді, жатады
Ұрлықпен мал табам деп,
Егессе ауыл шабам деп,
Сүйтіп құдай атады
Бұл нең десе, біреуге
Жок нәрсені шатады.
Құтылам деп ісінен,
Бәрін көріп кісіден,
Шығынға әбден батады.
Бұл болмаса онысы,
Аударылып қонысы,

Алыстан дәм татады.
Қызмет қылып мал таппай,
Ғылым оқып ой таппай,
Құр үйінде жатады.
Ел қыдырып ас ішіп,
Еркек арын сатады.
Бала-шаға, ұрғашы
Үйде жаурап қатады.
Еңбегі жоқ еркесіп,
Бір шолақпен серкесіп,
Пысық деген ант ¹ шықты.
Бір сөз үшін жау болып,
Бір күн үшін дос болып,
Жүз құбылған салт шықты.
Пысық кім деп сұрасаң —
Қалаға шапса демалмай,
Өтірік арыз көп берсе,
Көргендерден ұялмай.
Сыбырдан басқа сыры жоқ,
Шаруаға қыры жоқ,
Өтірік, өсек, мақтанға
Ағып тұрса бейне су.
Ат-шапаннан кем көрмес,
Біреу атын қойса «қу»,
Қу нәпсісін тыя алмай,
Атым шығып жүрсін деп,
Берекеге қас болса,
Желіктірген айтаққа,
Арақ ішпей мас болса,
Ел тыныш болса азады,
Ерігіп өле жазады.
Үйде отырса салбырап,

Дұспандығын оздырар.
Алдайды деп жауына.
Ел тарттырмай баурына,
Көрігенді азғырар.
Кеселді болып бітеді
Жақсыға біткен жақындар.
Жау жағадан алған күн
Өздері иттей тақымдар.
Үйде отырып бөскенде,
Бәрі шешен қақылдар.
Аулаққа шығып біріне
Бірі сөзін мақұлдар.
Жау көп болса басында,
Бірі қалмас қасында.
Жетектесең, табандар
Далаға шығып өзінді
Жаудан бетер жамандар.
Жалбарынып күн көріп,
Жақынын сатып, жөн көріп
Қалтаң-құлтаң амалдар.
Туысқанға кекшілі
Жас баладан бетерді,
Ойлау да жоқ, білу жоқ
Келер менен кетерді.
Жақынға еріп, мал салмай,
Жауды көріп, жан салмай.
Қайдан ғана біледі
Ауыр менен жеңілдің
Арасымен өтерді?
Жолдас аз боп сасқанда,
Әуел сонан есітесін
«Ат үстінен көтерді».
Ауыр жұмыс кез болса,
Араз кісі болғансып,

Сылтау етер бекерді
Үйренбейді кісіден
Кіржіңдеп жүріп кекерді.
Оңалып егер алдыңыз,
Әржерден-ақ көбейер
Ажарлыңыз, малдыңыз.
Пәленшені ұрам деп,
Түгеншені қырам деп,
Таршылықта қайрандап
Кеңшілікте ойрандап,
Көп батырға қалдыңыз.
Егер тілін алсаңыз,
Бірі қалмас кісіден:
Егер тілін алмасаң,
Бықсып шіріп ішінен.
Әркімде-ақ бар ғой туысқан,
Қайсысы жауды қуысқан?
Күн жауғанда қойнында,
Күн ашықта мойнында,
Арылмас міндет болған соң,
Әркімнің көңлі суысқан.

Жақсыға біткен ағайын
Өз үйінде кезексіз
Шешен келер сартылдап.
Білетін біреу кез келсе
Сөз таба алмас қалтылдап.
Қалжыңға келер шорқақтау,
Жауға келер қорқақтау,
Еркін жерде ызакор,
Томырық келер тарқылдап.
Әдеппенен тамылжып,
Мінезі тәтті болмайды,
Сасық пандау келеді,

Қырт мақтаншақ оңбайды,
Кісімсініп жалпылдап.
Біреуге өктем іс қылса,
Өз күшім деп ойлайды.
Егер күші жүрмесе,
Бағанағы жақсының
Қылғаны деп қоймайды.
Жат айбынар ісі жоқ,
Жау айдынар күші жоқ,
Өз еркіне жіберсең,
Ешнәрсеге тоймайды.
Қалжыңы теріс, сөзі — ұрыс,
Айтқан сөзге көнбейді.
Өз тентегін көрмейді,
Қазан бұзар бір қырыс.
Сондай кесел туысқан
Қай жерінен болады.
Көңілге медеу, ол тыныс?
Жалығуды пәледен
Жұрт ұмытты біржола.
Шыныменен тамам ел
Кете ме екен ит бола?
Ішкені мас, жеген ток,
Уайым айтар біреу жоқ,
Тым болмаса болмады
«Бұлт ала, жер шола».
Келелі кеңес жоғалды,
Ел сыбырды қолға алды.
Ел ішінде бітімші
Түгел алып қайтпайды
Сұрай келген бір малды.
Ел жамаған билер жоқ,
Ел қыдырып сандалды.
Астыртын барып жолғасқан,

Ақша беріп жалғасқан,
Ақысын әрең сол алды.
Орыс сияз қылдырса,
Болыс елін қармайды.
Қу старшын, аш билер
Аз жүрегін жалғайды.
Орыссыз жерде топ болса,
Шақырған кісі бармайды.
Бітім қылып бір кісі
Адал малын алмайды.
Қызығы кеткен ел бағып,
Қисыны кеткен сөз бағып,
Ендігі атқа мінгендер
Күнде ертеңге талмайды.
Бас қосылса арысқа,
Кім шабады намысқа?
Жатқа қарар беті жоқ,
Жалынбай тұрар к... жоқ,
Ісі кетер шалысқа.
Ел бүлігі Тобықты
Көп пысыққа молықты.
Жалдының малын көре алмай,
Борышын түгел бере алмай,
Көрінгенге обықты.
Қазақтың малын сапырып,
Көп бәлеге шатылып,
Кесепатқа жолықты.
Өзінен шыққан жақсылар
Түзей алмай зорықты.
Бөтен елдің адамы
Тынбаған соң арамы,
Көңілі әбден торықты
Саудагер қашты бұл елден,
Несиесін жия алмай.

Бұралқылар сандалды,
Жуандарға сия алмай.
Сыйымсыз болды алашқа,
Барымтасын тыя алмай.
Нанымы жоқ, анты бар,
Ел нұсқыны кетті ғой,
Елмін деген салты бар.
Әлі күнге уайым
Қылған жан жоқ, ұялмай.

* * *

Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол — ақынның білімсіз бишарасы.
Айтушы мен тыңдаушы көбі — надан,
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.

Әуелі аят, хадис — сөздің басы,
Қосарлы бәйітсымал ¹ келді арасы,
Қисынымен қызықты болмаса сөз,
Неге айтсын пайғамбар мен оны алласы.

Мешіттің құтпа ² оқыған ғұламасы,
Мүнәжәт ³ уалилердің ⁴ зар наласы

¹ Өлең, жыр

² Мешітте айтылатын уағыз.

³ Тілек, зар

⁴ Әулие, пайғамбар.

Бір сөзін бір сөзіне қиыстырар,
Әрбірі келгенінше өз шамасы.

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?
Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап,
Мақалдап айтады екен, сөз қосарлап.
Ақындары ақылсыз, надан келіп,
Көр-жерді өлең қыпты жоқтан қармап.

Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап.
Әр елден өлеңменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз кәдірін жұртты шарлап.

Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап,
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтап құдай қарғап.

Қайда бай мақтаншаққа барған таңдап,
Жиса да, бай болмапты, қанша малды ап.
Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді соларды андап.

Ескі бише отырман бос мақалдап,
Ескі ақынша мал үшін тұрман зарлап.
Сөз түзелді, тындаушы, сен де түзел,
Сендерге де келейін енді аяндап.

Батырды айтсам ел шауып алған талап,
Қызды айтсам, қызықты айгсам қыздырмал

Әншенін күн өткізбек әңгімеге
Тындар едің әр сөзін мыңға балап.

Ақыл сөзге ынтасыз, жұрт шабандап,
Көнгенім-ақ соған деп жүр табандап.
Кісімсінген, жеп кетер білімсіз көп,
Жіберсем, өкпелеме көп жамандап.

Амалдап қарағайды талға жалғап,
Әркім жүр алар жердің ебін қамдап.
Мақтан қуған мал құмар нені ұға алсын,
Шықпаса мыңнан біреу талғап-талғап.

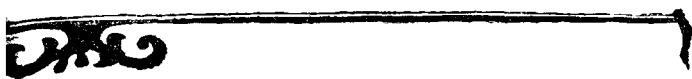
Мал жиып арамдықпен ұрлап-қарлап,
Қусың десе, қуанып жүр алшаңдап.
Қақса-соқса бір пайда түсе ме деп.
Елдің байын еліртіп «жау мұңдалап».

Ынсап-ұят, ар-намыс, сабыр, талап,
Бұларды керек қылмас ешкім қалап
Терең ой, терең ғылым іздемейді
Өтірік пен өсекті жүндей сабап.

(НАЗАРҒА)

Мынау келген Назар ма?
Ақсақалды ауыл азар ма?
Сұрағаның бір-ақ тай,
Бермейді деп сазарма!

1888

* * *

Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол,
Қаза көрген жүрегі жаралы — ол,
Көзінің жасын тыймай жылап жүріп,
Зарланып неге әнге салады ол?

Күйеу келтір, қыз ұзат, тойынды қыл,
Қыз таныстыр — қызыққа жұрт ыржаңшыл
Қынаменде, жар-жар мен бет-ашар бар,
Өлеңсіз солар қызық бола ма гүл?

Бала туса, күзетер шылдақана,
Олар да өлең айтар шулап жана.
Бұрынғы жақсылардан өрнек қалған,
Биде тақпақ, мақал бар, байқап қара.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денең.
Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,
Ойлансаңшы бос қақпай елең-селең.

Өлеңді айтпақ түгіл, ұға алмайсын,
Айтсаң да, ұддасынан¹ шыға аламысын.

¹ Күш, шама, шек. «Хадд» деген сөзден өзгерген болу керек.

Сен білмейді екен деп айтпасын ба,
Неге мұнша сіресіп құп алмайсың?
Өлең деген — әр сөздің ұнасымы,
Сөз қосарлық, орайлы жарасымы.
Сөзі тәтті, мағнасы түзу келсе,
Оған кімнің ұнасар таласуы?

Қарны тоқ қаса надан ұқпас сөзді,
Сөзді ұғар, көкірегі болса көзді.
Қадірін жақсы сөздің білер жанға
Таппай айтпа оған да айтар кезді.

Сый дәметпе, берсе алма, еш адамнан,
Нең кетеді жақсы өлең сөз айтқаннан?
Сүйенерлік адамды құрмет қыл,
Аулақ бол әнін сатып нәрсе алғаннан.

Көп топта сөз танырлық кісі де аз-ақ,
Ондай жерде сөз айтып болма мазак.
Біреу олай, біреуі бұлай қарап,
Түгел сөзді тыңдауға жоқ қой қазақ.

Шортанбай, Дулат пенен Бұкар жырау,
Өлеңі бәрі — жамау, бәрі — құрау.
Әттен дүние-ай, сөз таныр кісі болса,
Кемшілігі әр жерде-ақ көрініп тұр-ау.

Мақсұтым — тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көңлін қойып көзін ашпақ
Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер,
Думан-сауық ойда жоқ әуел баста-ақ.

КҮЗ

Сұр бұлыт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып дымқыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан?

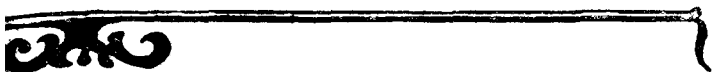
Жасыл шөп бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айрылған ағаш, қурай.

Біреу малма сапсиды салып иін,
Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін,
Жас қатындар жыртылған жамайды үйін.

Қаз, тырна қатарланып қайтса бермен,
Астында ақ шомшы ¹ жүр, ол — бір керуен.
Қай ауылды көрсен де, жабырқаңқы,
Күлкі-ойын көрінбейді, сейіл-серуен.

Кемпір-шал құржаң қағып, бала бүрсең,
Көңілсіз қара суық қырда жүрсең.
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Үйде ит жоқ, тышқан аулап, қайда көрсең.

Күзеу тозған, оты жоқ елдің маңы.
Тұман болар, жел соқса, шаң-тозаны.
От жақпаған үйінің сұры қашып,
Ыстан қорыққан қазақтың құрсын заңы.

* * *

Қараша ¹, жел тоқсан ² мен сол бір-екі ай*
Қыстың басы, бірі ерте, біреуі жәй.
Ерте барсам, жерімді жеп қоям деп,
Ықтырмамен күзеуде отырар бай.

Кедейдің өзі жүрер малды бағып,
Отыруға отын жоқ үзбей жағып.
Тоңған иін жылытып, тонын илеп,
Шекпен тігер қатыны бүрсең қағып.

Жас балаға от та жоқ тұрған маздап,
Талтайып қақтана алмай, өле жаздап,
Кемпір-шалы бар болса, қандай қиын,
Бір жағынан қысқанда о да азнап.

Кәрі қой ептеп сойған байдың үйі,
Қай жерінде кедейдің тұрсын күйі?
Қара қидан орта қап ұрыспай берсе,
О да — қылған кедейге үлкен сыйы.

¹ Октябрь (қараша — қазақша аты).

² Ноябрь (жел тоқсан — қазақша аты).

Қар жауса да, тоңбайды бай баласы,
Үй жылы, киіз тұтқан айналасы.
Бай ұлына жалшы ұлы жалынышты,
Ағып жүріп ойнатар көздің жасы.

Бай үйіне кіре алмас тура ұмтылып,
Бала шықса асынан үзіп-жұлып,
Ық жағынан сол үйдің ұзап кетпес,
Үйген жүктің күн жағын орын қылып.

Әкесі мен шешесі баланы аңдыр,
О да өзіндей ит болсын, азғыр, азғыр.
Асын жөндеп іше алмай қысылады,
Құрбысынан ұялып өңшең жалбыр.

Жалшы үйіне жаны ашып, ас бермес бай,
Артық қайыр артықша қызметке орай.
Байда мейір, жалшыда бейіл де жоқ,
Аңдыстырған екеуін, құдайым-ай!

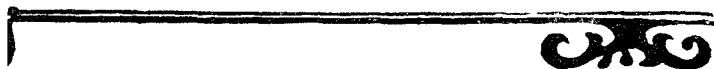
Алса да аяншақтау кедей сорлы,
Еңбек білмес байдың да жоқ қой орны.
Жас бала, кемпір-шалын тентіретпей,
Бір қыс сақта, тас болма сен де о құрлы.

ҚЫС *

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау танымас тірі жанды.
Үсті-басы — ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап келіп қалды.
Дем алысы — үскірік, аяз бен қар,
Кәрі құдаң — қыс келіп, әлек салды.
Ұшпадай ¹ бөркін киген оқшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.
Бұлыттай қасы жауып екі көзін,
Басын сіліксе, қар жауып, мазанды алды.
Борандай бұрк-сарқ етіп долданғанда,
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.
Әуес көріп жүгірген жас балалар,
Беті-қолы домбығып, үсік шалды.
Шидем мен тон қабаттап киген малшы
Бет қарауға шыдамай теріс айналды.
Қар тепкенге қажымас қайран жылқы
Титығы құруына аз-ақ қалды.
Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр.
Малшыларым, қор қылма итке малды.

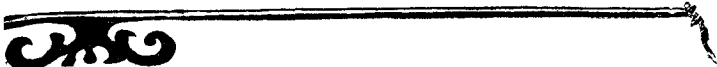
¹ Жеке — шок бұлттар.

(КӨКБАЙҒА *)

Бұралып тұрып,
Буыны құрып,
Қисайта тартып мұрынын;
Әсемсіп, сәнсіп,
Білгенсіп, бәлсіп,
Әр нәрсенің орынын.

Керенау керден, бір керім,
Жақпайды маған сол жерің.

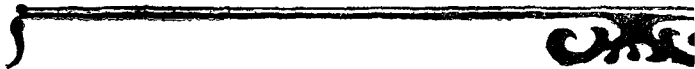
* * *

Желсіз түнде жарық ай,*
Сәулесі суда дірілдеп,
Ауылдың жаны — терең сай,
Тасыған өзен күрілдеп.

Қалың ағаш жапырағы,
Сыбырласып өзді-өзі,
Көрінбей жердің топырағы,
Құлпырған жасыл жер жүзі.
Тау жаңғырығып, ән қосып,
Үрген ит пен айтаққа,
Келмеп пе едің жол тосып,
Жолығуға аулаққа?

Таймандамай тамылжып,
Бір суынып, бір ысып,
Дем ала алмай дамыл қып,
Елең қағып, бос шошып.

Сөз айта алмай бөгеліп,
Дүрсіл қағып жүрегі,
Тұрмап па еді сүйеніп,
Тамаққа кіріп иегі?

1889

* * *

Ішім өлген, сыртым сау,*
Көрінгенге деймін-ау:
Бүгінгі дос — ертең жау,
Мен не қылдым, япырм-ау?!
Өз үйінде өзендей,
Күркірейді, айтса дау.
Кісі алдында кірбеңдеп,
Шабан, шардақ ¹ және шау ²
Мұндай ма едің ана күн,
Мұның қалай, батыр-ау?
Үш күн арқаң босаса,
Бола қалдың бас асау.
Жан қысылса, жайтандап,
Жанды еріткен жайдары-ау.
Жан жай тапса, сен неге

¹ Дәрменсіз

² Тосырмап, тоқырап қалу.

Жат мінезсің жабыркау?
Ұрлық пенен қулыққа,
Байлағанда, кестің бау.
Берерменде бесеуің,
Аларманда және алтау.
Топ болғанда көрерсің
Түрлі дауды жүз тарау.
Аяғында сендейлер,
Көрмей жүр ме қанталау?
Қайтып келер есікті,
Қатты серіппе, жарқын-ау!
Жетілсең де, жетсең де,
Керек күні бір бар-ау.

(ЖҮЛЕМБАЙҒА *)

Болыс болдым мінеки,
Бар малымды шығындап.
Түйеде қом, атта жал,
Қалмады елге тығындап.
Сөйтсе-дағы елімді,
Ұстай алмадым мығымдап.
Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап.
Әлсіздің сөзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап.
Сияз бар десе жүрегім
Орныкпайды суылдап.
Сыртқыларға сыр бермей,
Құр күлемін жымындап.

Жай жүргенде бір күні,
Атшабар келді лепілдеп:
«Ояз шықты, сияз бар»,
«Ылау» деп, «үй» деп дікілдеп.
Сасып қалдым, күн тығыз,
Жүрек кетті дүпілдеп.
Тың тұяқ күнім сүйтсе де,
Қарбаңдадым өкімдеп.

Старшын, биді жиғыздым:
«Береке қыл» деп, «бекін» деп,
«Ат жарамды, үй жақсы
Болсын, бәрің күтін» деп.
Қайраттанып халқыма
Сөз айтып жүрмін күпілдеп:
«Құдай косса, жұртымның
Ақтармын осы жол сүтін» деп,
Қайраттысып, қамқорсып,
Сайманымды бүтіндеп.
Онашада оязға
Мақтамаймын елімді,
Өз еліме айтамын:
«Бергенім жоқ — деп — белімді»,
Мақтанамын кісімсіп,
Оязға сөзім сенімді.
«Көрсеттім» деймін, ымдаймын
Кәдік қылар жерімді.
Сөз көбейді, ұлғайды,
Мақтанның көті көрінді.
Қазақты жеген қайратты «ер»,
Ұрынды да берінді.
Әрлі-берлі тартысып,
Ісі арамы жеңілді.
Ағыны күшті асаулар
Ноқтаға басы керілді.
Үлкен кіші ақының
Бәрі сөз боп терілді.
Қайрауы жеткен қатты би
Қайрылып нетсін көңілді.
Өз малым деп қойған мал
Иесіне берілді.
Ақылы жандар қамалап,
Кептірді сонда ерінді.

Арызшылар көбейді,
Болыстың көті шөмейді,
Қайтсін байғұс демейді.
Бір кептірмей терімді,
Күн батқанша шабамын
Әрлі-берлі далпылдап.
Етек кеткен жайылып
Ат көтіне жалпылдап.
Оязға жетсін деген боп,
Боқтап жүрмін барқылдап.
Кейбіреуге таяғым
Тиіп те кетті бартылдап.
Пысықтың көбі бұғып жүр,
Беттесе алмай шаңқылдап.
Ашылып омырау, күн ыстық,
Қойын кетті алқылдап.
Елі жөнді болыстар
Мақтанып жүр тарқылдап.
Күлкісі жақсы қарқылдап,
Үні бөлек сартылдап.
Сөйлесе кетсе бір жерде,
Ағыны қатты аңқылдап.
Оязға кірсе, өзгеден
Мерейі үстем жарқылдап.
Елін бұзық болған соң,
Ояз жатыр шартылдап.
Табаныңнан тозасың,
Құр жүгіріп тарпылдап.

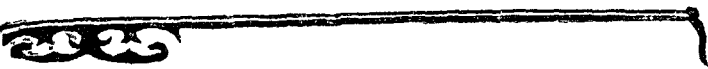
Антұрғанмын өзім де,
Бір мінезбен өтпеймін.
Момындық күшті екенін
Көрсем-дағы, күтпеймін.
Сияздан соң елімді

Қысып алып кетпеймін.
Әуелде көтім бос кәпір,
Мықтыға не қып беттеймін?
Жуанды қойып, жуасты
Біраз ғана шеттеймін.
Ояз бардағы қылықты
Ояз жоқта етпеймін.
Кәкір-шүкір, көр-жерді
Пайда көріп елтеймін.
Мынау арам, тентек деп,
Еш кісіні теппеймін.
Өзімдік бол деп ел жиып,
Құрастырып, септеймін.
Бұзақының бүлігін
«Жаксы ақыл» деп, «кұп» деймін.
Сүйегім жасық, буын бос,
Біраз ғана айлам бар.
Айлам құрсын, білемін —
Болыстықтың жолы тар.
Қайтіп көмек болады
Антұрған өңкей ұры-қар?
Көргенім әлгі, ойлашы,
Ұят, намыс, қалды ма ар?
Ендігі сайлау болғанда,
Түсе ме деп тағы шар,
Бұл күніме бір күні
Боламын ғой деймін зар.
Ақыл айтар туғандар,
Бұл сөзімді ойландар.
Кәтелешке көбейді,
Сөгіс естіп, тозды ажар.
Мынау елді ұстарлық
Кісі емеспін, кел құтқар!
Қолдан келмес қорлыққа

Неге болдым мұнша інкар?²
Ел жайылды, жетпей ме,
Оязға да бір хабар?²
Тағы бүйтіп кеттің деп
Қозғау салар, қолға алар
Қатты қысым қылған соң,
Басым сотқа айналар.
Қірлі болып түскен соң,
Көрген күнім не болар?
Өзіне мәлім, тентектер
Өз бетімен не табар?
Қағаз берер, қарманар,
Аяғында сандалар.

Бұрынғыдай дәурен жоқ,
Ұлық жолы тарайды.
Өтірік берген қағаздың
Алды-артына қарайды.
Өз қағазы өз көзін
Жоғалтуға жарайды.
Тауып алып жалғанып,
Қылмысынды санайды.
Өзі залым закүншік
Танып алды талайды,
Көрмей тұрып құсамын ¹
Темір көзді сарайды.

¹ Қапамын, қайғылымын деген мағынада.

ӘСЕТКЕ

Біреуден біреу артылса,
Өнер өлшеніп тартылса,
Оқыған, білген — білген-ақ,
Надан — надан-ақ сан қылса.

Оқыған білер әр сөзді,
Надандай болмас ақ көзді.
Надан жөндіге жөн келмей,
Білер қайдағы шәргезді.

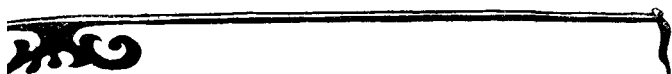
Надан қуанар, арсандар,
Таңырқап тұра қалсандар.
Татымды ештеме болмас,
Адамсып босқа талтандар.

Ақыл жоқ, қайғы жоқ онда.
Ісі жоқ теріс пе, оң ба?
Тіленіп, телміріп ізденер,
Тиын ба яки бір сом ба?

Ит көрген ешкі көзденіп,
Елерме, жынды сөзденіп,
Жасынан үлгісіз шіркін,
Не қылсын өнер ізденіп.

Қісімсіп белгілі білгіш,
Біреуге сондай-ақ күлгіш.

Бұлықсып, бұлданып босқа,
Өзімшіл, оңбаған шерміш
Кісіде бар болса талап,
Отырмас ол бойын балап
Жүрер, әрқайдан ізденер,
Алар өз сүйгенін қалап.

* * *

Мәз болады болысың*,
Арқаға ұлық қаққанға,
Шелтірейтіп орысың¹,
Шенді шекпен жапқанға.

Күнде жақсы бола ма,
Бір қылығы жаққанға?
Оқалы тон тола ма,
Ар-ұятын сатқанға?!

Күлмең қағып қасқайып,
Салынып ап мақтанға,
Таң қаламын, қампайып
Жоқты-барды шатқанға.

Үйі мәз боп, қой сойды
Шүйіншіге шапқанға.
Әуре қылды, салды ойды
Үйдегі тыныш жатқанға.

¹ Ұлық мағнасында.

Ешнәрсе емес жұбанар
Ақыл көзбен баққанға,
Жас баладай қуанар
Бір дәмдіні татқанға.

Көзі барлар ойының
Күлер көтін ашқанға.
Хасиетін бойының
Бекер төгіп шашқанға.

Қуанарлық қыз емес
Жылтырауық таққанға.
Өзгелерді, біз емес,
Түсірмекші қақпанға.

Осы да есеп бола ма
Ар, абұйыр тапқанға?
Миың болса жолама
Бос желігіп шапқанға.

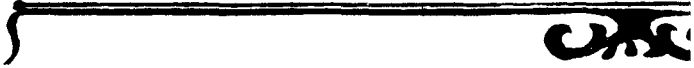
Бір бес надан, оңбассың,
Нансаң, оның қосқанға.
Жасық, жаман болмассың,
Жамандықтан қашқанға.

Ол «болдым-ақ» дей берер,
Бұлғақ қағып басқанға.
Елең қағып елбірер,
Елертіп көзді аспанға.

Жайы мәлім шошқаның,
Түрткенінен жасқанба.

Бір ғылымнан басқаның
Кеселі көп асқанға.

Одан үміт кім қылар,
Жол табар деп сасқанда?
Үйтіп асқан жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға.

* * *

Білімдіден шыққан сөз*
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкірегінде болсын көз.

Жүрегі — айна, көңілі — ояу,
Сөз тындамас ол баяу.
Өз өнері тұр таяу,
Ұқпасын ба сөзді тез?

Әблет басқан елерме,
Сөзге жуық келер ме?
Түзу сөзге сенер ме
Түзелмесін білген ез?

«Айтшы-айтшылап» жалынар,
Ұққыш жансып шабынар.
Ұқпай жатып жалығар,
Ұйқылы-ояу бойкүйез.¹

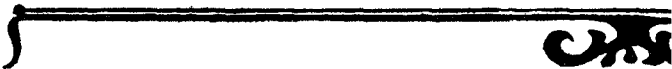
¹ Бойкүйез — мойынды бұрғызбай кейде аркадан сірестіп тап қалатын ауру. Бойкүйез — бұл жерде мінез суреті.

Жас баладай жеңсік қой,
Байлаулы емес ақыл, ой,
Ойлағаны — айт пен той,
Ыржаң-қылжаң ит мінез.

Сұлу қыз бен я батыр
Болмаған соң, тәңрі алғыр,
Шығып кетер, я қалғыр,
Оған ақыл — арам без.

Жақсыға айтсаң, жаны еріп,
Ұғар көңіл шын беріп,
Дертті ішіне ем көріп,
Неге алтынды десін жез.

«Ой, тәңір-айшыл» кер есек,
Құлық, сұмдық не өсек.
Болмаған соң, бір есеп —
Мейілі қамқа, мейілі бөз.

СЕГІЗ АЯҚ

Алыстан сермеп,
Жүректен тербеп,
Шымырлап бойға жайылған;
Қиуадан шауып,
Қисынын тауып,
Тағыны жетіп қайырған,
Толғауы тоқсан қызыл тіл,
Сөйлеймін десең өзің біл.

Өткірдің жүзі,
Кестенің бізі,
Өрнегін сендей сала алмас.
Білгенге маржан,
Білмеске арзан,
Надандар бәһра ¹ ала алмас.
Қиналма бекер, тіл мен жақ,
Көңілсіз құлақ — ойға олақ.

Басында ми жоқ,
Өзінде ой жоқ
Құлкішіл кердең наданның.

¹ Пайда, үлес.

Көп айтса көнді,
Жұрт айтса болды.—
Әдеті надан адамның.
Бойда қайрат, ойда көз
Болмаған соң, айтпа сөз.

Қайнайды қаның,
Ашиды жаның,
Мінездерін көргенде;
Кігерлен, сілкін,
Қайраттан, беркін.
Деп насихат бергенде,
Ұятсыз, арсыз салтынан
Қалғып кетер артынан.

Аулаққа шықпай,
Сыбырлап бұқпай,
Мейірленбес еш сөзге.
Пайдасыз ақыл,
Байлаусыз, тақыл,
Атадан бала ойы өзге.
Санасыз, ойсыз, жарым ес,
Өз ойында ар емес.

Тасыса өсек,
Ысқыртса кесек,
Құмардан әбден шыққаны.
Күпілдек мақтан,
Табытын қаққан
Андығаны, баққаны.
Ынсап, ұят, терең ой
Ойлаған жан жоқ, жауып қой.

Болмасын кекшіл,
Болсайшы көпшіл,
Жан аямай кәсіп қыл.
Орынсыз ыржаң,
Болымсыз қылжаң,
Бола ма дәулет, нәсіп бұл?
Еңбек қылсаң ерінбей —
Тояды қарның тіленбей.

Егіннің ебін,
Сауданың тегін
Үйреніп, ойлап, мал ізде.
Адал бол — бай тап,
Адам бол — мал тап,
Қуансаң, қуан сол кезде.
Бірінді, қазақ, бірін дос
Көрмесең істің бәрі бос.

Малынды жауға,
Басыңды дауға
Қор қылма, қорға, татулас.
Өтірік ұрлық,
Үкімет зорлық
Құрысын, көзің ашылмас.
Ұятың, арын оянсын,
Бұл сөзімді ойлансын.

Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық,
Аздырар адам баласын.
Таласып босқа,
Жау болып досқа,
Қор болып, құрып барасың.

Өгірік шағым толды ғой,
Өкінер уақтың болды ғой.

Жұмыссыз сандал,
Еріксіз малды ал
Деген кім бар сендерге,
Құлықты көргіш,
Сұмдықты білгіш,
Табылар кісі жөндерге.
Үш-төрт жылғы әдетін,
Өзіңе болар жендетін.

Ауырмай тәнім,
Ауырды жаным,
Қаңғыртты, қысты басымды.
Тарылды көкірек,
Қысылды жүрек,
Ағызды сығып жасымды.
Сүйеніп күлкі, тоқтыққа,
Тартыпты өнер жоқтыққа.

Қайратым мәлім,—
Қелмейді әлім,
Мақсұт — алыс, өмір — шак
Өткен соң базар,
Қайтқан соң ажар,
Не болады құр қожак?!
Кеш деп қайтар жол емес,
Жол азығым мол емес.
Бір кісі мыңға,
Жөн кісі сұмға
Әлі жетер заман жок.
Қадірлі басым,

Қайратты жасым
Айғаймен кетті, амал жоқ.
Болмасқа болып кара тер,
Қорлықпен өткен қу өмір.

Сөзуар, білгіш,
Законшік, көргіш
Атанбақ — мақсұт, мақтанбақ.
Жасқанып, қорқып,
Жорғалап, жортып,
Именсе елің баптанбақ,
Қарғағанын жер қылмақ.
Алдағанын зор қылмақ.

Хош, қорықты елің,
Қоркытқан сенің
Өнерің қайсы, айтып бер.
Ел аңдып сені,
Сен аңдып оны,
Қылт еткізбей бағып көр.
Ойнасшыл қатын болса қар,
Аңдыған ерде қала ма ар?

Көмексіз көзің,
Бір жалғыз өзің
Баға алмай басың сандалар.
Бауырына тартқан,
Сырынды айтқан
Сырласың сырт айналар.
Ол қаны бұзық ұры-қар
Қапысын тауып сені алар.

Басы-көзі қан боп,
Арқа-басы шаң боп,

Және тұрып жылпылдап;
Жығылып тұрып,
Буыны құрып,
Тағы қуып салпылдап.
Абұйыр қайда, ар қайда?
Әз басыңа не пайда?

Ит үрсе, бала
Таяғын ала,
Қуады итпен кектесіп.
Ұрысқансып «ой» деп,
«Ұят» деп, «кой» деп,
Үлкендер тыяр «тек» десіп.
Оны білсең, мұның не?
Мен де ұят іс қылдым де.

Білгенге жол бос,
Болсайшы қол бос
Талаптың дәмін татуға.
Білмеген соқыр,
Қайғысыз отыр
Тамағы тойса жатуға,
Не ол емес, бұл емес,
Менін де күнім — күн емес.

Ғылымды іздеп,
Дүниені көздеп,
Екі жакқа үңілдім.
Құлағын салмас,
Тіліңді алмас
Көп наданнан түңілдім.
Екі кеме құйрығын
Ұста, жетсін бұйрығың¹

¹ Бұйрығың — ажалың деген мағынада.

Жартасқа бардым,
Күнде айғай салдым,
Онан да шықты жаңғырық.
Естісем үнін,
Білсем деп жөнін,
Көп іздедім қаңғырып.
Баяғы жартас — бір жартас,
Қаңқ етер, түкті байқамас.

Жаяуы қапты,
Аттысы шапты,
Қайрылып сөзді кім ұқсын.
Іште дерт калың,
Ауыздан жалын
Бұрқ етіп, көзден жас шықсын.
Күйдірген соң шыдатпай,
Қоя ма екен жылатпай?

Мамықтан төсек,
Тастай боп кесек,
Жанбасқа батар, ұйқы жоқ.
Сыбыр боп сөзі,
Мәз болып өзі,
Ойланар елдің сиқы жоқ.
Баяғы қулық, бір алдау,
Қысылған жерде — жан жалдау¹

Атадан алтау,
Анадан төртеу,
Жалғыздық көрер жерім жоқ.
Ағайын бек көп,

¹ Жан жалдау — бұл жерде ант ішу, нандыру мағнасында.

Айтамын ептеп,
Сөзімді ұғар елім жоқ
Моласындай бақсынын
Жалғыз қалдым — дәп шыным!

* * *

Сәулең болса кеуденде,
Мына сөзге көңілің бөл.
Егер сәулең болмаса,
Мейлің тіріл, мейлің өл.
Танымассың, көрмессің,
Қаптаған соң көзді шел.
Имамсыздық ¹ намазда —
Қызылбастың ² салған жол
Көп шуылдақ не табар,
Билемесе бір кемел²

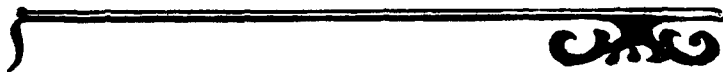
Берекелі болса ел —
Жағасы жайлау ол бір көл.
Жапырағы жайкалып,
Бұлғақтайды сокса жел
Жан-жағынан күркіреп,
Құйып жағса аққан сел,
Оның малы өзгеден
Өзгеше боп өсер тел.
Берекесі кеткен ел —

¹ Имам (*арапша*) — намаз оқығанда алдында тұратын адам.

² Қызылбас — парсы жұртының аты.

Суы ашыған батпақ көл.
Құс қаңқылдап, жағалап,
Сулай алмас жазғы төл.
Оның суын ішкен мал
Тышқақ тиіп, аспас бел.
Көл деп оны кім жайлар,
Суы құрсын, ол — бір шөл.
Единица ¹ — жақсысы,
Ерген елі бейне нөл.
Единица нөлсіз-ақ
Өз басындық болар сол.
Единица кеткенде,
Не болады өңкей нөл?
Берекеңді қашырма,
Ел тыныш болса, жақсы сол.
Рас сөзге таласып,
Ақжем болма, жаным, кел!

¹ Единица (*орысша*) — жалғыз, дара, біреу деген сөз.

* * *

Мен жазбаймын өленді ермек үшін,*
Жоқ-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды,
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.
Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
Көңлінің көзі ашық, сергек үшін.

Түзу кел, қисық-қыңыр қырын келмей,
Сыртын танып іс бітпес, сырын көрмей.
Шу дегенде құлағың тосаңсиды,
Өскен соң, мұндай сөзді бұрын көрмей.
Таң қаламын алдыңғы айтқанды ұқпай,
Және айта бер дейді жұрт тыным бермей.

Сөз айттым «әзрет Әлі, айдаһар» сыз,
Мұнда жоқ «алтын иек, сары-ала қыз».
Кәрілікті жамандап, өлім тілеп,
Болсын деген жерім жоқ жігіт арсыз.
Әсіре қызыл емес деп, жиренбеңіз,
Түбі терең сөз артық, бір байқарсыз.

Батырдан барымташы туар даңғой,
Қызшыл да, қызықшыл да әуре жан ғой.
Арсыз, малсыз, ақылсыз, шаруасыз,
Елірмелі маскүнем байқалған ғой.

Бес-алты мисыз бәңгі ¹ күлсе мәз боп,
Қиналмай, қызыл тілім, кел тілді ал, қой!
Өлеңі бар, өнерлі інім, сізге
Жалынамын, мұндай сөз айтпа бізге.
Өзге түгіл өзіне пайдасы, жоқ
Есіл өнер қор болып кетер түзге,
Сәнқой, даңқой, ойнасшы, керім-кербез
Қанша қызық болады өзіңізге?

¹ Меңіреу, көкми.

* * *

Қор болды жаным,^{*}
Сенсіз не менің күнім,
Бек бітті халім,
Тағдырдан ¹ келген зұлым ²
Тағдыр етсе алла,
Не көрмейді пәндә³

Сайрай бер, тілім,
Сарғайған соң бұл дерттен
Бүгілді белім,
Жар тайған соң әр серттен
Қамырықты ³ көңіл,
Қайтсе болар жеңіл³

Сағындым сені,
Көрмедім деп көп заман
Адам деп мені,
Салмадың сен хат маған

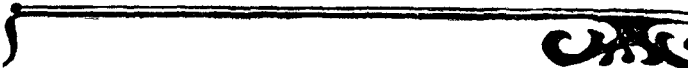
¹ Тағдыр (*арапша*) — құдайдың әмірі, жазмыш

² *Зұлым* (*арапша*) — бұл жерде әделетсіздік, артықшылық, күш-
тілік

³ Қамырықты — қамығу, қайғыру.

Жай таба алмай жүрек,
Жасыған соң сүйек

Бұл қылған зарым
Барса жардың маңына,
Ол — қылған дәрім
Ғашығымның жанына.
Оңалдырып ойды,
Түзетпей ме бойды?

* * *

Сен мені не етесің? *
Мені тастап,
Өнер бастап
Жайыңа
Және алдап,
Арбап,
Өз бетіңмен сен кетесің.

Неге әуре етесің?
Қосылыспай,
Басылыспай,
Байыңа
Және жаттан
Бай тап,
Өмір бойы қор етесің,

Ет жүрек өртенді,
От боп жанып,
Жалын салып
Ішіме.
Иттей қормын,
Зармын,
Сен үздің ғой бұл желкемді.

Кім білер ертенді?
Өлім айтпас,
Келсе қайтпас
Кісіге.
Бүгінгі күн
Бармын,
Жолдас еттің сен бөтенді.

Ғашықтық — қиын жол.
Жетсең — жеттің,
Жетпей өттің,
Не болды?
Арманда өмір
Өтті,
Ойлар ма екен бір мені сол?

Салдырап аяқ-қол,
Жетпей сертке,
Ішім дертке
Тез толды.
Ажал уақыты
Жетті,
Мен өлейін, сен сау-ақ бол.

Шын жүрек — бір жүрек,
Қайта толқып,
Жолдан қорқып
Айнымас,
Шегінісіп
Қайтпас,
Өлсе бір сөзбен, не керек?

Білесін, сен зерек,
Мен пәндене,

Болды деме,
Кел, қарас
Ешкім сөгіс
Айтпас,
 Рақым қылсаң,
 кел ертерек!

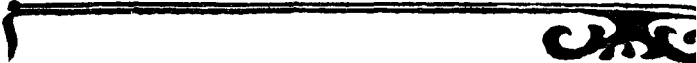
Шын ғашық мен саған!
Кейіп жүрсем,
Сені көрсем,
Ләм-мим деп
Бір сөз айтар
Хал жоқ,
 Еріп кетер бой сол заман.

Ойыңды сен маған
Бір бөлмедің,
Тез келмедің
Мені іздеп.
Ішінде ыстық
Қан жоқ,
Тас бауыр жар, бол қош аман!

Жар, сенің көңлің ток,
Ақ етінді,
Нұр бетінді
Меншікті
Қылмаған соң
Алла,
 Өзі сорлы етсе, амал жоқ
Сен аттың жөнсіз оқ,
Тәңрі — қазы
Тас таразы,

Тентекті
Сұрамас деп
Қалма,

Серт бұзғанның біл, орны — шок.

ЖІГІТ СӨЗІ

Айттым сәлем, Қаламқас,
Саған құрбан мал мен бас.
Сағынғаннан сені ойлап,
Келер көзге ыстық жас.

Сенен артық жан тумас,
Туса туар —,артылмас.
Бір өзіннен басқаға
Ынтықтығым айтылмас.

Асыл адам айнымас,
Бір бетінен қайрылмас.
Көрмесем де, көрсем де,
Көңлім сенен айрылмас.

Көзім жатқа қарамас,
Жат та маған жарамас.
Тар төсекте төсінді
Искер ме едім жалаңаш?

Иығымда сіздің шаш
Айқаласып тай-талас,

Ләззәт алсақ болмай ма,
Көз жұмулы, көңіл мас?

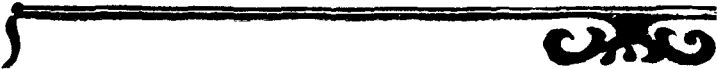
Сізде сымбат, бізде ыхлас,
Осы сөзім бәрі рас.
Сіздей жардың жалғанда
Қызығына жан тоймас.

Етің етке тигенде,
Демің тиіп сүйгенде,
Бой шымырлап, тән еріп,
Ішім оттай күйгенде.

Жүрек балкып игенде,
Ішкі сырды түйгенде,
Іздеп табар сұңқармын,
Жарастықты шүйгенде.

Қылығыңда жоқ оғат,
Қарап тойман жүз кабат.
Ыстық тартып барасың
Бір сағаттан бір сағат.

Сіз — қырғауыл жез канат,
Аш бетінді, бер қарат,
Жақындай бер жуықтап,
Тамағыңнан аималат.

ҚЫЗ СӨЗІ

Қиыстырып мақтайсыз
Ойласаң не таппайсыз?
Бізде ерік жоқ, өзің біл,
Әлденеге бастайсыз.

Біз де әркімді байқаймыз,
Тап бергеннен тайқаймыз.
Сіздей асыл кез болса,
Қайтіп басты шайқаймыз?

Ақылыңа сөзің сай,
Сіз — жалын шок, біз — бір май,
Ыстық сөзің кірді ішке,
Май тұра ма шыжымай.

Қабыл көрсең, көңлім жай,
Тастап кетсең, япырмай,
Ит қор адам болар ма
Бұл жалғанда сорлындай?

Тілегімді бермесең,
Амалым не жерлесең?

Үйір қылма бойына,
Шыны жақсы көрмесен.

Қайғың болар шермен тең,
Қара көңлім жермен тең.
Сенсіз маған жат төсек
Болар бейне көрмен тең.

Сіз — бір сұңқар шаһбаз ¹
Жер жүзінен алған баж ²
Біздей ғарып есепсіз
Есігіңде жүр мұхтаж.

Көңлің тұрса бізді алып,
Шыныменен қозғалып,
Біз — қырғауыл, сіз — тұйғын,
Тоят ғай бер, кел де алып.

Тал жібектей оралып,
Гүл шыбыктай бұралып,
Салмағыңнан жаншылып,
Қалсын құмар бір қанып

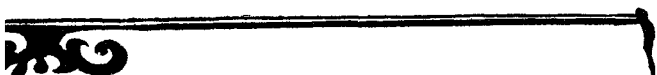
Мұны жаздым ойланып,
Ойда бардан толғанып.
Кірсе ішіне оқи бер,
Бозбалалар, қолға алып.

Мұны оқыса кім танып,
Жүрегіне от жанып.
Сөзді ұғарлық жан тапса,
Айтса жарар ән салып.

¹ Сабаз, ер (*парсыша*)

² Алым, салық. Бұл жерде тоят деген мағынада (*парсыша*).

Өлең жиған тырбанып,
Ән үйренген ырғалып,
Сорлы Қөкбай қор болды-ау,
Осыншадан құр қалып.

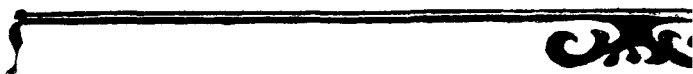
* * *

Білектей арқасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ, қара қасты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұндай түрін?

Аласы аз қара көзі айнадайын,
Жүрекке ыстық тиіп салған сайын,
Үлбіреген ақ етті, ашық жүзді,
Тісі әдемі көріп пе ең қыздың жайын?

Бұраң бел, бойы сұлу, кішкене аяқ,
Болады осындай қыз некен-саяқ.
Піскен алма секілді тәтті қызды
Боламын да тұрамын көргендей-ақ.

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіне.
Бетінді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу енеді сүйегіңе.

* * *

Қажымас дос халықта жоқ,
Айнымас серт қайда бар?
Алда көрген артта жоқ,
Мысқыл, өсек, айла бар.

Жақсылығың күнде ұмыт,
Бір жаңылсаң, болды кек.
Пайдасынан бой суыт,
Өзі тимей жүрсе тек.

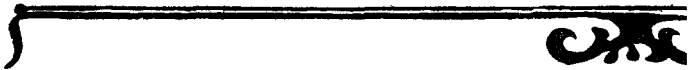
Пайда, мақтан өзінен
Артыла ма ант ұрып?
Жарыса өсек сөзінен,
Айта берсін шарк ұрып.

Кімге достық көп еттім,
Түбі болды бір кейіс.
Жақсы өмірім әуре еттің,
Жар таба алмай бір тегіс,

Жау қожандап бұртайып,
Дос құбылып, әуре етер.

Кімі тентек, кімде айып,
Тексере алмай өмір өтер.

Сыйласарлық тектінің
Кім танымас нұсқасын?
Күнде өзімшіл ептінің
Несін адам ұстасын?

* * *

Жастықтың оты, қайдасын,
Жүректі түртіп қозғамай?
Ғылымның біліп пайдасын,
Дүниенің көркін болжамай?

Адамның тауып айласын,
Кісілікті ойламай.
Қаруын көңіл сайласын,
Қолға от түспес бойламай.

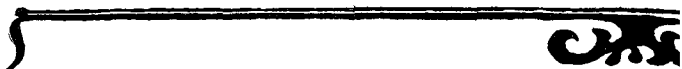
Махаббат, қызық кім көрер,
Оның да дәмін татпаса?
Біржола басты кім берер,
Жанына қайғы батпаса.

Аямай жанын дос ерер,
Жолдастықты ақтаса.
Алдына айдап кім келер,
Ерінбей жүріп бақпаса.

Мал бақпақтық шаруа боп,
Адал тауып асықпай.

Кұр айғаимен әуре боп,
Өнердің жайын баса ұқпай.

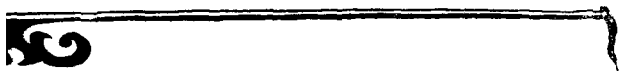
Енді нені істейміз,
Бәрінен де бос қалдық?
«Ауызға келіп түс» дейміз,
Қылып жүріп құр салдық!

* * *

Жарк етпес қара көңілім не қылса да,
Аспанда ай менен күн шағылса да,
Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,
Саған жар менен артық табылса да.

Сорлы асық сарғайса да, сағынса да,
Жар тайып, жақсы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза болып жар ісіне,
Қорлық пен мазағына табынса да.

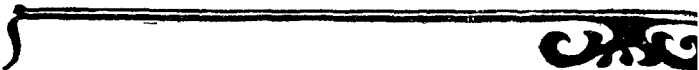

* * *

Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да,
Оған да үкі, тұмар тағылса да.
Қыжыртпай мені сырттан жүре алмайды.
Кім желігіп, қай шеттен қағынса да.

Күшік ит бөрі ала ма жабылса да?
Тәңрі сақтар, табандап тап ұрса да
Арсыз адам, арсаңдап, арсылдайды.
Әржерде-ақ керегеге таңылса да.

Құтырды көпті қойып азғанасы,
Арызшы орыс — олардың олжаласы.
Бірде оны жарылқап, бірде мұны,
Қуды ұнатты-ау, Семейдің бұл қаласы.

ҚАРА ҚАТЫНҒА

Қара қатын дегенге, қара қатын,
Үзіп-жұлып алып жүр қанағатын.
Ала жаздай байың кеп бір жатпайды,
Қазақтың не қыласың шарағатын¹.

¹ Шарағат (*арапша*) — шариғат, ислам дінінің жолы, заңы

1890

* * *

Бай сейілді,
Бір бейілді
Елде жақсы қалмады.
Елдегі еркек,
Босқа селтек
Қағып елін қармады.

Жөнді, жөңсіз,
Сөз теңеусіз,
Бас пен аяқ бір қысап.
Ұрысса орыс,
Елге болыс
Үйден үрген итке ұсап.

Өзі ұлыққа,
Кәдір жоққа
Қарамай, өз халқына.
Сөз қайырмай,

Жөнді айырмай,
Жұртқа шабар талпына.

Танымадық,
Жарымадық
Жаксыға бір іргелі.
Қолына алып,
Пәле салып,
Аңдығаны өз елі.

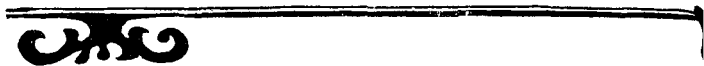
Шашты малын,
Берді барын
Боларында жұртына.
Еміреніспес
Енді піспес,
Ұксамас еш сыртына.

Ел де жаман,
Ер де жаман —
Аңдығаны өз елі.

Елде сияз,
Онда ояз,
Оңбай-ақ тұр әр түрі.
Кетті бірлік,
Сөнді ерлік,
Енді кімге беттемек?
Елің — ала,
Отты шала,
Тайса аяғың, кім көмбек?

Өтті өмірім
Қайтты көңлім
Бұл дүниенің ісіне.
Жасы құрбы
Жаны тұрғы
Дос па деген кісіге.

Сөзге емексіп,
Ел керексіп,
 Не болады мақтаның?
Бейлі шикі,
Ақылы күйкі,
 Осы жұрт па тапқаның?

* * *

Ем таба алмай,
От жалындай
Толды қайғы кеудеге.
Сырласа алмай,
Сөз аша алмай
Бендеге.
Босқа ұялып,
Текке именіп
Кімді көрсем, мен сонан,
Бетті бастым,
Қатты састым,
Тұра қаштым
Жалмажан.

Ұйқы, тамақ
Қалды дым-ак
Керегі жоқ іс болып.
Жай жатпағым
Тыныш таппағым
Күш болып.

Жас жүрегім
Жанды менін

Жай таба алмай, япырым!
Өзің онда
Жақсы жолға
Ақырын.

Жас теректің
Жапырағы
Жамырайды, сокса жел
Түсті мойын,
Толды қойын,
Ақты сел.

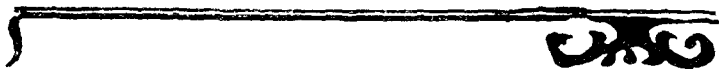
Мен паң едім,
Бейкам едім
Ешнәрседен қайғысыз.
Тез дерттендім,
Кейде өртендім,
Кейде мұз.

* * *

Келдік талай жерге енді,
Кіруге-ақ қалдық көрге енді.
Қызыл тілім буынсыз,
Сөзімде жаз бар шыбынсыз,
Тыңдаушымды ұғымсыз
Қылып тәңрім бергенді.
Осы жасқа келгенше,
Өршеленіп өлгенше,
Таба алмадық бір адам
Біздің сөзге ергенді.
Өмірдің өрін тауысып,
Білімсізбен алысып,
Шықтық міне белге енді.
Енді аянда, жығылма,
Сыймас жерге тығылма,
Қой бұрынғы желгенді!
Қайғы шығып иыққа,
Қамалтпасын тұйыққа,
Сергі, көңлім, сергі енді!
Балапан құстай ондалып,
Қанатыңды қомданып,
Жатпа ұяда, қорғанып,
Ұш, көңілім, көкке, кергі енді!
Қөңілде қайғы, қалың зар,

Айтатұғын сөзім бар,
Салсын құлақ ұққандар,
 Өрбі, сөзім, өрбі енді!
Іште қайғы дерт пысып,
Көкіректі өрт қысып,
 Айтуға көңлім тербенді.
Өзің жалғыз, надан көп,
Ұқтырасың сен не деп,
 Әулекі, арсыз елге енді?
Тыныштық сүймей қышынып,
Өтірікке түсініп,
Пәледен тұрмас шошынып,
 Тұл бойын желік жеңгенді
Туған жерді қия алмай,
Тентекті жеңіп, тыя алмай,
Әлі отырмыз ұялмай,
 Таба алмадық өңге елді.
Әзілде тәңрім сорлы етті,
Арсыз елмен әуре етті,
Жалғыз үйде күнрентті,
 Тағдырға білдік көнгенді,
Адам деген даңқым бар,
Адам қылмас халқым бар,
Өтірік пен өсекке
Бәйге атындай аңқылдар,
Тұла бойым шімренді.
Барма топқа шақырмай,
Жат үйінде шатылмай,
Шыдармын ба, япырмай,
 Жатуға шықпай үйде енді?
Қатыныңның ойнасын
Көрсен, білсен қоймасын,
Не ойлар едің, өз басың,
 Сонымен тең біз де енді.

* * *

Өзгеге, көңлім, тоярсын,
Өленді қайтіп қоярсың?
Оны айтқанда толғанып,
Іштегі дертті жоярсың.

Сайра да зарла, қызыл тіл,
Қара көңлім оянсын.
Жыласың, көзден жас ақсын,
Омырауым боялсын.

Қара басқан, қаңғыған,
Қас надан нені ұға алсын?
Көкірегінде оты бар
Құлағын ойлы ер салсын.

Тындамаса еш адам,
Өз жүрегім толғансын.
Әр сөзіне қарасын,
Іштегі дертім қозғалсын.

Әуелесін, қалқысын,
От жалын боп шалқысын.

Жылай-жырлай өлгенде,
Арттағыға сөз қалсын.

Мендей ғарып кез болса,
Мойын салсын, ойлансын
Қабыл көрсе сөзімді,
Кім таныса, сол алсын.

Не пайда бар — мың надан
Сыртын естіп таңдансын.
Онан-дағы бір есті
Ішкі сырын аңғарсын.

Өздерін де ойландар,
Неше түрлі жан барсың.
Ғылым да жоқ, ми да жоқ,
Даладағы аңдарсын.

Жүрегінмен тыңдамай,
Құлағыңмен қармарсың.
Соны көріп, соларға
Қайтіп қана сарнарысың?

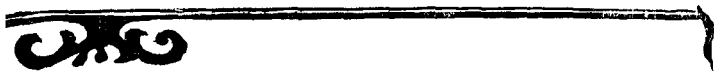
* * *

Кейде есер көңіл құрғырын
Махаббат іздеп талпынар.
Ішем деп бейнет сусынын
Асау жүрек алқынар.

Тартқан бейнет, өткен жас
Жүректің отын сөндірмес.
Махаббат — өмір көркі рас,
Өлген ол да үндемес.

Махаббатсыз — дүние бос,
Қайуанға оны қосындар.
Қызықтан өзге қалсаң бос,
Қатының, балаң, досың бар

Жүрегі жұмсақ білген құл
Шын дос таппай тыншымас.
Пайда, мақтан бәрі — тұл,
Доссыз ауыз тұшымас.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
Масатыдай құлпырар жердің жүзі
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал
Жалбандасар өзінің тұрғысымен.

Қырдағы ел ойдағы елмен араласып,
Күлімдесіп, көрісіп, құшақтасып.
Шаруа қуған жастардың мойны босап,
Сыбырласып, сырласып, мауқын басып.

Түйе боздап, қой қоздап — қорада шу,
Көбелек пен құстар да сайда ду-ду.
Гүл мен ағаш майысып қарағанда,
Сыбдыр қағып, бұландап ағады су.

Көл жағалай мамырлап қу менен қаз,
Жұмыртқа іздеп, жүгіріп балалар мәз.

Ұшқыр атпен зырлатып тастағанда,
Жарқ-жүрк етіп ілінер көк дауылпаз.
Құс қатарлап байлаған қанжығаға
Қыз бұрандап жабысып, қылады наз.

Жазға жақсы киінер қыз-келіншек,
Жер жүзіне өн берер гүл-бәйшешек.
Қырда торғай сайраса, сайда бұлбұл,
Тастағы үнін қосар байғыз, көкек.

Жаңа бұлмен жамырап саудагерлер,
Диханшылар жер жыртып, егін егер,
Шаруаның біреуі екеу болып,
Жаңа төлмен көбейіп дәулет өнер.

Безендіріп жер жүзін тәңрім шебер,
Мейірбандық, дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде
Бейне әкеңдей үстіңе аспан төнер.

Жаз жіберіп, жан берген кара жерге
Рахметіне алланың көңіл сенер.
Мал семіреді, ақ пенен ас көбейер,
Адамзаттың көңлі өсіп көтерілер.

Қара тастан басқаның бәрі жадрап,
Бір сараңнан басқаның бейлі енер,
Тамашалап қарасаң тәңрі ісіне,
Бойың балқып, еридi іште жігер.

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мазатсып, қуанып, аунап-қунар.
Жыршы құстар әуеде өлең айтып,
Қиқу салар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсін қара түнде жарқылдамай,
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі кашар, бола алмас бұрынғыдай.

Күн — күйеуі, жер — қалыңдық сағынысты,
Құмары екеуінің сондай күшті.
Күн қырындай жүргенде көп қожандап,
Күйеу келді — ай, жұлдыз к.... қысты.

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп,
Жан-жануар қуанар тойға елеріп.
Азалы ақ көрпесін сілке тастап,
Жер күлімдер, өңіне шырай беріп.

Күн күйеуін жер көксеп ала қыстай,
Біреуіне біреу қосылыспай,
Көңілі күн лебіне тойғаннан соң,
Жер толықсып, түрленер тоты құстай.

Адам тіктеп көре алмас күннің көзін,
Сүйіп, жылып тұрады жан лебізін.
Қызыл арай сары алтын шатырына
Күннің кешке кіргенін көрді көзім.

* * *

Асқа, тойға баратұғын,
Жаны асығып жас жігіт,
Қолға кетті жауға бір күн,
Тірі адамның ісі — үміт.

Қозғады жау батыр ерді,
Жауға сойқан салғалы.
Қалыңдығы қала берді,
Жатыр еді алғалы.

Асықсаң да, шырағым,
Саған деген құданың
Жазылған қандай жарлығы,
Есіткен жоқ құлағың.

Қалыңдық құшып, сүюге
Күйеуіне ынтызар.
Келісімен тиюге
Дайындалған ойы бар.

Көйлегін ақтан тіккіштеп,
Күні-түні демалмай,

Бітіруге жүр күштеп,
Асыққансып, тоқталмай.

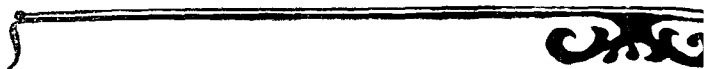
Сен асыққан екен деп,
Алла әмірін өзгертпес.
Айтқаның болар ма екен дел,
Мен қорқамын, көз жетпес.

Жара басты кеудені,
Жаудан өлді ар үшін,
Ескермей өзге дүниені,
«Аһ!» деп өтті жар үшін.

Жамандық тұрмас күттіріп,
Ел есітті, қыз білді,
Ақ көйлекті бітіріп,
Кебінім деп киді, өлді...

Қол жетпеген некені
Сүйіп кеткен жан екен.
Көзің неге жетеді,
Қосылмақ онда бар ма екен?

Шыны ғашық жар болса,
Неге өлдім деп налымас.
Онда екеуі кез келсе,
Бірін бірі танымас.

* * *

Ата-анаға көз қуаныш —
Алдына алған еркесі,
Көкірегіне көп жұбаныш,
Гүлденіп ой өлкесі.
Еркелік кетті.
Ер жетті,
Не бітті?

Оқытарсың молдаға оны,
Үйретерсің әрнені.
Медеу етіп ойы соны,
Жаны тыныштық көрмеді.
Жасында күтті,
Дәме етті,
Босқа өтті .

Ата көңлі жанбаса бір,
Артық өнер шықпаса
Ел танымай, үй танып құр,
Шаруасын да ұқпаса.
Үміті қайда?
Соны ойла,
Абайла!

Сүйер ұлың болса, сен, сүй,
Сүйінерге жарар ол.
Сүйкімі жоқ құр масыл би
Сүйретіліп өтер сол.

Табылмас кайла.

Ойбайла

Не пайда?

Зарланарсың, ойланарсың
Не болам деп енді мен.
Құрбылардан қорланарсың,
Тәңрі ісіне сен де көн.

Қайғысыз бенде

Көрдің бе,

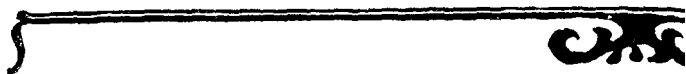
Өмірінде?

Тәңрі сорлы етсе бенде,
Не бітірер құр жылап.
Жігері жоқ ақылы кенде,
Жанбасыңнан жат сұлап!

Бір жаман мен бе

Дедің бе

Көңілінде?

* * *

Тайға міндік,
Тойға шаптық,
Жақсы киім киініп.
Үкі тақтық,
Күлкі бақтық,
Жоқ немеге сүйініп
Күйкентай күтті,
Құс етті,
Не бітті?

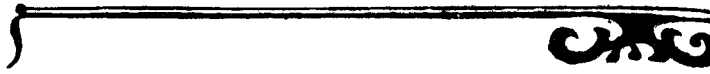
Атамыз бар,
Молдамыз бар,
Айтқанына көнбедік.
Арт жағында
Біз соған зар
Боламыз деп білмедік.
Ұрланып қаштық.
Жолғастық,
Шуластық.

Жазу жаздық,
Хат таныдық,
Болдық азат молдадан

Шала оқудан
Не жарыдық,
Қалғаннан соң құр надан?
Бағасыз жастық —
Бозбастық,
Адастық.

Бозбалалық —
Қыз қарадық,
Қалжың, әзіл сөйлестік.
Ат жараттық,
Сән тараттық,
Әуейлік күйлестік.
Көңілге келер,
Қім жолар,
Қім көнер?

Қайын бардық,
Қатын алдық,
Енші тиді аз ғана.
Шаруа атандық,
Енді ойландық,
Қала берді бозбала.
Бұрынғы қайда?
Ойбайла —
Не пайда?

1891

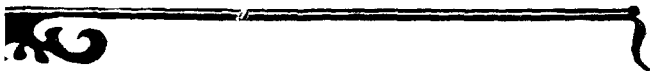
* * *

Заман ақыр жастары
Қосылмас ешбір бастары.
Біріне бірі қастыққа
Қойнына тыққан тастары.

Саудасы — ар мен иманы,
Қайрат жоқ бойын тыйғалы,
Еңбекпен етті ауыртпай,
Құр тілменен жиғаны,

Өнімсіз іске шеп-шебер,
Майданға түспей несі өнер.
Сиырша, тойса мас болып,
Өреге келіп сүйкенер.

Құлмендеп келер көздері,
Қалжыңбас келер өздері.
Кекектеп, секек етем деп,
Шошқа туар сөздері.

* * *

Көзінен басқа ойы жоқ
Адамның надан әуресі.
Сонда да көңлі тым-ақ ток,
Жайқаң-қайқаң әрнесі.

Білмейсің десе, желөкпе
Дейді ол-дағы — тәңірі ісі.
Бірінен бірі бөлек пе
Иемнің әділ бендесі?

Жүректің көзі ашылса,
Хақтықтың ¹ түсер сәулесі,
Іштегі кірді қашырса,
Адамның хикмет ² кеудесі.

Наданның көнлін басып тұр,
Қараңғылық пердесі.
Ақылдан бойы қашық тұр,
Ойында бір-ақ шаруасы.

¹ Шындық, растық (*арапша*).

² Керемет, сыр ақыл.

Кітапті молда теріс оқыр,
Дағардай боп сәлдесі.
Мал құмар көңлі — бек соқыр?
Бүркіттен кем бе жем жесі?

Жүректе айна жоқ болса,
Сөз болмайды өңгесі.
Тыңдағыш қанша көп болса,
Сөз ұғарлық кем кісі.

* * *

Жастықтың оты жалындап,
Жас жүректе жанған шақ.
Талаптың аты арындап,
Әр қиынға салған шақ.

Уайым — аз, үміт — көп,
Ет ауырмас бейнетке,
Бүгін-ертең жетем деп
Көңілге алған дәулетке.

Қайратпен кіріп, жалынбай,
Ақылмен тауып айласын,
«Мен қалайға?» салынбай,
Жылы жүзбен жайнасын.

Қайратқа сеніп қақтықпай,
Жазасын тауып жауласар,
Қатынша тілмен шаптықпай,
Майданға шықса жарасар.

Жалыны қайтар дененің,
Үнемі тұрмас осы шақ.

Талайғы кәрі дүниенің
Бір кетігін ұстап бақ.

Құйрығы шаян, беті адам,—
Байқамай сенбе құрбыға!
Жылмаңы сыртта, іші арам
Кез болар қайда сорлыға.

Досыңа достық — қарыз іс,
Дұшпаныңа әділ бол.
Асығыс түбі — өкініш,
Ойланып алмақ — сабыр сол.

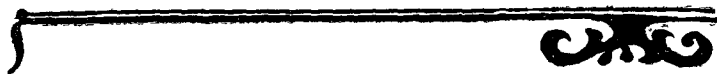
Ақ көңілді жақсыдан,
Аянбай салыс ортаға.
Ақылы, ары тапшыдан,
Қу сөзін алма қолқаға.

Сұмсұрқия, қу заман,
Гүл көрінер жігітке —
Қызықты өмір жайнаған,
•Кеудесі толып үмітке.

Бір нәрсені ұнатса,
Қайта ойланып қарамас.
Мақтанып жұртты шулатса,
Құмары сол қызба бас.

Сенісерге келгенде,
Сене берер талғамай,
Жұрты құрғыр сенгішке
Тұра ма қулық жалғамай?

Ары кеткен алдағыш,
Мені-ақ алда, сөкпейін,
Балы тамған жас қамыс
Ормасаңшы көктейін!
Сені жақсы көрмесе,
Сенер ме еді сөзіңе?
«Япырмай?..» деп терлесе,
Ар емес пе өзіңе?

* * *

Қызарып, сұрланып,
Лүпілдеп жүрегі.
Өзгеден ұрланып.
Өзді-өзі керегі.

Екі асық құмарлы,
Бір жолдан қайта алмай,
Жолықса ол зарлы,
Сөз жөндеп айта алмай.

Аяндап ақырын,
Жүрекпен алысып,
Сыбдырын, тықырын,
Көңілмен танысып.

Дем алыс ісініп,
Саусағы суынып,
Белгісіз қысылып,
Пішіні құбылып.

Иығы тиісіп,
Төмендеп көздері.

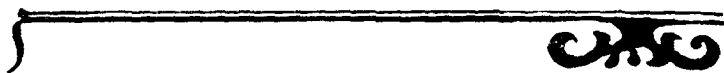
Үндемей сүйісіп,
Мас болып өздері.

Жанында жапырақ,
Үстінде жұлдыз да,
Елбіреп-қалтырап,
Жігіт пен ол қызға.

Өзге ойдан тыйылып,
Бірімен бірі әуре,
Жүрекке құйылып,
Жан рахат бір сәуле.

Жүрегі елжіреп,
Буындар босанып,
Рахатпен әлсіреп,
Көзіне жас алып.

Жүйрік тіл, терең ой,
Сол күнде қайда едің?
Ғашыққа мойын қой
Жеңілдің, жеңілдің!

* * *

Көзімнің қарасы,
Көңлімнің санасы,
Бітпейді ішімде
Ғашықтың жарасы.

Қазақтың данасы,
Жасы үлкен ағасы
Бар демес сендей бір
Адамның баласы.

Жылайын, жырлайын
Ағызып көз майын
Айтуға келгенде
Қалқама сөз дайын.

Жүректен қозғайын,
Әдептен озбайын,
Өзі де білмей ме,
Көп сөйлеп созбайын?

Тереңдеп қарайсың,
Телміріп тұрмайсың.

Бихабар жүргенсіп,
Бек қатты сынайсың.

Сен кісі мұңайсын,
Сабырмен шыдайсың,
Қүйемін, жанамын,
Еш рахым қылмайсың.

Кең мандай, қалың шаш
Я бір кез, я құлаш.
Ақ тамақ, қызыл жүз
Қарағым, бетінді аш!

Қара көз, имек қас,
Қараса жан тоймас.
Аузың бал қызыл гүл,
Ақ тісің кір шалмас.

Қыр мұрын, қыпша бел,
Солқылдар, соқса жел.
Ақ етің үлбіреп
Өзгеше біткен гүл.

Қарағым, бермен кел,
Бізге де көңлің бөл.
Қалқамның нұсқасын
Көр, көзім, бір кенел.

Қайғың — қыс, жүзің — жаз,
Боламын көрсем мәз.
Күлкіңіз бойды алар,
Бұлбұлдай шықса әуез.

Кісімсіп дұрдараз,
Бұраңдап қылма наз.

Мал түгіл басымды,
Жолыңа берсем де аз.

Исің гүл аңқыған.
Нұрың күн шалқыған.
Көргенде бой еріп,
Сүйегім балқыған.

Қаяусыз қалпынан,
Өзі артық даңқынан,
Қызыл тіл шыға алмас
Мақтаудың шартынан.

Сенсің — жан ләззаті,
Сенсің — тән шәрбәті,
Сұлуды сүймектік —
Пайғамбар сүндеті ¹.

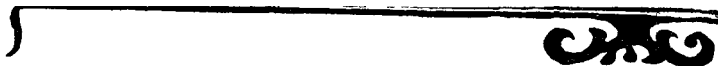
Не десем болар еп?
Ғашығың да қайғы жеп,
Өртенген жүрекке
Бір көрген болар сеп.

Біздердей ғашық көп,
Қайсысы саған дөп?
Жөндеп те айтпадым,
Жүрегім лүпілдеп.

Назына кім шыдар?
Бұрандап жүр шығар.
Қасқая күлгені
Қылады тым құмар.

¹ Мұқамбеттің істеген ісі мен айтқан сөзі. Бұл жерде дәстүрлі деген мағнада (*арапіша*).

Ер емес қымсынар,
Әркім-ау, ұмсынар.
Құдай-ау, бұл көңлім
Күн бар ма бір тынар?

* * *

Менсінбеуші ем наданды,
Ақылсыз деп қор тұтып,
Түзетпек едім заманды,
Өзімді тым-ақ зор тұтып,

Таппадым көмек эзіме,
Көп наданмен алысып.
Көнбеді ешкім сөзіме,
Әдетіне қарысып.

Жан шошырлық түрінде
Бәрі бірдей еліріп.
Ұстай алмадым бірін де,
Кекиді кейін шегініп.

Әринемен ел кетті,
Қоқиланды, мақтанды.
Қуат бітті, күн өтті,
Жарылқа, құдай, жатқанды.

Мен — қажыған арықпын.
Қатын, бала қонағы.

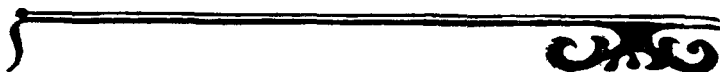
Сендерге де қанықпын,
Жұртың анау баяғы.

Жарлы емеспін, зарлымын,
Оны да ойла толғанып.
Жұртым деуге арлымын,
Өзге жұрттан ұялып.

Барымта мен партия —
Бәрі мастық, жұрт құмар.
Сыпыра елірме, сұркия,
Көп пияншік нені ұғар?

Татулықты, тыныштықты,
Қоңыр көрер, кем көрер.
Ұрлық пенен қулықты
Қызық көрер, өңі енер.

Мұндай елден бойың тарт,
Мен қажыдым, сен қажы!
Айтып-айтып өтті қарт,
Көнбеді жұрт, не ылажы?

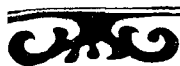

ЖҰМБАҚ

Сыналар, ей, жігіттер, келді жерің,
Сәулең болса, бермен кел талапты ерің.
Жан құмары дүниеде немене екен —
Соны білсең әрнені білгендерің.

Ш е ш у і:

Білмекке құмарлық.

1892

* * *

Не іздейсің, көңілім, не іздейсің? *
Босқа әуре қылмай, шыныңды айт.
Шарқ ұрып, тыныштық бермейсің,
Сырласалық, бермен қайт.

Абұйыр, атақ сол жанда,
Кімді көп жұрт мақтаса.
Ол мақтаудан не пайда,
Көп мақтауын таппаса?

Көп тәңрі атқан мақтай ма,
Ол тәңрі атқан болмаса?
Жокты-барды шатпай ма,
Көптің өзі оңбаса?

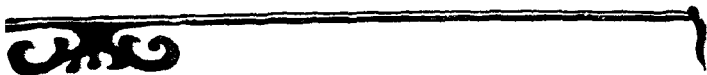
Мақтау — жел сөз жанға қас,
Қошеметшіл шығарған.
Бір мақтаса боқтамас
Ел табылса, құмарлан.

Жұрттың бәрі сөз сатқан,
Сатып алып не керек?
Екі сөзді тәңрі атқан —
Шыр айналған дөнгелек.

Сатып алма, сөз сатса,
Ол асылды аңдамас.
Б. ...байы — ақша,
Ер жақсысын таңдамас.

Мен — мақтанның құлы емес,
Шын ақылға зорлық жоқ.
Антұрған көп пұл емес,
Өлім барда қорлық жоқ.

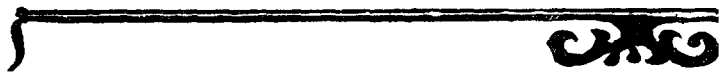
Өмір, дүние дегенің
Ағып жатқан су екен.
Жақсы-жаман көргенің,
Ойлай берсең, у екен.

* * *

Жүрегім, ойбай, соқпа енді!*
Бола берме тым күлкі.
Көрмейсің бе, тоқта енді,
Кімге сенсең, сол шикі.

«Жетім қозы — тас бауыр,
Түңілер де отығар».
Сорлы жүрек мұнша ауыр
Неге қатты соқтығар?
Сенісерге жан таба алмай,
Сенделеді ит жүрек.
Тірілікте бір қана алмай,
Бұл не деген тентірек?
Жоқ деп едің керегің,
Топ жиып ең бір бөлек.
Кезек келер демедің,
Ендігі керек қай керек?

* * *

Қайғы шығар ілімнен,*
Ыза шығар білімнен.
Қайғы мен ыза қысқан сон,
Зар шығады тілімнен.
Қайтып қызық көремін,
Әуре-сарсаң күнімнен?
Қайрылып қарап байқасам,
Ат шаба алмас мінімнен.

Қайғылы қартаң біздей шал,
Қарай берсең, қайда жоқ?
Есер, есірік болмасаң,
Тіршіліктен пайда жоқ.

Ақыл бітпес дәулетке,
Дәулет бітпес келбетке,
Болымсыз қулық тойымсыз,
Болды балаң жөргекте.
Ішімен жау боп, сыртымен
Кім тояр қылған құрметке?
Кеңшілікте туған жоқ
Шықсын деген жел бетке.

Тарлықта қанша тайпалса,
Қадірі болмас, әлбетте.

Сыйласа елің ұлықтап,
Араласаң қызықтап,
Қызық пенен тыныштыққа,
Қазақ тұрмас тұрықтап.
Қаңқылдап біреу ән салса,
Біріне бірі жуықтап,

Тebінісіп камалар,
Тоқтатып болмас сырықтап.
Түзу бол деген кісіге
Түзу келмес ырықтап.
Сырдан тартып қашады,
Ұстайсын қайтіп құрықтап?

Ел жайын біліп қансаныз,
Айтайын құлақ салсаңыз:
Кейбіреуі дүрсіп жүр,
Жер тәңрісіп кер мағыз.
Кейбіреуі — законшік,
Ондырмассып берсе арыз.
Кейбірі пірге ¹ қол берген,
Іші залым, сырты абыз.
Кейбірі қажыға барып жүр.
Болмаса да қаж парыз ².
Мұсылмандық ол ойлап,
Өтеген қашан ол қарыз?

Дәулеті жоқ бурыл шаш,
Үйіңе кет, топтан қаш!..

¹ Әулие (*парсыша*)

² Міндет (*арапша*).

Ағайынның ішінен
Шыға қалса тай-талас,
Партия жиып, мал сойса,
Бата оқисың, жейсің бас.

Басалқа сөз сенде жоқ,
Айтқан сөзің «малың шаш».
Итше індет тілемей,
Жат үйінде, өлсең де аш!
Жат ойлап-ойлап қарасам,
Осындай шал қайда жоқ.
Қозғау салып қоздырғыш,
Кезбе шалдан пайда жоқ.

ОСПАНҒА

Жайнаған туың жығылмай*,
Жасқанып жаудан тығылмай,
Жасаулы жаудан бұрылмай,
Жау жүрек жомарт құбылмай,
Жақсы өмірің бұзылмай,
Жас қуатың тозылмай,
Жалын жүрек суынбай,
Жан біткеннен түңілмей,
Жағалай жайлау дәулетін
Жасыл шөбі қуармай,
Жарқырап жатқан өзенің
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзің жабылмай,
Жайдақтап қашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай,
Жақсы өліпсің, япырмай!

ОСПАНҒА *

Кешегі Оспан*
Бір бөлек жан,
 Үйі — базар, түзі — той.
Ақша, нәрсе
Ала берсе,
 Ат та мінсе, көнді ғой.

«Ала берден»,
«Келе көрден»
 Бір күн басын бұрды ма?
Кетті қаптап,
Алды сап-сап,
 Кетті мақтап, тұрды ма?

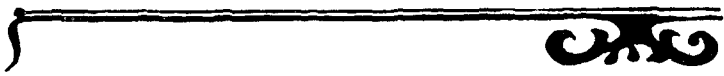
Жауға мылтық,
Досқа ынтық,
 Жан асар ма осыдан?
Қорқпай өтті,
Жанға жетті,
 Арман етті досынан

Ел тамағын,
Жұрт азабын

Жеке тартқан кетті гүл.
Сондай ерді —
«Ала берді»
Табар енді біздің ел!

Өлді Оспан,
Кетті шопан,
Енді кім бар бақ қонар?
Ұрла-қарла,
Жұртты шарла,
Ойла, барла — не болар?

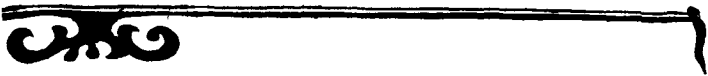
Жұрт тынымсыз,
Бәрі ұғымсыз,
Енді оларға сөз де жоқ.
Сырты абыз бар,
Желқабыз бар,
Алты ауыз бар — өзге жоқ.

* * *

Бісытқан, суытқан *
Бойыңды бір көңіл.
Дүниені ұмытқан
Құмарың тозар, біл.
Әуелгі кезінде
Қайтпаған көңілдің,
Есептеп өзің де,
Түрінен өмірдің.
Бір жақсы күнім деп,
Қызықпен сөйлесіп,
Артынан «ол нем?» деп,
Ұялып кезнесіп ¹.
Бір ақмақ әңгіме
Сықылды көрінер,
Онысын өңгеге
Айтуға ерінер.
Айтуға білсе, ерінбес,
Надандықпен жеңілмес.
Білген кісі айтса оған,
Надандығы кемімес.

¹ Қысылу, қызару мағнасында.

* * *

Бойы бұлған,
Сөзі жылмаң
 Кімді көрсем, мен сонан
Бетті бастым,
Қатты састым,
 Тұра қаштым жалма-жан.

Өз ойында
Тұл бойында
 Еш міні жоқ бендесіп,
Түзде мырзаң,
Үйде сырдаң,
 Сөзі қылжаң еркесіп.

Бас құрасып,
Мал сұрасып,
 Бермегенмен кетісер,
Адам аулап,
Сыпыра саулап,
 Байды жаулап жетісер.

Сөз қыдыртқан,
Жұрт құтыртқан,

Антын, арын саудалап,
Бұтты-шатты,
Үй санатты,
Байдан атты алмалап.

Кедейі — ер,
Кеселі зор,
Малды байдан сорлы жок.
Аш көмектің,
Жемдемектің,
Босқа әлектің орны жок.

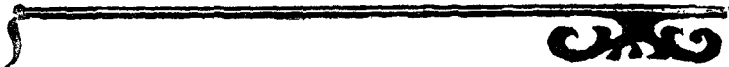
Ел қағынды,
Мал сабылды,
Ұрлық, өтірік гуде-гу.
Байы — баспақ,
Биі саспақ,
Әулекі аспақ сыпыра қу.

Ақы берген,
Айтса көнген
Тыныштық іздер елде жок.
Аққа тартқан,
Жөнге қайтқан,
Ақыл айтқан бенде жок.

Әз¹ тұтуға,
Сыйласуға
Қалмады жан бір татыр.
Сыпыра батыр,
Пәле шақыр.
Болдың ақыр тап-тақыр.

¹ Қадірлеу, сыйлау, «әз» — араптың ғазиз деген сөзінен

Су жұғар ма,
Сөз ұғар ма
 Сыпыра жылмаң жел буаз?
Айтты — көндім,
Алды — бердім,
 Енді өкіндім — өзіме аз.

* * *

Жаксылык ұзақ тұрмайды*,
Жамандык әркез тозбайды.
Үміттің аты елеріп,
Қос тізгінді созбайды.

Қос тепкіні салсаң да,
Уайымнан озбайды.
Бір қайғыны ойласаң,
Жүз қайғыны қозғайды,
Жер қорығыш желгек шал
Желіп жүріп боздайды.

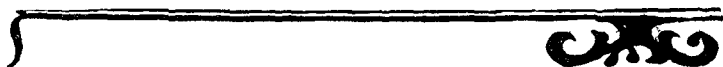
Кұрсаған бұлт ашытмай,
Аспанның жүзі көгермес.
Үрпейген жүрек басылмай,
Талапты көңіл елермес

Шырайды қайғы жасырмай,
Күлкінің ерні кезермес
Шыдасаң есті қашырмай,
Құлдатып, қор қып жібермес.

Кез келсе қайғы қат-қабат,
Қаңғыртпай қоймас адамды.
Қасиетсіз туған — ол да жат,
Күнкілдеп берер сазанды.

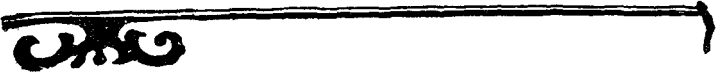
Бәрінен де сол қымбат,
Қайтерсің өңкей наданды.
Сыпыра батыр сұм күрбәт ¹
Мақтанмен алды мазамды.

¹ Жақын, туысқан, көрші.— Бұл жерде жаман ағайын, жаман көрші мағнасында.

(Баймағамбетке қатынының атынан шығарған)*

Ажының жақсы-ақ кызы едім,
Жетістірем деп алды.
Тілеуін түзден тілесе,
Баста мені неге алды?
Сол желіккеннен желігіп,
Жынды сары жоғалды.
Ойбайлаған болайын-ай,
Жоқтамасам, обал-ды.

1894

* * *

Антпенен таркайды,*
Жиылса кеңеске.
Ор қазып байқайды
Туа жау емеске.

Анттасып алқайды,¹
Сен тентек демеске.
Кім антын шайқайды.
Амал жок жемеске.

Аз адам шаршайды,
Ебіне көнбеске.
Басы ыңғай қайқайды,
Амал жок өлмеске.

Ел састы, аңқайды,
Би тартты егеске.

Алқамақ — қоштаспақ, жарылқамақ.

Жұрт тағы мал жайды
Ой қылар бермеске.

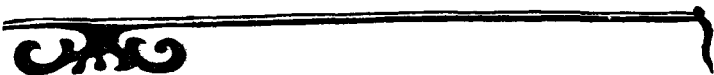
Өсімге қол жайды,
Тай алып серкешке.
Алмаса ол тайды,
Дап-дайын көрмеске.

Кедей би жантайды
Сауыр мен өркешке.
Саумаққа ол байды,
Кенесер би кешке.

Қайғы қып болмайды,
Өкпелеп білмеске.
Сүйтсе де оңбайды,
Бұрынғы түсті еске.

Пысықтар шалқайды,
Таласып теңдеске.
Бермеске қағып шонтайды
Өзімен жемдеске.

Талсып тарқайды
Ақшадан төрт-беске.
Бірлікті шайқайды,
Араз боп өнбеске.

* * *

Қарашада ¹ өмір тұр,*
Токтатсаң токсан ² көнер ме?
Арттағы майда көңіл жүр,
Жалынсаң қайтып келер ме?

Майдағы жұрттың іші — қар,
Бәйшешек қарға өнер ме?
Ішінде кімнің оты бар,
Қар жауса да сөнер ме?

Талаппен ұшып, талпынып,
Шар тарапты көздемес.
Пайданы қуып алқынып,
Өзгені әсте сөз демес.

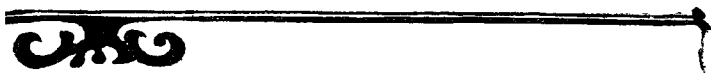
Кеудесі — толған қулық ой,
Бәрі де пысық, езбе емес,
Құмары оның — айт пен той,
Пайда мен мақтан — өзге емес.

¹ Октябрь

² Ноябрь

Алдадым, ұрдым, қырдым деп,
Шалықтап, шалқып, шатпай ма?
Қапысын аңдып тұрдым деп,
Қулығын бұлдап сатпай ма?

Момыннан жаман қорқақ жоқ,
«Қу», «пысық» деген ат қайда?
Арсыз болмай атақ жоқ,
Алдамшы болмай бақ қайда?

* * *

Жас өспірім замандас қапа қылды,*
Сабыр, ар жоқ, аял жоқ, ілді-жұлды.
Тұрлау қылып ешнәрсе басқара алмай,
Сенімі жоқ серменде өңкей жынды

Жамандық, жақсылық пен — оған бір бәс,
Дін ісін, құдай ісін айыра алмас.
Арын сатып, ант ұрып іздегені —
Бір семіз ат, аяғы бір табак ас.

Тұрлаусыздың қолынан не келеді?
Ынтасыз қайтіп өнер үйренеді?
Еңбегі жоқ, еппенен мал табам деп,
Сендіре алмай, сене алмай, сенделеді.

Онда оны алдайды, мұнда мұны,
Жанын берсе табылмас сөздің шыны.
Алты жақсы, жүз жылқы болған басы
Бір семіз ат болады оның құны.

* * *

Ғашықтың тілі — тілсіз тіл,*
Көзбен көр де, ішпен біл.
Сүйісер жастар қате етпес,
Мейлің илан, мейлің күл.

Ол тілге едік ондайлы,
Қарыпсыз біліп сондайды,
Біліп-ақ, ұғып қоюшы ек,
Енді ішіме қонбайды.

* * *

Әсемпаз болма әрнеге*
Өнерпаз болсаң, арқалан
Сен де — бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар, қалан!

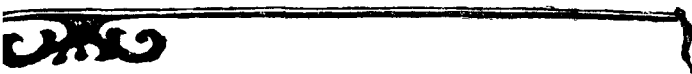
Қайрағ пен ақыл жол табар
Қашқанға да қуғанға
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жарасар туғанға

Бастапқы екеу соңғысыз,
Біте қалса қазаққа,
Алдың — жалын, артың — мұз,
Барар едің қай жаққа?

Пайданы көрсең бас ұрып,
Мақтанды іздеп, қайғы алма.
Мініңді ұрлап жасырып
Майданға түспей бәйгі алма.

Өзінде бармен көзге ұрып,
Артылам деме өзгеден.
Күнdestігін қоздырып,
Азапқа қалма езбеден.

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас
Үйретуден балаға.

ЕСКІЛІК КИІМІ

Ойланып ойға кеттім жүз жылғы өткен,
Тон қабаттап, кигенім — шидем шекпен,
Жейде-дамбал ақ саңнан, жарғақ шалбар,
Жырым балақ матамен әдіптеткен.

Мықшима аяғымда былғары етік,
Киіз байпақ тоңдырмас ызғар өтіп.
Үлкен кісе жанымда жез салдырған,
Шакпағым, дэндәкуім ¹ жарқ-жүрқ етіп.

Құләпәра басымда, пұшпақ тымақ,
Ішкі бауын өткізген тесік құлақ.
Тобылғыдан кесіп ап, жіппен қадап,
Артын белге қыстырған бар құрысқақ ²

Қалмақы қара үзеңгі, биік қасты ер,
Қанжығамда байлаулы жіптен шідер,
Жарғақ жастық көпшігім жезді пыстан
Бір келісті сайманым топқа мінер.

¹ Қісеннің оқшантайммен қатар тұратын былғары қалтасы.

² Тобылғы тиек.

(АБДРАХМАН НАУҚАСТАНЫП ЖАТҚАНДА)

Я, құдай, бере көр*
Тілеген тілекті.
Қорқытпай орнықтыр
Шошыған жүректі.

Шын жүрек елжіреп,
Алладан тілеймін.
Шын қалқам осы күн
Болып тұр керек-ті.

Жүрегім суылдап,
Сүйегім шымырлап,
Алладан тілеймін
Құпия сыбырлап.

Зар етсе бендесі,
Бермей ме алласы
Тән саулық қалқама,
Қабыл боп көз жасы?

Не жазам, япырмау,
Қол шорқақ, тіл мақау.

Сәләмәт өзінді,
Кешікпей көрсем-ау.

Бір суып, бір ысып,
Барады іш пысып,
Жүзінді бір көріп,
Сүйгенше бір құшып.

Бір үміт, бір қауып
Көңілге жол тауып,
Кірген соң, сөз қиын,
Әрнеге ой ауып.

Екі ай-ақ не қылып,
Басқаша ауырып,
Япырмай, докторлар
Жүрмесін жаңылып.

Жаралап ауыз ашты,
Жарасы жарасты.
Жарасыз біреуі
Неліктен ұйқы ашты.

Алмаса докторға,
Нанбаңыз соққырға,
Визитке төлемей,
Шырағым, бос қалма.

Ол жесін, ол жұтсын,
Шырайын жылытсын.
Ақшаны аяма,
Ұйқыны тыншытсын.

Әбсәмәт жиенің,
Ол — сенің біреуің.

Достығын достықпен
Өтемек — тілеуім.

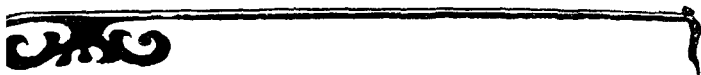
Көңілдің қоштысы —
Ол оның достығы.
Барар ем, қолымның
Болмады бостығы.

Сарғайды жүзіміз,
Сарылды көзіміз.
Қатайып сауықсаң
Сағынған өзіңіз.

Хатымды көріңіз,
Көңілді бөліңіз.
Қуатың ерік берсе,
Кешікпей келіңіз.

Туа, өскен жеріңіз,
Туысқан еліңіз
Зар боп тұр көруге,
Ұнатса көңліңіз.

Уайым жеуліміз,
«А, құдай» деуліміз.
Жазылып келсеңіз,
Гүлденер өміріңіз.

(АБДРАХМАНҒА)

Алланың рахматын *
Жар тауып әрнеге.
Әр рахман ¹ ол атын
Үйреткен жұмлеге ².

Дұғамның қуатын
Жіберме өңгеге.
Әбіштің сауқатын
Беркітсең кеудеге.

Рәушән сипатын
Тез көрсет бендеге.
Осындай шапқатын
Ұмытам мен неге?

Зар хатым — бұл хатым.
Бізді тыныш жүр деме.
Азайып қуатым,
Денем жүр көрмеге.

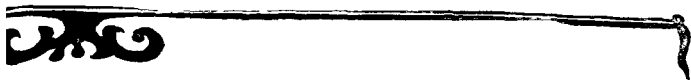
¹ Рақымды, мейрімді

² Бүкіл, барлық

Бұл — жазған сұңғатым,³
Көңіл ашар бір наме⁴
Менің сол рахатым
Көзіме сүрмеге.

³ Өнеркәсіп Бұл жерде жәй, күй мағнасында.

⁴ Хат, кітап.

(АБДРАХМАНҒА КӘЖІТАЙ АТЫНАН ХАТ)

Тілім, саған айтайын,*
Осы сөзің келісін тап.
Қолым, сені қайтейін,
Қаламды тұрдың қатты ұстап

Жүректің сөзін сөйле, тіл,
Жалғаны жоқ бояма.
Қу көсе қандай өзімшіл,
Бір сынамай қоя ма?

Махаббатпен карап бак,
Тамыр соқса солқылдап.
Мен жазайын сізге хат,
Оқып көрсін ол шындап.

Оқып көріп байқасын,
Мағнасы ішке кіре ме?
Ұрлаған сөз деп айтасың,
Сөз ұрлыққа жүре ме?

Кісі айтпаған сөз бар ма,
Тегіс ұғар қай құлақ?

Сөккенің оны ұнар ма,
Үйренген сөзге мен де ортақ.

Тұла бойым, балқи көр
Әбіш ағам дегенде.
Мейлің, Мағаш, шалқи бер,
Не десең де сөгем бе?

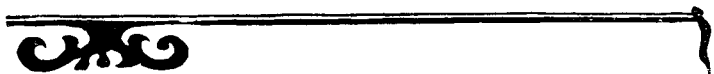
Көріскен соң бір дидар,
Алла оңғарып келгенде,
Сынаушы сонда табылар
Мұнда жатқан елден де.

Төсекке менің жатуым —
Ұйқыға әбден талған соң,
Ұстазым мен татуым
Сен екеуің болған соң.

Жас жүрегім қозғалса,
Бір аллаға тілегім.
Ол қарағым оналса,
Тыншыр еді жүрегім.

Жүздерінді сау көрсем,
Екі көзім нұры еніп,
Қосылып бір жүрсем,
Әрнәрсені үйреніп.

Жерің алыс жете алмай,
Мағаштан да мен сорлы.
Қызметінді ете алмай
Қалмас едім сол құрлы

(АБДРАХМАНҒА КӘКІТАЙ АТЫНАН ХАТ)

Көзімнің нұрысыз,
Сізсіз жоқ қуаныш
Өмірдің гүлісіз,
Көңліме жұбаныш.

Зар қылып тілеймін
Рақметін алланың.
Елжіреп жылаймын,
Көңлін аш пенденің.

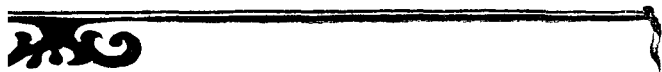
Сыйқатын қалқама,
Берегөр, я, рахим ¹
Тілегім — бұл ғана,
Қайғымды қыл шағын.

Ағатай, сағындым
Есен сау көрмекке.
Сөз таппай аңырдым,
Оқыңыз ермекке.

¹ Құдай деген мағнада

Бұл топта маған айтар кісі бар ма,
Дауылбай мен Қыздардың жөнін білген?

Атқожаның қулығы сені елірткен,
Бір дем салса, күшіктей соңына ерткен.
Менің терім тарылып келе жатыр,
Бұрын кісім емес ең жалғыз шерткен.

1895

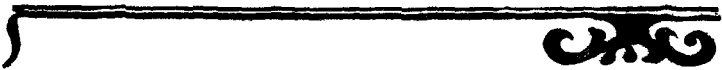
* * *

Талай сөз бұдан бұрын көп айтқамын,
Түбін ойлап, уайым жеп айтқамын.
Ақылдылар арланып ұялған соң,
Ойланып түзеле ме деп айтқамын.

Қазақтың өзге жұрттан сөзі ұзын,
Бірінен бірі шапшаң ұқпас сөзін
Көздің жасы, жүректің қаныменен
Ерітуге болмайды іште мұзын

Жұртым-ай, шалқақтамай сөзге түсін,
Ойланшы, сыртын қойып, сөздің ішін.
Ыржаңдамай тыңдасаң нең кетеді,
Шығарған сөз емес қой әңгіме үшін.

Адасып алаңдама жол таба алмай,
Берірек түзу жолға шық қамалмай
Не ғылым жоқ, немесе еңбек те жоқ,
Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай.

* * *

Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей*
Тоқ тұра алмас дәмдіден дәмді іздемей.
«Бір тойған — шала байлық» деген қазақ,
Ет көрінсе, қайтеді күйсей бермей?

Еңбек жоқ, харекет жоқ қазақ кедей
Тамақ аңдып қайтеді тентіремей?
Ет пен қымыз сықылды ас жоқ дейді,
Ол немене жоқтықтың әсері емей?

Ет, қымыз тамақ болса әркімге арзан,
Тәтті, дәмді іздер ең онан да армаң.
Өз пұлынмен халің жоқ күнде тояр,
Құлдық ұрып асайсын асы бардан.

Өз үйіңнен тоярға қолың қысқа,
Ас берер ауылды іздеп жүрсің босқа.
Бір жiлiк пен бiр аяқ қымыз берген
Дереу сені жұмсайды бір жұмысқа.

Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,
Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.

Қаруыңның барында қайрат қылмай,
Қанғып өткен өмірдің бәрі де — жел.

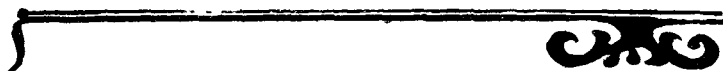
Тәуекелсіз, талапсыз мал табылмас,
Еңбек қылмас еріншек адам болмас.
Есек к...н жусаң да мал тауып кел,
Қолға жұқпас, еш адам кеміте алмас.

Кулық, сұмдық, ұрлықпен мал жиылмас,
Сұм нәпсің үйір болса, тез тыйылмас.
Зиян шекпей қалмайсың ондай істен,
Мал кетер, мазаң кетер, ар бұйырмас.

Асаған, ұрттағанға ез жұбанар,
Сенімді дәулет емес сен қуанар.
Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас,
Қардың суы сықылды тез суалар.

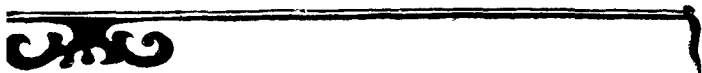
Мінератын, киімін ып-ықшам қып,
Сымбаттанып, сымпиып тамақ аңдып,
Бұраңдап жылы жүзін асқа сатқан
Антұрғанға қосылмай, кел, кет қаңғып.

Күлдіргіштеу, күлкішіл, қалжыңға ұста,
Кезеген ит тым-ақ көп біздің тұста.
Өз үйінен жиреніп, қашып жүрген
Антұрғанға қосылма қапылыста.

* * *

Балалық өтті, білдің бе? *
Жігіттікке келдің бе?
Жігіттік өтті, көрдің бе?
Кәрілікке көндің бе?
Кім біледі, байғұстар,
Баяндыдан сөндің бе,
Баянсызға төндің бе?
Әлде, айналып, кім білер,
Боталы түйе секілді
Қорадан шықпай өлдің бе?

* * *

Лай суға май бітпес қой өткенге,*
Күлеміз қасқыр жалап, дәметкенге
Сол қасқырша алақтап түк таппадым,
Көңілдің жайлауынан ел кеткен бе?

Берген бе тәңрім саған өзге туыс?
Қыласың жер-жиһанды бір-ақ уыс.
Шарықтап шар тараптан көңіл сорлы
Таппаған бір тиянақ не еткен қуыс?

Күні-түні ойымда бір-ақ тәңрі,
Өзіңе құмар қылған оның әмірі.
Халиққа ¹ махлұқ ² ақылы жете алмайды,
Оймен білген нәрсенің бәрі — дәһрі.³

Өзгені ақыл ойға қондырады,
Біле алмай бір тәңріні болдырады.
Талып ұйқтап, көзінді ашысымен,
Талпынып тағы да ойлап зор қылады

Көңілге шек шүбәлі ой алмаймын,
Сонда да оны ойламай қоя алмаймын.

¹ Жаратушы деген мағынада.

² Жанды нәрсе.

³ Дінсіз

Ақылдың жетпегені арман емес,
Құмарсыз құр мұлгуге тоя алмаймын
Мекен берген, халық қылған ол лә мәкан
Түп иесін көксемей бола ма екен?
Және оған қайтпақсың, оны ойламай,
Өзге мақсат ақылға тола ма екен?
Өмір жолы — тар соқпақ, бір иген жақ,
Иілтіп, екі басын ұстаған хақ.
Имек жолда тиянақ, тегістік жоқ,
Құлап кетпе, тура шық, көзіңе бақ.

* * *

Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,*
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікінің» айрылғанын
«Өлді» деп ат қойыпты өңкей білмес.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Өлді деуге сия ма, ойландаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Кім жүрер тіршілікте көңіл бермей,
Бақи¹ қоймас фәнидің² мінін көрмей,
Міні қайда екенін біле алмассын,
Терең ойдың телміріп соңына ермей.

Дүниеге дос ақиретке бірдей болмас,
Екеуі тап бірдей орныға алмас.
Дүниеге ынтық, махшарға³ амалсыздың
Иманын түгел деуге аузым бармас.

¹ Мәңгі, ұзаққа созылатын.

² Жалған, өтпелі (дүние)

³ Діни ұғым бойынша заман ақыр болғаннан кейін адам баланың күнәсі тексерілетін орын.

(АБДРАХМАН ӨЛГЕНДЕ)

Арғы атасы қажы еді,*
Бейістен татқай шәрбәтті.
Жарықтықтың өнері
Айтуға тілді тербетті
Адалдық, ақыл жасынан
Қозғапты, тыныштық бермепті,
Мал түгіл жанға мырза еді.
Әр қиынға сермепті.
Мұнды, шерлі, жоқ-жітік
Аңсап алдын кернепті.
Бәрінің көңлін тындырып,
Біреуін ала көрмепті.
Әділ, мырза, ер болып
Әлемге жайған өрнекті.
Тәубесін еске түсіріп,
Тентекті тыйып, жерлепті.
Қазақтың ұлы қамалап,
Іздеген жүзін көрмек-ті.
Ақылынан ап қайтқан
Өлгенше болар ермек-ті.
Ол сыпатты қазақтан
Дүниеге ешкім келмепті.
Өлмейтін атақ қалдырып,

Дүниеге көңлін бөлмепті.
Жарлығына алланың
Ерте ойлаған көнбек-ті.
Олар да тірі қалған жоқ,
Тірлік арты өлмек-ті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабырлық қылсақ керек-ті.

(АБДРАХМАН ӨЛГЕНДЕ)

Кешегі өткен ер Әбіш*
Елден бір асқан ерек-ті.
Жүрегі жылы, бойы құрыш,
Туысы жаннан бөлек-ті.
Өнері оның жұрт асқан,
Ғылымға көңлі зерек-ті.
Аямаған ғаріптен
Қолдан келген көмекті.
Кісіге сідет ¹ жүктетпей,
Енбекпен тапқан қоректі.
Біреудің қылған қарызын
Айтқызбай артық төлепті.
Боямасыз ақ көңіл,
Кірлетпей кетті жүрек-ті.
Ойламаған өлімнен
Жасқанамын демек-ті.
Тағдырға тәбділ ² бола ма,
Сабырлық қылсақ керекті.

¹ Миндет

² Өзгеру, өзгерту, ауысу, ауыстыру (*арапша*).

АБДРАХМАН ӨЛГЕНДЕ

Тұл бойын ұят-ар едің *
Ескеріп істеп, ойлаған.
Тәуекелге нар едің,
Талаппен терең бойлаған.
Ерлікке де бар едің,
Үйренуге тоймаған.
Жасқа жас, ойға кәрі едің,
Атанның атын жоймаған
Замана, неткен тар едің,
Сол қалқамды қоймаған?

(АБДРАХМАН ӨЛІМІНЕ)

Жиырма жеті жасында*
Абдрахман көз жұмды.
Сәулең болса басында,
Кімді көрдің бұл сынды?

Дүниелікке көңлі тоқ,
Ағайынға бауырмал.
Тәкәппар, жалған онда жоқ,
Айнымас жүрек, күлкің — бал.

Ғылым оқып білгенше,
Тыным, тыныштық таппаған.
Дүниені кезіп көргенше,
Рахат іздеп жатпаған.

Ұзақ өмір не берер,
Көрген, білген болмаса?
Жатқан надан не білер,
Көңілге сәуле толмаса?

Петербурда-ақ кідірмей,
Біліпті дерттің барлығын,

Тәуекел қып білдірмей,
Күтіпті тәңрі жарлығын

Қалжыңы, шыны аралас,
Өмірім аз деп білдіріп
Бөтен көзде көрсе жас
Ойнаймын деп күлдіріп.

Аз өмірін ұзайтқан,
Ғылымға бойы толған соң.
Көрген жерін молайтқан,
Оқып, біліп болған соң.

Қырым, Қавказ, Түркстан,
Ресей, Сібір қалмады.
Хабарланып әр тұстан,
Көрмей дамыл алмады.

Құйрықты жұлдыз секілді.
Туды да көп тұрмады.
Көрген, білген өкінді,
Мін тағар жан болмады.

Тәуекел зор, ақыл мол,
Қорқпай тосқан тағдырын.
Қиынсынбай өлімді ол,
Білдірмеген еш сырын.

Ата-ананың қызметін,
Алған жардың қарызын.
Өтемей кеткен бейнетін,
Қағазға жазған арызын.

Көргені мен білгені,
Жүзге келген шалдан көп

Бізге уайым жегені —
Арманда боп қалды деп.

Жаңа жылдың басшысы — ол,
Мен ескінің арты едім.
Арман деген ащы сол,
Сүйекке тиді, қарт едім.

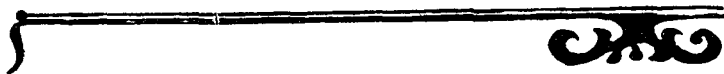
Қайғы болды, күйгендей,
Ол қуатым еді рас.
Көзге қамшы тигендей
Шыр айналды артқы жас.

АБДРАХМАН ӨЛІМІНЕ

Талаптың мініп тұлпарын,*
Тас қияға өрледің.
Бір ғылым еді іңкәрін,
Әр қиынға сермедің.
Көзіңді салдың тұрғыға,
Бейнетін көрмедің.
Бірге оқыған құрбыға
Бас бәйгені бермедің.
Бала болдың, жас болдың —
Жалғандыққа ермедің.
Төре болдың, бас болдың —
Көкрегінді кермедің.
Ел ішіне сау келсен,
Тағлым ¹ айтпас ер ме едің?
Жол көрсетіп сонда өлсен,
Арманым бар дер ме едім?
Іздеп табар жалғаннан
Бала берген бенде едім.
Бенде өлмейді арманнан,
Мінеки, мен де өлмедім.

¹ Үйрену, үлгі алу.

АБДРАХМАНҒА

Орынсызды айтпаған,
Түзу жолдан қайтпаған,
Жақсылық қылар орында,
Аянып бойын тартпаған.
Ортасында кәпірдің
Арамынан татпаған.
Өмір бойы талпынып,
Ғылым іздеп, жатпаған.
Түрленіп «төре болдым» деп
Есерленіп шатпаған.
Жүз мың теңге келсе де,
Махаббатын сатпаған.
Жүйріктікпен шалқымай,
Тура сөзді жақтаған.
Бала айтса да хақ сөзді,
Бұрылмастан тоқтаған.
Өтіріксіз турашыл,
Еш сөзі жоқ таппаған
Сыйласарлық кісіге
Түк қалмайтын сақтаған.
Бауырларын еркейтіп,
Не сұраса қақпаған.

Білдірушең үндемей
Істі қылған жақпаған.
Ағайын мен туғанды
Тірлікте мақтаған.

**АБДРАХМАН ӨЛІМІНЕН СОҢ
ӨЗІНЕ АЙТҚАН ЖҰБАТУЫ**

Бермеген құлға, қайтесің,*
Жұлынарлық ерікті,
Ажал тура келген соң,
Шыдатпайды берікті.
Ғаріптікке көз жетті,
Алғаннан соң серікті.
Өмірін берген құдайым,
Ажалын да беріпті.
Сақта дейміз, қайтеміз,
Ілінген жалғыз тіректі.
Тағдырына тәбдил жоқ,
Тәубе қылсақ керек-ті.
Қәркиден пілдей қуатты,
Тағы арыстан жүректі,
Аплатон, Сократ ақылды,
Қаһарман Ғали білекті.
Өз заңымша ұқсаттым
Берген құдай тілекті.
Оспанды алған бұл өлім,
Тәубе қылсақ керек-ті.
Мұсылманға қоймаған
Орынсыз жанжал шатақты,

Ерегiскен жауларын
Кiсен салып матапты.
Зекет жиып, егiн сап,
Тойдырған ғарiп, жатақты.
Ескендiр, Темiр, Шыңғыстай
Мұсылманда атақты.
Мұкым қазақ баласы
Тегiс ақыл сұрапты.
Тобықтыны ел қылып,
Басын жиып құрапты,
Мекеде уақып ¹ үй салып,
Пәтер қып, жаққан шырақты.
Бiр құдайдың жолына
Малды аямай бұлапты.
Ажал уақты жеткен соң,
Соның да гүлi құрапты.
Қажыны ² алған бұл өлiм,
Сабыр қылсақ керек-тi.

¹ Мешит, медресе пайдасына берiлетiн мал, дүние т. б Бұл жерде «өз ақшасына» деген мағынада

² Қажы деп өз әкесi Құнанбайды айтады.

**АБДРАХМАННЫҢ ӘЙЕЛІ МАҒЫШҚА
АБАЙДЫҢ АЙТҚАН ЖҰБАТУЫ**

Жылағанды тоқтатып,*
Ынсап қылсақ жарайды.
Қоймасаң, қайғы ауыр боп,
Тұл бойыңа тарайды.
Қызыл гүлің суалып,
Ақ көңілің анық қарайды.
Һәммә жанды аулымен
Патша құдай сынайды.
Бір сен емес, жылатқан
Сынарын алып талайды.
Бәрімізді аясаң,
Тоқтау қылсаң ұнайды.
Ұмытқаның жарамас
Жаратушы құдайды
Халық билеген патшалар.
Уақыты жетсе, құлайды.
Дәл уақыты жеткенде,
Талайдың гүлі қурайды.
Рәсүлді алған бұл өлім
Кімнен жөнді сұрайды?
Қандай адам бұлқынып,
Бұған көнбей тулайды?

Мен білемін, қайтейін,
Мұндай асыл тумайды,
Қанша жылап налысаң,
Сонда да ерікке қоймайды
Алғысы келсе, дүниенің
Айтқанына болмайды.
Ойласаңшы, Мағышым,
Кімнің гүлі солмайды?
Артын тіле құдайдан,
Бір қалыпты тұрмайды
Үсті-үстіне бастаса,
Сонда бенде оңбайды
Жылама. Мағыш, жылама,
Алладан өлім тілеме!
Қолдан ұшқан ақ сұңқар
Қайтып келіп қонбайды
Бір шешеден туғанда,
Бәрінен кетті тәуірім
Көтермеске амал жоқ,
Көрдім дүние ауырын.
Аясаңшы, апырмау,
Әке, шеше, бауырын!
Бойды жеңіп, тоқтау қып,
Сұрасаңшы ақырын!
Тоқтамады, тұрмады,
Кетті ортадан асылым
Тәкәппар, зор көкректі
Көтере алмай басылдым.
Тиянағым, тұрлауым,
Енді кімге асылдым?
Ойламадым туғанда,
Бір өзіңе бас ұрдым
Жалғыз сенен айрылып,
Артыңа қарап аһ ұрдым,

Ойламадым еш жанды,
Өзіңе ердім оңаша.
Рахаттанып, мақтанып,
Қылушы едім тамаша.
Шыны сорлы — мен-дағы,
Мағыш байқап қараса.

**АБДРАХМАНЫҢ ӘЙЕЛІ МАҒЫШҚА
АБАЙ ШЫҒАРЫП БЕРГЕН ЖОҚТАУ**

Айналайын құдай-ау,*
Қапалық салдың жасымнан.
Шешенің зарын гарттырдың
Бес жасымда басымнан
Сөйлемей бенде шыдамас
Қайғы отына ашынған
Жарымды көрмей неше жыл
Қапалықты асырған
Жарымды алып қор қылдың
Жас өмірде тасынған
Айырып, от қып өртедің,
Әбіш сынды асылдан.
Әбішті алып күл қылдың
Қызылды гүлді жасылдан
Тым болмаса қызмет қып
Өткізбедім қасымнан.

Жиырма екі жасымда
Мен айрылдым жарымнан.
Жарық сәуле көрмедім
Шыққалы ана қарынан.

Күйік күшті түскен соң,
Кетеді екен сабырдан.
Қызықты күнім қалмады
Жылаған айтып зарымнан.
Көре алмай зар боп айрылдым
Құдай қосқан жарымнан.
Өзгеше болып жаралған,
Таныған жан қалпынан.
Тілеуді кесіп құдайым,
Зарлатып қойды артынан.
Құдай салды жүрекке
Жалғанда бітпес жараны.
Көре алмай қор боп қалған соң.
Кете ме іштен арманы?
Сәулемді құдай алған соң,
Сарнамасқа шара не?

Кез келтірді, құдайым,
Құтылмас маған дараны.
Қалқамды алып, құдайым,
Басыма салдың қараны,
Өзі түгіл көрмедім,
Ізі жоқ басқан табаны.
Күйдіріп, құдай алмады,
Бенденің құрыр амалы.

Қылығыңа жете алман,
Қаншалық тілмен айтқанмен.
Басыңа құдай беріпті
Өлшеусіз қылып ақылын.

Сабыр мен талап беріпті,
Ақылың, рахымың қиынды.
Өткен күнгі қызығым

Ұйқтап көрген түстен кем.
Қараңғы түнде қапалық
Жүректі басты, шықпас күн.
Қолдан келген қайратым —
Барымды айтып шыққан үн.
Көңлімнің күні өшкен соң,
Қайғылы қара болар түн.

Жыламай бенде шыдамас,
Қарағымды алған соң,
Сағынып көрген қызықты
Көре алмай зарлап қалған соң.
Ашпадың, алла, қабақты,
Қылмадың қабыл тілекті,
Өле алмай шыдап отырмын
Зор құдайым салған соң
Шықтым ба деп ем, құдай-ау,
Қызықты күннің шетіне.

Өшірмек алла болған соң
Бенденің қоймас еркіне,
Өлмектен басқа дауа жоқ,
Алланың салған дертіне.
Құтылмас құл жол таппас,
Иенің салған өртіне.

Жалтыр күздан құладым,
Қолымнан кетіп сүйеніш
Көңлімнің күні өшкен соң,
Жалғанда болмас жұбаныш.
Өмірді қылдың, құдайым,
Қызығы жоқ, күйініш.
Үмітсіз өмір бітірді,
Жүрекке мұз боп ерімес.

Өзгеше болып жаралған,
Айрылдым қалқам жарымнан.
Сол қалқамды қоймаған
Замана неткен тар еді?
Жасымнан өтті демегің,
Күн шыққандай қараңғы.
Кешегі түннің жарығы,
Сабыр қылып шыдарға.

Қайғы оты асты күшімен,
Қызықты күнім қалмады.
Әбішті көрген түсімнен
Сағыныш зарын білдірмей,
Жүруші едім ішімнен.
Қылығың, қалқам, кетер ме
Жалғанда менің ойымнан?

Сағынсам да алыстан,
Жүруші ем күнше жылынып.
Қызықтың заңғар басынан
Қорлыққа кеттім жығылып.
Құдай қосқан қосақтан
Жалғанда қалдым жырылып.
Қайғыңда қалдым қамалып,
Қызығым кетті сырылып.

Көре алмай қалдым қалқамның
Дәл екі жыл қызығын.
Жүректегі жазылмай,
Тағдырдың салдың сызығын.
Өмірдің, алла, беріпсің,
Күнде өртерлік шыжығын.
Баяны жоқ, байлаусыз,
Тілекте жоқ бұзығын.

Сағынсам да үміт бар,
Болушы еді қуаныш.
Қалқамнан қалдым қарс ұрып,
Қайткенде болар жұбаныш?
Алла берген арманға
Аһ ұрсам болмас алданыш.
Сабыр тағат қылуға,
Қоймады күйік бойыма ес.
Әбіш сынды жарымнан,
Айрылған соң барымнан,
Жалғанда болмас жұбаныш!

* * *

Кешегі Оспан ағасы*
Кісінің малын жемепті.
Мал сұраған кісіге
Жоқ, қайтемін демепті.
Қуаты артық, ойы кең,
Жұрттың бәрін шенепті.
Досына дәл — жаз, жауға — аяз,
Алысқанды денепті.
Адалдық үшін алысып,
Жегішке ақы гөлетті.
Бас шайқаймын дегеннің
Басына салды әлекті.
Қадыры қалың, малы көп,
Қылмаған кімге себепті?
Алақолсыз мырза еді,
Кем-кетікті елепті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабыр қылсақ керек-ті.

АБАЙДЫҢ БАЛАСЫ ӘКІМБАЙДЫҢ ЖОҚТАУЫ

Көз жұмғанша дүниеден
Иманын айтып кеткен-ай!
«Бейсенбі ме бүгін?» — деп,
Жұмаға қарсы өткені-ай!
Жер күңреніп, жұрт шулап,
Ағайын түгел жегкені-ай!
Жамиғат¹ тонбай күн жылып,
Тәңірім рақым еткені-ай!
Ием қабыл алды-ақ деп,
Көңліме қуат біткені-ай!
Қуаттанып бақсам да,
Күнәлі нәсіп түтпеді-ай².

Ата тегі мұндағы —
Орта жүздің ұлығы;
Ана тегі ондағы —
Өзен судың тұнығы.
Екі асылдан қосылған
Сом алтынның сынығы.

¹ Жұрт, халық.

² Төзімі жетпеді, шыдамады.

Өлгенше естен қалмайды
Өзгеше біткен қылығы.

Қызыл балақ қыранның
Балапанын дерт алды.
Жеміс ағаш, бәйтерек
Балдырғанын өрт алды.
Артына белгі тастамай,
Жал құйрығын келте алды.
Ағайынды тойғызбай,
Аз күн қоймай, ерте алды.

Көп жасамай, көк орган,
Жарасы үлкен жас өлім.
Күн шалған жерді тез орган,
Күншіл дүние қас өлім.
Артына белгі қалдырмай,
Бауыры қатты тас өлім.
Жыламайын десе де,
Шыдарлық па осы өлім?

Орамды тілді ауыздым,
Ақылға жүйрік маңыздым,
Көп жасамай тез кетіп,
Көзімнің жасын ағыздың.

1896

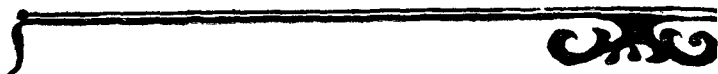
* * *

Малға достың мұны жоқ малдан басқа,*
Аларында шара жоқ алдамасқа.
Табысына табынып, қалтаң қағып,
Тойғанынан қалғанын берсе алашқа.

Мал жияды мақтанып білдірмекке,
Көзге шұқып, малменен күйдірмекке.
Өзі шошқа өзгені «ит» деп ойлар,
Сорпа-сумен, сүйекпен сүйдірмекке.

Ақылды деп, арлы деп, ақбейіл деп
Мақтамайды ешкімді бұл күнде көп.
Осы күнде мал қайда, боқ ішінде,
Алтын алсаң, береді боғынан жеп.

Осыны оқып, ойлай бер, болсаң зерек.
Еңбекті сат, ар сатып неге керек?
Үш-ақ нәрсе — адамның қасиеті:
Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.

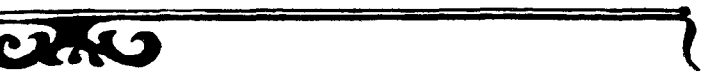

* * *

Туғызған ата, ана жоқ*
Туғызарлық бала жоқ
Туысқан-туған, құрбылас,
Қызығымен және жоқ.

Толайын десе шара жоқ,
Толықсып жүрер шама жоқ.
Ұйқы мен астан дәм кетіп,
Сақалда, шашта қара жоқ.

Байбайшыл тартып, баға жоқ.
Жастарға жаппас жала жоқ.
Жат қораны күзеткен
Қартаң шалда сана жоқ.

* * *

Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында,*
Хан да жанын қияды қыз жолында.
Алтын-күміс кигені, қамқа, торғын,
Күтуші қыз-келіншек жүр соңында.

Деген сөз: «Бұқа буға, азбан дуға»,
Хан қарық боп, түсіп жүр айғай-шуға.
Етімді шал сипаған құрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терең суға.

Сән-салтанат жұбантпас жас жүректі,
Кім де болса тұрғысын көксемек-ті.
Мезгілі өткен, дәуренді қуалаған,
Неғылсын бір қартайған қу сүйекті?

Кәрі, жас дәурені өзге тату емес,
Епке көнер ет жүрек сату емес.
Кімде-кім үлкен болса екі мүшел,
Мал беріп алғанменен, қатын емес.

Есерлер жас қатынды тұтады екен,
Жас қайғысын білдірмей жұтады екен.

Ортасында бұлардың махаббат жоқ,
Тұсап қойып қашырар бұқа ма екен?

Бай қартайса, малына берер шылбыр,
Мал өмірді жаңғыртпас, құдай ұрғыр.
Біреудің қызын алып малға сатып,
Баяғыны іздеген қандай құрғыр?

Қатыным «қалай» демес ақсақал бай,
Сонымен дос болып жүр апырым-ай!
Қу қатының майысса, мәз боласың,
Шайтанның шәкіртінің қылығын-ай!

Қартаң бай, қатты сақ бол, тілге көнсең,
Мүйіз шығар қатынның тіліне ерсен.
Тіпті оңбассың, өзіңе-өзің мәз боп,
Дастарханның байлығын мақтан көрсең

Кінәсіз бәйбішемен болады араз,
Жастың көңлі жылымас, ол өзіне аз,
Біреуі — көк балдырған, бірі — қурай,
Бір жерге қосыла ма қыс пенен жаз?

Үнем болмас құйрықты бұлаңдатқан,
Сауырсына шапақтап, сүйіп жатқан.
Екі көңіл арасы — жылшылық жер,
Оны қайтып қосады ол антатқан?

* * *

Сағаттың шықылдағы емес ермек,*
Һәмишә¹ өмір өтпек — ол білдірмек.
Бір минут бір кісінің өміріне ұқсас,
Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек.

Сағаттың өзі — ұры шықылдаған,
Өмірді білдірмеген, күнде ұрлаған.
Тиянақ жоқ, тұрлау жоқ, келді, кетті,
Қайта айланбас, бұрылмас бұлдыр заман.

Өткен өмір белгісі — осы сыбдыр,
Көңілді күнде сындыр, әлде тындыр.
Ақыл анық байқаған қылығыңды,
Қу шыққансып қағасын босқа бұлдыр.

Күн жайылып ай болды, он екі ай — жыл,
Жыл жайылып, қартайтып қылғаны — бұл.
Сүйенген, сенген дәурен жалған болса,
Жалғаны жоқ бір тәңірім, кеңшілік қыл.

¹ Һәмишә (парсыша) — ылғи, үнемі.

* * *

Көңіл құсы құйкылжыр шартарапка,*
Адам ойы түрленіп ауған шақта.
Салған ән — көлеңкесі сол көңілдің,
Тактысына билесін ол құлаққа.

Шырқап, қалқып, сорғалап, тамылжиды,
Жүрек тербеп, оятар баста миды.
Бұл дүниенің ләззаты бәрі сонда,
Ойсыз құлақ ала алмас ондай сыйды.

Ұйқтап жатқан жүректі ән оятар,
Үннің тәтті оралған мәні оятар.
Кейі зауық, кейі мұң дертін қозғап,
Жас балаша көңілді жақсы уатар.

Адам аз мұны біліп ән саларлық,
Тыңдаушы да аз, ол әннен бәһра аларлық.
Мұнмен шыққан, оралған тәтті күйге
Жылы жүрек қайда бар қозғаларлық?

Көбінесе ән басы келеді ащы,
«Қел тыңда!» деп өзгеге болар басшы.

Керім толғап, тауысар қаңғыр-күнгір,
Сол жеріне ойыңмен араласшы

Әннің де естісі бар, есері бар,
Тыңдаушының құлағын кесері бар.
Ақылдының сөзіндей ойлы күйді
Тыңдағанда көңілдің өсері бар.

Білімдіден аяман сөздің майын,
Алты өлеңмен білдірдім әннің жайын.
Ездің басы қаңғырсын, ердің көңлі
Жаңғырсын деп ойладым айтқан сайын.

Көкірегінде оты бар ойлы адамға
Бұл сөзімнің суреті тұрар дайын.

Өмірдің алды — ыстық, арты — суық,
Алды ойын, арт жағы мұңға жуық.
Жақсы әнді тыңдасаң ой көзіңмен,
Өмір сәуле көрсетер судай тұнық.

Жаманға «жар» деген-ақ ән көрінер,
Жақсы ән білсе айтуға кім ерінер?
Жарамды әнді тыңдасаң, жаның еріп,
Жабырқаған көңілің көтерілер.

* * *

Адамның кейбір кездері *
Көңілде алаң басылса,
Тәңірінің берген өнері
Көк бұлыттан ашылса;
Сылдырлап өңкей келісім
Тас бұлақтың суындай,
Кірлеген жүрек өзі ішін
Тұра алмас әсте жуынбай.

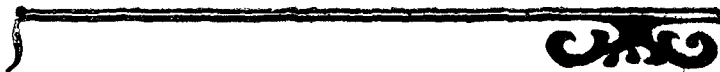
Тәңірінің күні жарқырап,
Ұйқыдан көңіл ашар көз.
Қуатты ойдан бас құрап,
Еркеленіп шығар сөз.

Сонда ақын белін буынып,
Алды-артына қаранар.
Дүние кірін жуынып,
Көрініп ойға сөз салар.

Қыранша қарап қырымға,
Мұң мен зарды қолға алар.
Кектеніп надан зұлымға,
Шиыршық атар, толғанар.
Әділет пен ақылға
Сыналып көрген-білгенін,

Білдірер алыс, жақынға
Солардың сөйле дегенін.

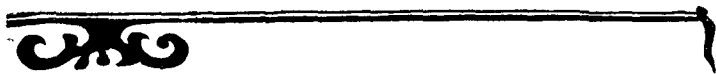
Ызалы жүрек, долы қол,
Улы сия, ащы тіл
Не жазып кетсе, жайы сол,
Жек көрсеңдер өзін біл.

* * *

Көк ала бұлт сөгіліп,*
Күн жауады кей шақта.
Өне бойың егіліп,
Жас ағады аулақта.

Жауған күнмен жаңғырып,
Жер көтеріп күш алар.
Аққан жасқа қаңғырып,
Бас ауырып, іш жанар.

РАХЫМШАЛҒА

Сұлу аттың көркі — жал,
Адамзаттың көркі — мал.
Өмір сүрген кісіге
Дәулет — қызық, бала — бал.

Бал болатын бала бар,
Бал болар ма Рақымшал?!
Бүйтіп берген балаңды,
Берген құдай, өзің ал!

ҚАТЫНЫ МЕН МАСАҚБАЙ

Қ а т ы н ы

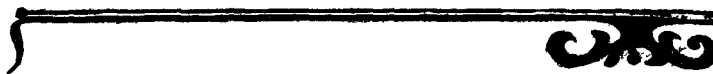
Сырмақ қып астына,
Байының тоқымын,
Отының басына,
Төрінің қоқымын,
Бүксітіп,
Бықсытып,
Қоқсытып келтірді.

Осының бәрімен,
Көңлінде міні жоқ,
Жүзінің нәрі мен
Бойының сыны жоқ.
Бүкшііп,
Сексііп,
Түксііп өлтірді.

Б а й ы:

Күлкі боп көргенде,
Құрбыға қадірсіз.
Ас қылып бергенше
Шыдамас сабырсыз.

Келді ойбай,
Салды айғай,
Түк қоймай боктады.
Сөзінің жөні жоқ,
Ақылсыз томырық,
Қатынның күні жоқ —
Қамшы мен жұдырық
Барқылдап,
Тарқылдап,
Салпылдап тоқтады.

КҮЙІСБАЙҒА

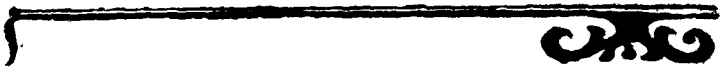
Дұғай сәлем жазамын Күйісбайға,
Бермек болған айғырдың көзі қайда?
Көзді көрсең — бересің, тайсаң — танып,
Алдамшы атағанның несі пайда?

ДҮЙСЕНҚҰЛҒА

Саудайы-ай ¹ сауды алмадың-ау, сырқауды алып,
Бір пәлеге жолықтың шырқау барып,
Алажаздай көгалды бір көрмедін,
Сары жұртқа қондың бір ірге аударып?

¹ Саудайы — істеген ісін абайламау, байқамай істеу.

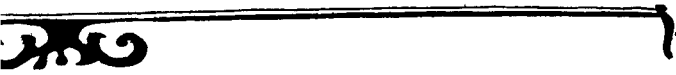

РАЗАҚҚА

Мына үйде отыр Разақ,
Елдің жөнін айтар ма,
Шақырып алып сұрасақ,
Үлкен қожа — ортан қол,
Өзгелері, аты жоқ пенен шынашақ.

Сонда Абайдын немересі Әубәкір, — Омархан ағам
ше? — дегенде:

Оны дағы байқармыз,
Біраз ғана сынасақ.

* * *

Көк тұман — алдындағы келер заман,
Үмітті сәуле етіп көз көп қадалған.
Көп жылдар көп күнді айдап келе жатыр,
Сипат жоқ, сурет те жоқ, көзім талған.

Ол күндер — өткен күнмен бәрі бір бәс,
Келер, кетер, артына түк қалдырмас.
Соның бірі — арнаулы таусыншық күн,
Арғысын бір-ақ алла біледі рас.

Ақыл мен жан — мен өзім, тән — менікі,
«Мені» мен «менікінің» мағнасы — екі.
«Мен» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,
«Менікі» өлсе өлсін, оған бекі.

Шырақтар, ынталардың «менікі» де,
Тән құмарын іздейсің күні-түнде.
Әділеттік, арлылық, махаббат пен —
Үй жолдасың қабірден әрі өткенде.

Малға сат, пайдаға сат қылығыңды,
Ылайла ылай оймен тұнығыңды,—

Сонда өмірден алдамшы бола алмассың,
Ол білдірмей ұрламақ кызығыңды.

Адам ғапыл ¹ дүниені дер менікі,
Менікі деп жүргеннің бәрі онікі.
Тән қалып, мал да қалып, жан кеткенде,
Сонда ойла, болады не сенікі?

Мазлұмға ¹ жаның ашып, ішің күйсін,
Харекет қыл, пайдасы көпке тисін.
Көптің қамын әуелден тәңрі ойлаған,
Мен сүйгенді сүйді деп иен сүйсін.

Көптің бәрі көп деме, көп те бөлек,
Көп ит жеңіп көк итті күнде жемек,
Ғадәләт ² пен мархамат ³—көп азығы,
Қайда көрсен, болып бақ соған көмек.

Әркімнің мақсаты өз керегінде,
Біле алмадым пысығын, зерегін де
Саяз жүзер сайқалдар ғапыл қалар,
Хақиқат ⁴ та, дін-дағы тереңінде.

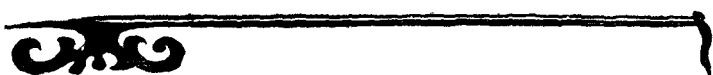
¹ Қапы калу, білмеу, байқамау

¹ Зұлымдыққа ұшыраған адам (*арапша*)

² Ғадәләт (*арапша*) — әділдік

³ Мархамат (*арапша*) — рақым, жақсылық.

⁴ Хақиқат (*арапша*) — шын, дұрыс.

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,*
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіне сен, өзінді алып шығар
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.

Өзінді сенгіштікпен әуре етпе,
Құмарпаз боп мактанды қуып кетпе.
Жұртпен бірге өзінді қоса алдасып,
Салпылдап сағым қуған бойыңа еп пе?

Қайғы келсе қарсы тұр, құлай берме,
Қызық келсе, қызықпа, оңғаққа ерме.
Жүрегіне сүнгі де, түбін көзде,
Сонан тапқан — шын асыл, тастай көрме.

* * *

Алла деген сөз жеңіл*,
Аллаға ауыз жол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл
Өзгесі хаққа қол емес.

Дененің барша қуаты
Өнерге салар бар күшін.
Жүректің ақыл сауаты
Махаббат қылса тәңрі үшін.

Ақылға симас ол алла,
Тағрипқа ¹ тілім қысқа аһ! ²
Барлығынша шүбәсіз,
Неге мәужүт ³ ол қуа.

Ақыл мен хауас ⁴ барлығын
Білмейдір жүрек, сезедүр,
Мүтәкәллимін ⁵ мантикин ⁶
Бекер боска еседүр.

¹ Түсіну, білу, анықтау (*арапша*).

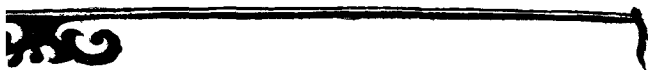
² Аһ (*арапша*) — бұл жерде амал жоқ, қайран деген мағынада.

³ Мәужүт (*арапша*) — бар нәрсе.

⁴ Хауас (*арапша*) — сипағы, сапа түрі, бұл жерде адамның сезім мүшелері мағнасында.

⁵ Мүтәкәллимін (*арапша*) — сөйлеушілер, бұл жерде дінді дәлелдеушілер.

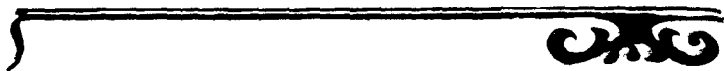
⁶ Мантикин (*арапша*) — бұл жерде терең ой, қисынды сөзді (логика) ғылымына жетік адамдар.

* * *

Құр айғай бақырған
Құлаққа ән бе екен?
Өнерсіз шатылған
Кісіге сән бе екен?

Өңкей надан антұрған,
Қанша айтса, жан ба екен?
Бос жүріп қор қылған
Өміріне сән бе екен?

* * *

Мен сәлем жазамын,
Қарағым, қалқама.
Қайғыңнан азамын,
Барушы айта ма?

Күн бойы күтемін
Келер деп хабарың,
Қайғырмай не етемін,
Бізде жоқ назарың.

Көңілге жұбаныш,
Сен едің базарым.
Сенсіз жоқ қуаныш.
Тозды енді ажарым.

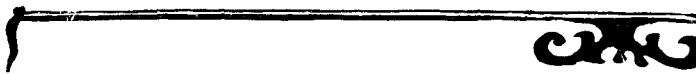

* * *

Соры қалың соққы жеген пышанамыз ^{1*}
Қайтып суып, жалғаннан күсе ² аламыз
Құр дәрімен атқанға өлмейді екен,
Өмірі мақтаншаққа нысанамыз.

¹ Пышана — маңдай деген мағынада

² Күспек — безбек, тастамақ

ҒАБИДОЛЛАҒА

Жазғытұрым қылтиған бір жауқазын,
Қайдан білсін өмірдің көбін-азын,
Бәйтеректі күндейді жетемін деп,
Жылы күнге мас болып, көрсе жазын.
Күз келген соң тамырын үсік шалып,
Бетегеге жете алмай болар жазым.

Мен-дағы көп есіттім жастың назын,
Қол жетпеске қол созар бар ма ылажың?
«Боламын» мен жүргенде болат қайтып,
Жалын сөніп, жас жүзін басады әжім.

* * *

Құлақтан кіріп, бойды алар *
Жақсы ән мен тәтті күй.
Көңілге түрлі ой салар.
Әнді сүйсең, менше сүй.
Дүние ойдан шығады,
Өзімді өзім ұмытып,
Көңлім әнді ұғады,
Жүрегім бойды жылытып.
Аңсаған шөлде су тапса,
Бас қоймайма бастауға¹?
Біреу түртсе, я қақса
Бой тоқтамас жасқауға.
Бір күйгізіп, сүйгізіп,
Ескі өмірді түргізер.
Өмір тонын кигізіп,
Жоқты бар қып жүргізер.
Есіткендей болады
Құлағым ескі сыбырды.
Ескі ойға көңлім толады,
Тіріліп өткен құрғырды.

¹ Бастау — көзді су, бұлақ.

Ішіп терең бойлаймын,
Өткен күннің уларын.
Және шын деп ойлаймын,
Жұрттың жалған шуларын.
Тағы сене бастаймын
Күнде алдағыш куларға.
Есім шығып қашпаймын,
Мен ішпеген у бар ма?

1898

* * *

Болды да партия,*
Ел іші жарылды,
Әуремін мен тыя
Дауың мен шарыңды.
Кұрбыдай қош тұттым
Жасың мен кәріңді.
Жоқтамай ұмыттым
Ақыл мен нәріңді.

Ортаға кеп салдым
Өзімде барымды.
Япырмау, неңді алдым,
Сау қоймай арымды?
Ойымнан ой бөліп,
Қозғадың тамырды.
Көңілге тік келіп,
Кетірдің сабырды.
Ойым да ақ, жарым да ақ,
Кеңімді, тарымды

* * *

Сұм дүние тонап жатыр, ісің бар ма *
Баяғы күш, баяғы түсің бар ма?
Алды үміт, арты өкініш алдамшы өмір,
Желікпен жерге тықпас кісің бар ма?!

Демі қайтпас, бұзылмас тәтті бар ма?
Бір бес күннің орны жоқ аптығарға.
Қай қызығы татиды қу өмірдің.
Татуды араз, жақынды жат қыларға?

Ет жүрексіз ерніңнің айтпа сөзін,
Тіл үйренген нәпсінің қу мінезін.
Тілде сүйек, ерінде жиек бар ма?
Шымылдық боп көрсетпес шынның жүзін.

* * *

Өлсем, орным қара жер сыз
болмай ма?¹

Өткір тіл бір ұялшақ қыз болмай ма?
Махаббат, ғадауат¹ пен майдандасқан,
Қайран менің жүрегім мұз болмай ма?

Амалсыз тағдыр бір күн кез болмай ма?
Біреуге жай, біреуге тез болмай ма?
Асау жүрек аяғын шалыс басқан
Жерін тауып артқыға сөз болмай ма?

Сонда жауап бере алман мен бишара,
Сіздерге еркін тиер, байқап қара.
Екі күймек бір жанға әділет пе?
Қаны қара бір жанмын, жаны жара.

Жүрегіңнің түбіне терең бойла,
Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла.
Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өстім,
Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма¹

Жасымда албырт өстім, ойдан жырақ,
Айлаға, ашуға да жақтым шырақ
Ерте ояндым, ойландым, жете алмадым,
Етекбасты көп көрдім елден бірақ.

¹ Дұшпандық ашу (*араппа*)

Ой кіргелі тимеді ерік өзіме,
Сандалмамен күн кешкен түспе ізіме.
Өзі ермей, ерік бермей, жұрт қор етті,
Сен есірке, тыныш ұйқтап, бақ сөзіме!

Ішім — толған у мен өрт, сыртым дүрдей,
Мен келмеске кетермін түк өндірмей.
Өлең шіркін — өсекші, жұртқа жаяр,
Сырымды тоқтатайын айта бермей.

* * *

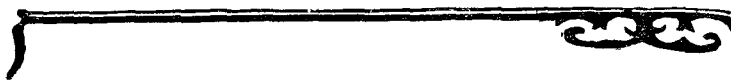
Жүректе қайрат болмаса*
Ұйқтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Қайуанша жүріп күнелтпек.

Аспаса ақыл қайраттан,
Тереңге бармас, үстірттер.
Қартыңның ойы шар тартқан,
Әдеті жеңіп күнгірттер.

Тән сүйгенін бермесе,
Жан шыдамас жаны ашып,
Бере берсең бер десе,
Үміт етер таласып.

Малда да бар жан мен тән,
Ақыл, сезім болмаса.
Тіршіліктің несі сән,
Тереңге бет қоймаса?

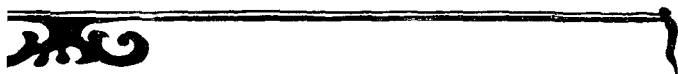
Атымды адам қойған соң,
Қайтіп надан болайын?
Халқым надан болған соң,
Қайда барып оңайын?!

ЖАМАНБАЛАНЫҢ БАЛАСЫ ӨЛГЕНДЕ

Белгілі сөз: «өлді, өлді»,*
Білгісіз оның мекені,
Не халатқа әулірді¹,
Кайда қандай екені.

¹ Не күйге, не халге ұшырады деген мағынада.

* * *

Күн артынан күн туар,*
Бір күн дамыл еткізбес.
Ой артынан ой қуар,
Желге мінсең, жеткізбес.

* * *

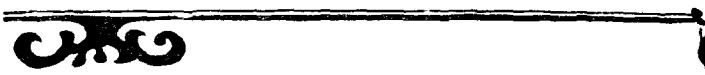
Ауру жүрек ақырын соғады жай,*
Шаршап қалған кеудемде тулай алмай.
Кейде ыстық қан басып кетеді оны,
Дөңбекшіген түндерде тынши алмай.

Қараңғы саңрау қайғы ойды жеңген,
Еркелік пен достықты ауру көрген.
Ақылы жоқ, ары жоқ шуылдақты
Күнде көріп, тұл бойы жиіркенген.

Тіріліп өткен күнді, тағы шөлдеп,
Осы күнді күн демес қарғап, міндеп.
Кейде тілеп бақ пенен тағы тыныштық,
Кейде қайғы, азапты тағы да іздеп.

Кейде ойлайды жылауға қайғы зарын,
Тынышсыз күнде ойлаған дерттің бәрін
Кейде онысын жасырар жұрттан ұрлап,
Кетілер деп мазақтап беттің арын.

Ауру жүрек ақырын соғады жай,
Өз дертін тығып ішке, білдіре алмай,
Кейде ыстық тағы да қан басады,
Кейде бір сәт тыншығар үн шығармай.

1899

* * *

Есінде бар ма жас күнің,*
Кімді көрсен — бәрі дос.
Махаббат, қызық, мал мен бақ,
Көрінуші еді досқа ортақ.
Үміт жақын, көңіл ақ,
Болар ма сондай қызық шақ?

Құдай-ау, қайда сол жылдар,
Махаббат, қызық мол жылдар?!
Ақырын, ақырын шегініп,
Алыстап кетті-ау құрғырлар.

Жалынасың, боқтайсың,
Сағынасың, жоқтайсың.
Махаббат кетті, дос кетті,—
Жете алмайсың, тоқтайсың.

Көзіме жас бер, жылайын,
Шыдам бер, сабыр қылайын.
Жаралы болған жүрекке
Дауа бер, жамап сынайын.

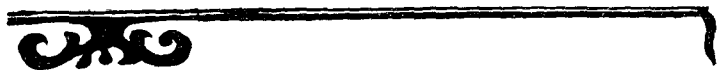
* * *

Жүрегім менің — қырық жамау,*
Қиянатшыл дүниеден
Қайтып аман қалсын сау,
Қайтқаннан соң әрнеден.

Өлді кейі, кейі — жау,
Кімді сүйсе бұл жүрек.
Кімі — кастық, кімі дау,
Сүйенерге жок тірек.

Кәрілік те тұр тақау,
Алдымызда айла жок.
Қайғысыздың бәрі — асау,
Бізге онан пайда жок.

Қанжүректі қайғылы-ау,
Қайырыла кет сен маған.
Қасиетін ойлан-ау
Қам көңілдің тынбаған.

* * *

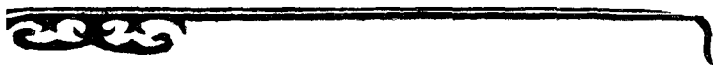
Адам — бір боқ көтерген боқтың қабы,
Боқтан сасық боласың өлсең тағы.
Мені мен сен тең бе деп мақтанасың,
Білімсіздік белгісі — ол баяғы.
Кеше бала ең, келдің ғой талай жасқа,
Көз жетті бір қалыпта тұра алмасқа.
Адамды сүй, алланың хикметін ¹ сез,
Не қызық бар өмірде онан басқа?!

¹ Хикмет (*арапша*) — керемет, сыр, ғажайып.

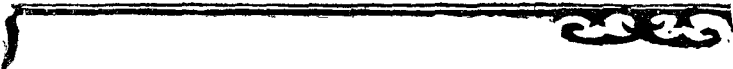
* * *

Қүшік асырап, ит еттім*
Ол балтырымды қанатты.
Біреуге мылтық үйреттім,
Ол мерген болды, мені атты.

* * *

Сүйсіне алмадым, сүймедім.*
Сүйегім жасып, сор қалың
Сүйісіп саған тимедім,
Бола алмадым сенің жарын.

ДУТБАЙҒА

Жылуы жоқ бойының,
Жылмиғаны неткені?
Құбылуы ойының —
Кетпей құйтың еткені.

Мұңды, жылмаң пішінін
Кезек киіп, ел жиып
Болыс болса, түсінің
Түксігін салар тырсыып.

Бір көрмеге тәп-тәтті
Қазаны мен қалбаңы.
Дөң айналмай ант атты,
Бүксіп, бықсып ар жағы.

Сенен аяр түгі жоқ,
Бүгін сыйлас көрініп.
Бүгін жалын, ертең шоқ,
Сөзі мен өзі бөлініп.

Әлі үміт, әлі серт,
Жын сықылды бұзылып.
Қулық емес, бұл бір дерт,
Тұрлауы жоқ құбылып.

* * *

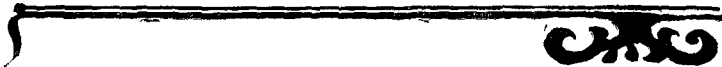
Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен*
Мен-мен, кердең, қайғысыз ер көңілмен,
Жазғытұрым жасырып жердің бетін,
Жасыл шөппен, бой жеткен егінмен тең.

Сонан бері рахымсыз көп жыл өтті,
Орақ келер, орылар мезгіл жетті.
Жылы менен суықтың бәрін көріп,
Қайран көңіл қайыспай қайрат етті.

Ауыр ойды көтеріп ауырған жан,
Қайғы, қасірет жүзіне белгі салған;
Дәні толық, басы үлкен егіндей-ақ,
Сенің де басың имек жерге таман.

Өлейін деп өлмейді өлерлік жан,
Әсте өлмесін білгендей қылық қылған.
Ажал келіп бас салса, жанды ұрласа,
Өмір қайда, сен қайда, соны да ойла.

Адамзат — бүгін адам, ертең топрақ,
Бүгінгі өмір жарқылдап алдар бірақ.
Ертең өзің қайдасың, білемісін,
Өлмек үшін туғансың, ойла, шырақ.

1900

* * *

Жүрегім, нені сезесің *
Сенен басқа жан жоқ па?
Дүниені, көңлім, кезесің,
Тиянақ жоқ па, қой, тоқта!

Сезгеніңді сездіріп,
Жете алмадың ортаққа.
Тірі жаннан бездіріп,
Апарасың қай жаққа?

Ортақтық, тыныштық достық қой,
Оның кадірін кім білер?
Әркімге-ақ тілеу қостық қой,
Бәрі алдамшы саудагер.

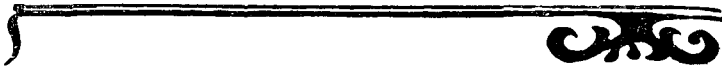
Халықтың аты керек қой,
Я мақтауға, боқтауға.
Құбылға бәрі зерек қой,
Бәрі жайсыз тоқтауға.

Досты қайдан табарсың,
Кеңесерге адам жоқ.
Әрлі-берлі шабарсың,
Жалғыздыктан жаман жоқ.

Ақыл айтсаң біреуге
Ішің еріп, егіліп,
Ұялмас ақы тілеуге,
Бермесен калар түңіліп.

Ақы беріп тындатқан
Сөз көкейге қонар ма?
Құлағын сатқан тәңрі атқан
Ондырар ма, оңар ма?

Күйесің, жүрек, күйесің,
Күйгеніңнен не пайда?
Дүниеде нені сүйесің
Өмір қайда, дос қайда?

* * *

Көлеңке басын ұзартып *
Алысты көзден жасырса
Күнді уақыт қызартып,
Көкжиектен асырса;

Күңгірт көңлім сырласар
Сұрғылт тартқан бейуаққа,
Төмен қарап мұндасар,
Ой жіберіп әр жакқа.

Өткен өмір — қу соқпақ,
Қыдырады талайды.
Кім алдады, кім таппақ
Салды, соны санайды.

Нені тапсаң, оны тап,
Жарамайды керекке.
Өңкей уды жиып ап,
Себеді сорлы жүрекке.

Адасқан күшік секілді
Ұлып жұртқа қайтқан ой,

Өкінді, жолың бекінді,
Әуре болма, оны қой.
Ермен ¹ шықты, ит қылып,
Бидай шашқан егінге.
Жай жүргенді уерд ² қылып,
Тыныш өлсеңші тегінде.

¹ Ермен — биік жерден

² Әдет, машық деген мағынада (*арапша*)

1901

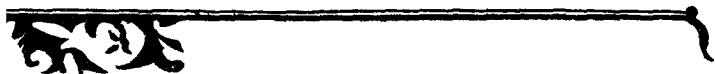
* * *

Ұялма дегені көңіл үшін,
Ұсақ қулық бір ғана өмір үшін.
Татымды достық та жоқ, қастық та жоқ.
Жігері жоқ маңызы жеңіл үшін.

Жалығу бар, шалқу бар, іш пысу бар,
Жана сүйгіш адамзат, көрсе қызар.
Ар мен ұят ойланбай, тәнін асырап,
Ертеңі жоқ, бүгінге болған құмар.

Туысқаның, достарың — бәрі екі үшті,
Сол себепті досыңнан дұшпан күшті.
Сүйсе жалған, сүймесе аянбаған,
Бұл не деген заманға ісім түсті?!

Өзін үлкен, қылығың — бала-шаға,
Балаша мәз боп жүрсің тамашаға.
Әкесі ұрысса балаға, ол да — достық,
Баласы ұрысса әкеге жараса ма?

* * *

Жапырағы қуарған ескі үмітпен*
Қиял қып өмір сүріп, бос жүріппін.
Жыбыр қағып, көңілді тыншытпайды,
Қашанғы өтіп кеткен бұлдыр көп күн.

Ой, дәурен өмір емес, бір көрген түс,
Ойға тойма, қызықты қиялдан күс¹.
Қарашы, өз бойыңа түгел ме екен,
Ыстық жүрек, өң-шырай, қуат пен күш?

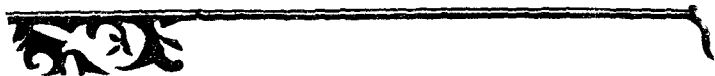
Төңкеріліп құбылған, жұрт — бір сағым,
Шынға шындап, қоса алмас ынтымағын.
Көптің аузын күзетсең, күн көрмейсің,
Өзіңді өзің күзет, кел, шырағым!

¹ Қайт, күдер үз деген мағынада.

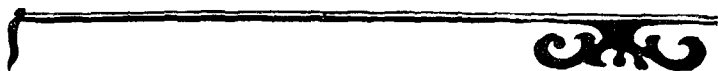
* * *

Қуанбандар жастыққа,*
Елерме күлкі, мастыққа.
Көзің қайдан жетеді
Достық пенен қастыққа?
Құрбыңның қызық дегенін,
Сөз екен деп ап шықпа.
Адалдан тапқан тиынды
Сал да сақта қапшыққа.
Қолдағынды қорғап бақ,
Мал арзан деп аптықпа.
Сыпайы жүр де, шаруа ойла,
Даңғойланып қаптықпа.
Бет алды жанға бой салма,
Қорлық жүрмес сақтыққа.
Елу бесте біз-дағы
Сенісер адам таптық па?
Арыз құмар болғандар
Опыр-топыр, шаң-шұққа
Түспей жүр ме, көрдің бе,
Жалаң-жұлаң, тақ-тұққа?

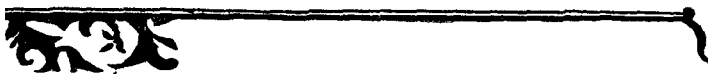
* * *

Осы кымыз қазаққа*
Мақтаның ба, асын ба?
Қымызды басар артынан
Ет даяр ма қасында?
Бойына сіңіп, өрт болған
Қызба бастық жасында.
Қызылшыл семіз, жас кымыз —
Бір үлкен борыш басында.
Жуасты мін де, айран іш,
Жоқ немеге шатылма.
Ұры, залым, қуларға
Нысанаға шаншылма.
Жылқыны аңдып ұры жүр
Әр төбенің тасында.
Ой көзімен қарасаң,
Қойдан жылқы асыл ма?
Мақтанға бола жиям деп,
Жылқы үшін жұртқа бас ұрма
Қымыз, семіз дегенін
Бір мақтан ғой, жасырма.
Мақтан қума, керек қу,
Ойсыздарға қосылма.
Қойныңда ақша, қолда қой
Күзетке онай, шошынба!

* * *

Буынсыз тілің,*
Буулы сөзің
 Әсерлі адам уғлына.
Кісінің сөзің
Ұққыш-ақ өзің,
 Қисығын түзеп туғрыға.
Сезімпаз көңіл
Жылы жүрек
 Таппадым деп түңілмес.
Бір тәуір дос
Тым-ақ керек,
 Ойы мен тілі бөлінбес.

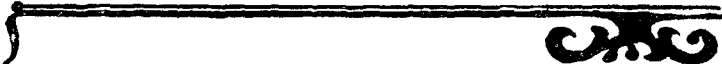
1920

* * *

Тоты құс түсті көбелек
Жаз сайларда гулемек.
Бәйшешек солмақ, күйремек,
Көбелек өлмек сиремек.

Адамзатқа не керек:
Сүймек, сезбек, кейімек,
Харакет қылмақ, жүгірмек,
Ақылмен ойлап сөйлемек.

Әркімді заман сүйремек,
Заманды қай жан билемек?
Заманға жаман күйлемек,
Замана оны илемек.

* * *

Алланың өзі де рас, сөзі де рас,
Рас сөз ешуақытта жалған болмас,
Көп кітап келді алладан, оның төрті,
Алланы танытуға сөзі айрылмас.

Амантау ¹ оқымаған кісі бар ма?
Уәктүбиһи ² дегенмен ісі бар ма?
Алла өзгермес, адамзат күнде өзгерер,
Жарлықпен ол сіздерге, сіз де оларға...

Замана, шаруа, мінез күнде өзгерді,
Оларға кез-кезімен нәби ³ келді.
Қағида шарифаты өзгерсе де,
Тағриф ⁴ алла еш жерде өзгермеді.

Күллі махлұқ өзгерер, алла өзгермес,
Әһли кітап ⁵ бұл сөзді бекер демес.

¹ Иман келтіремін, сенемін құдайға (*арапша*).

² Оның кітаптарына сенемін (*арапша*).

³ Пайғамбар (*арапша*).

⁴ Түсіну, білу, анықтау (*арапша*).

⁵ Қайдайдан келіпті деген кітаптармен ғамал (іс) ететін адамдар (*арапша*).

Адам нәпсі, өзімшіл мінезбенен
Бос сөзбенен қастаспай түзу келмес.

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп
Және хақ жолы осы деп әділетті.

Осы үш сүю болады иманы гүл ¹,
Иманның асылы үш деп сен тахқиқ ² біл.
Ойлан-дағы, үшеуін таратып бақ,
Басты байла жолына, малың түгіл.

Дін де осы шын ойласаң, тағат ³ та осы,
Екі дүние бұл тасдиқ ⁴ — хақтың ⁵ досы.
Осыларды бұзатын және үш іс бар:
Пайда, мактан, әуесқой — онан шошы.

Руза, намаз, зекет, хаж — талассыз іс,
Жақсы болсаң, жақсы тұт бәрін тегіс.
Бастапқы үшін бекітпей, соңғы төртті
Қылмағанмен татымды бермес жеміс.

Бас жоғары жаралған, мойын төмен,
Қарашы, дене біткен ретімен.
Істің басы — ретін танымақтық,
Иман білмес тағатты қабыл демен.

¹ Иманы гүл (*арапша*) — кәміл, иман.

² Тахқиқ (*арапша*) — анық, айқын.

³ Тағат (*арапша*) — құдайға құлшылық қылу, жалбарыну.

⁴ Тасдиқ (*арапша*) — растау, бекіту. Бұл жерде шындық мағнасында.

⁵ Хақтың (*арапша*) — құдайдың деген мағнада.

Имамдар ¹ ғибадаттан ² сөз қозғаған,
Хұснизэн ³ мен иманды білді ойлаған.
Иманның тазалығын жақсы ұқтырмай,
Сыртын қанша жуса да, іші оңбаған.

Алла мінсіз әуелден ,пайғамбар хак,
Мү'мин ⁴ болсаң, үйреніп сен де ұқсап бақ.
Құран рас, алланың сөзі дұр ол,
Тә'уиліне ⁵ жетерлік ғылымның шақ.

Алланың, пайғамбардың жолындамыз,
Ынтамызды бұзбастық иманымыз.
Пайда, мақтан ,әуесқой — шайтан ісі,
Кәні біздің нәпсіні тыйғанымыз?

Мү'мин болсаң, әуелі иманды бол,
Бендеге иман өзі ашады жол,
Шыр айлан да, таза ойла бір иманды,
Мұнафиқ ¹ намаз қылмап па, мағлұм ғой ол.

Алла ішімді айтқызбай біледі ойла,
Бендесіне қастықпен кінә қойма.
Распенен таласпа мү'мин болсаң,
Ойла, айттым, адамдық атын жойма!

⁶ Имам (*арапша*) — дін басылар, молдалар.

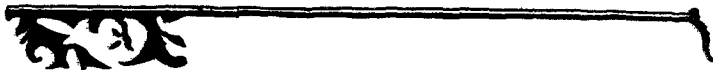
⁷ Ғибадат (*арапша*) — бұл жерде құдайға құлшылық жолы.

⁸ Хұснизэн (*арапша*) — жақсы ой, көркем ой.

⁹ Мү'мин (*арапша*) — мұсылман дініне, құдайдың бірлігіне анық сену.

¹⁰ Тәһуэл (*арапша*) — бұл жерде анық мағнасын жете білу деген мәнде.

¹ Ішінен дінге қарсы, сырты мұсылман, екі жүзді адам.

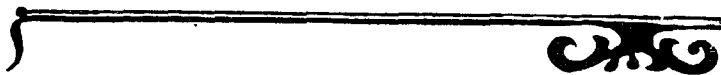

* * *

Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас,
Сол қызықсыз өмірде жүрек қалмас
Жүректен қызу-қызба кете қалса,
Өзге тәннен еш қызық іс табылмас.

Достық, қастық, бар қызық — жүрек ісі,
Ар, ұяттың бір ақыл — күзетшісі.
Ар мен ұят сынбаса, өзге қылық.
Арын, алқын — бұл күннің мәртебесі.

Қартаң тартқан адамнан от азаймақ,
От азайса, әр істің бәрі тайғақ.
Шаруаң үшін көрінген ақыл айғып,
Жолың тайғақ, аяғың тартар маймақ.

1903

* * *

Жалын мен оттан жаралып,*
Жарқылдап Рағит¹ жайды айдар.
Жанбыры жерге таралып,
Жасарып шығып гүл жайнар.

Жайына біреу келсе кез,
Белгілі жұмыс, сор қайнар.
Қуаты күшті нұрлы сөз,
Қуатын білген абайлар.

Жалын мен оттан жаралған
Сөзді ұғатын қайсың бар?
Партия жиып, пара алған,
Бейілі кедей байсыңдар.

¹ Дін ұғымында нажағайды былейтін, күнді құрыретуші періштенің аты.

Қулық пенен құбылдан ²
Жалықсаң, жақсы жансыңдар.
Түзелмесе шұғылдан,
Арсылдар да қалшылдар.

Несі өмір,
Несі жұрт?
Өңшең қырт,
Бас қаңғырт!

² Құбыл — құбылу, өзгеру деген мәнде.

СОҢҒЫ ЖЫЛДАДА ТАБЫЛҒАН ӨЛЕҢДЕР

* * *

Домбыраға қол соқпа *
Шымырлатып бір-бірлеп.
Жүрегім, соқпа, кел тоқта,
Жас келер көзге жүр-жүрлеп.

Қайғылы көңлім қайдағы
Бұрынғымды жаңғыртар.
Қайратты алып бойдағы,
Басымды қайғы қаңғыртар.

Онан да жылы жүзінмен
Кел, жарым, қара бегіме.
Жылы тәтті жауап айт
Іштегі қайғы дертіме.

Іштегі ескі жалынды
Сөндір жаңа қылықпен.
Сөйлесші жақсы, жағымды
Мендей көңілі сынықпен.

Сынық көңлім көп кешер,
Майда қолмен ұстасаң.
Көңілге түрлі ой түсер,
Әр тереңге нұсқасаң.

Күйлі, күйсіз бәйгеге
Қажыды көңлім көп шауып.
Көп қинамай әрнеге,
Енді семірт жем тауып!

Айла менен амалды
Меруерттей тізіппін,
Жалмауыздай жалаңдап,
Ар, ұяттан күсіппін,
Құлық пенен сұмдыққа
Құладындай ұшыппын,
«Сіз білесіз» дегенде
Күнге күйіп, пісіппін;
Мақтанбасқа мақтанып
Деп жүріппін «пысықпын».

* * *

Мен боламын демендер,*
Аяқты алшаң басқанға.
Екі көзің аларып,
Құр қарайсың аспанға.

Бір ғылымнан басқаның,
Бәрі де кесел асқанға.
Үйткен адам жолығар,
Кешікпей-ақ тосқанға.

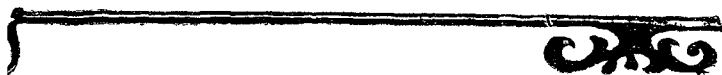
* * *

Ғалымнан надан артпас ұққанменен,*
Тағдыр көрмей қоймайды бұққанменен.
О-дағы қалыбынан аса алмайды,
Жауқазын ерте көктеп шыққанменен.

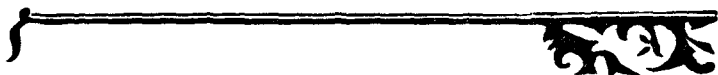
* * *

Түбінде баянды еңбек егін салған *
Жасынан оқу оқып, білім алған
Би болған, болыс болған өнер емес,
Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған

* * *

Әйелің — Медет қызы, аты Өрім,*
Айында бір жумайды беттің кірін.
Ер кезек ер жігітке үшке дейін,
Бір боқты тағы бас та және сүрін.

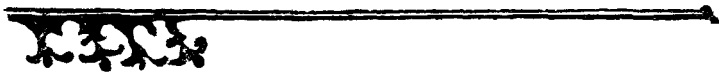
* * *

Бөстегім құтылдың ба Көтібақтан?*

«Күйшіл» деп бабын білмей кіна таққан

Құл табан, кескіл тұмсық Бөстекбайым,

Кісіге бос берермін бір мін тапқан.

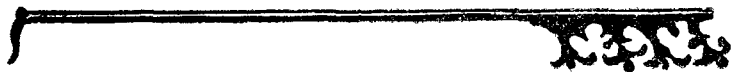
ҚИЯСБАЙҒА

Үстіндегі киімің,
Киім емес қызыл шу,
Жүрген жерің күнде ду,
Уайым жоқ, қайғы жоқ,
Атадан тусан, сендей ту.—

деп, аяғын өзің айтып жіберші дегенде, Қиясбай:

Тамағым ток, уайымсыз,
Жаным-ау, менің өзім неткен қу!
Әгөй-әгәгөй...

депті.

МҰҚАММАРАЗҒА

Ауру астан болғанда, дау қарындастан,
Мұқаммараз атандым бала жастан,
Мұқаммараз дейтұғын шайтан аты,
Қандай молда қойды екен аямастан?

БӘКИЗАТҚА

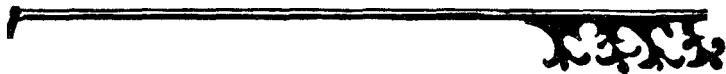
Бәкизатым, шұбарсың,
Оқуға, өзің құмарсың.
Жазайын мен бәйітті,
Танитұғын шығарсың!

ТӘҢІРБЕРДІГЕ

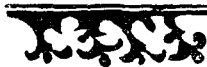
Байсып, паңсып,
Көрінгенге бәлсіп,
Өзі ғана келгендей,
Дүниеге жансып.
Маң-маң басып,
Мен-мендігі асып,
Мал бітті деп, көңілі
Көтеріліп тасып.
 Бай-бай десе мастанып,
Мың теңгесін жастанып,
Ешкім тимей өзіне,
Ағайынға қастанып.
 Өз тамағым тоқ деп,
Басымда қайғы жоқ деп,
Жақыны аттан жығылса,
Жаны ашымай «шоқ» деп.
 Бай-еке десе,
 елігіп,
Қайырсыз малға желігіп,
Кеудесінен буынып,
Пыс-пыс етіп демігіп.
 Өтірік жала жабады,
Біреуге көр қазады.

Отырғанда үйінде,
Ылдидың төрін алады.
 Өтірік, өсек, дау десе,
Бәйге атындай шабады.
Қолыңнан келер түк те жоқ,
Осының маған болды кек.

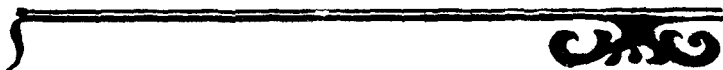
* * *

Еріксіз түскен ылдидан,
Еркінмен шығар өр артық.
Қорлықпен өткен өмірден,
Көсіліп жатар көр артық.

АҒЫБАЙҒА

Адам деп есеп қылма Ағыбайды,
Анттан қорқып, құдайды танымайды
Сабын жаққан терідей жылп-жылп етіп,
Шіркін-ай, бір орыннан табылмайды.

**АБАЙДЫҢ СМАҒҰЛ ДЕГЕН ІНІСІНЕ ҚИЫР ЖАЙЛАП
ЖҮРҒЕНДЕ АЙТҚАНЫ**

Тау жебелеп жортады көк бөрілер,
О-дағы ат артына бөктерілер,
Қиыр жайлап, шет қонған ағайының,
Талай жанның көзіне жек көрінер.

**АБАЙДЫҢ ӨЗГЕ АҚЫНДАРМЕН
СӨЗ ЖАРЫСТЫРУЫ**

Ж ы л т ы р

Әр кімнің бір жары бар басы байлы,
Қызылсу Шарға құймай тасымайды.
Жаманға жақсы қолы ұжымақтай,
Әлханжан бері таста насыбайды.

А б а й

Ханым сен, қарашың мен, басы байлы,
Ханы жақсы болса, қарашысы жасымайды.
Жаманға жақсы қолы ұжымақтай,
Әлханжан бері таста насыбайды.

Н а р м а н б е т

Нәпсі жел, көңіл өзен толқын ұрған,
Ми патша, ақыл дария кеңес құрған.
Таупықсыз ақыл мақұл болмайды екен,
Билмесен, құр суретсің бекер тұрған.

А б а й

Сөз самал, өлең дария голқын ұрған,
Ми патша, ақыл уәзір кеңес құрған

Ғылымсыз ақыл таупық болмайды екен,
Болмаса құр суретсің бекер тұрған.

Ы б р а й А л т ы н с а р и н

Адам көркі бастағы,
Мандайдағы қастағы.
Кеңшілікте әркім дос,
Таршылықтағы қайрылған
достағы.

А б а й

Бес мүшеден бөлекше бас та өзгеше,
Қиғаш біткен мандайда қас та өзгеше.
Кеңшілікте дос та дос, қасың да дос,
Таршылықта қайрылған дос та өзгеше.

МАЗМҰНЫ

Бірінші бөлім

ӨЛЕҢДЕР

1855—1881

«Кім екен деп келіп ем түйе қуған»	7
Шығыс ақындарынша («Иузи рәушан, көзі гәуһар»)	8
«Фзули, Шәмси, Сәйхали»	9
(«Әлифби» өлеңі *)	10
Шәріпке («Түнлікбайдың қатыны атын Шәріп»)	12
Абралыға («Мен жасымнан көп көрдім»)	13
Жақсылыққа («Аяғынды аңдап бас, ей Жақсылық»)	15
«Сап, сап, көңілім, сап, көңілім»	16

1881—1885

«Қансонарда бүркітші шығады аңға»	19
«Қақтаған ақ күмістей кен мандайлы»	22
«Жасымда ғылым бар деп ескермедім»	24

1886

«Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы есерге»	25
«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман»	28
«Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап»	31
«Қалың елім, қазағым, қайран жұртым»	32
«Байлар жүр жиған малын қорғалатып»	34
«Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да»	35
«Адасқанның алды — жөн, арты — соқпак»	37
«Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық»	39
«Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат»	41

«Патша құдай, сыйындым»	46
«Базарға қарап тұрсам, әркім барар»	47
«Ғылым таппай мақтанба»	48
«Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ»	51
Жаз («Жаздықүн шілде болғанда»)	53
«Интернатта оқып жүр»	55
Көкбайға («Сорлы Көкбай жылайды»)	58
Көжекбайға («Жамантайдың баласы Көжек деген»)	59
«Өкінішті көп өмір кеткен өтіп»	60
«Сабырсыз, арсыз, еріншек»	62
Көжекбайға («Бөтен елде бар болса»	65
«Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы»	71
Назарға («Мынау келген Назар ма»)	74

1888

«Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол»	75
Күз («Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан»)	77
«Қараша, жел тоқсан мен сол бір екі ай»	79
Қыс («Ақ киімді денелі, ақ сақалды»)	81
Күлембайға («Уағалайкүмүссәләм»)	83
Көкбайға («Бұралып тұрып»)	84
«Желсіз түнде жарық ай»	85

1889

«Ішім өлген, сыртым сау»	86
Күлімбайға («Болыс болдым мінеки»)	88
Әсетке «Біреуден біреу артылса»	93
«Мәз болады болысын»	95
«Білімдіден шыққан сөз»	98
Сегіз аяқ («Алыстан сермеп»)	100
«Сәулең болса кеудеңде»	108
«Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін»	110
«Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек»	112
«Ғашықтық құмарлық пен — ол екі жол»	113
«Қор болды жаным»	114
«Сен мені не етесің»	116
Жігіт сөзі («Айттым сәлем, Қаламқас»)	120
Қыз сөзі («Қиыстырып мақтайсыз»)	122
«Білектей арқасында өрген бұрым»	125

«Қажымас дос халықта жоқ»	126
«Жастықтың оты, қайдасың»	128
«Жарқ етпес қара көңілім не қылса да»	130
«Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да»	131
Қара қатынға («Қара қатын дегенге қара қағын»)	132

1890

«Бай сейілді»	133
«Ем таба алмай»	136
«Келдік талай жерге енді»	138
«Өзгеге, көңілім, тоярсың»	140
«Кейде есер көңіл құрғырын»	142
Жазғытұры («Жазғытұры қалмайды қыстың сызы»)	143
«Асқа, тойға баратұғын»	146
«Ата анаға көз қуаныш»	148
«Тайға міндік»	150

1891

«Заман ақыр жастары»	152
«Көзінен басқа ойы жоқ»	153
«Жастықтың оты жалындап»	155
«Қызарып, сұрланып»	158
«Көзімнің қарасы»	160
«Менсінбеуші ем наданды»	164
Жұмбақ («Алла мықты жаратқан сегіз батыр»)	166
Жұмбақ («Қара жер адамзатқа болған мекен»)	167
Жұмбақ («Сыналар, ей, жігіттер, келді кезін»)	168

1892

«Не іздейсің, көңілім, не іздейсің»	169
«Жүрегім, ойбай, соқпа енді»	171
«Қайғы шығар ілімнен»	172
Оспанға («Жайнаған туың жығылмай»)	175
Оспанға («Кешегі Оспан»)	176
«Ысытқан, суытқан»	178

«Бойы бұлғаң»	179
(«Жақсылық ұзақ тұрмайды»)	182
Баймағамбетке («Ажының жақсы-ақ қызы едім»)	184

1894

«Антпенен тарқайды»	185
«Қарашада өмір тұр»	187
«Жас өспірім замандас қапа қылды»	189
«Ғашықтық тілі — тілсіз тіл»	190
«Әсеппаз болма әрнеге»	191
Ескілік киімі («Ойланып ойға кеттім жүз жылғы өткен»)	193
Абдрахман науқастанып жатқанда («я, құдай, бере көр»)	194
Абдрахманға («Алланың рахматын»)	197
Абдрахманға Кәкітай атынан хат («Тілім саған айтайын»)	199
Абдрахманға Кәкітай атынан хат («Көзімнің нұрысыз»)	201
Қыздарға («Қойдан қоңыр, жылқыдан торы Бәкең»)	203

1895

«Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын»	205
«Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей»	206
«Балалық өтті, білдің бе»	208
«Лай суға май бітпес қой өткенге»	209
«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес»	211
Абдырахман өлгенде («Арғы атасы қажы еді»)	212
Абдырахман өлгенде («Кешегі өткен ер Әбіш»)	214
Абдырахман өлгенде («Тұл бойың ұят, ар едің»)	215
Абдырахман өліміне («Жиырма жеті жасында»)	216
Абдырахман өліміне («Талаптың мініп тұлпарын»)	219
Абдырахманға («Орынсызды айтпаған»)	220
Абдырахман өлімінен соң өзіне айтқан жұбатуы («Бермеген құлға, қайтесің»)	222
Абдырахманның әйелі Мағышқа Абайдың айтқан жұбатуы («Жылағанды тоқтатып»)	224
Абдырахманның әйелі Мағышқа Абай шығарып берген жоқтау («Айналайын құдай-ау»)	227
«Кешегі Оспан ағасы»	232
Абайдың баласы Әкімбайдың жоқтауы («Көз жұмғанша дүниеден»)	233

1896

«Малға достың мұны жоқ малдан басқа»	235
«Туғызған ата-ана жоқ»	236
«Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында»	237
«Сағаттың шықылдағы емес ермек»	239
«Көңіл құсы күйкылжыр шартарапқа»	240
«Адамның кейбір кездері»	242
«Көк ала бұлт сөгіліп»	244
Рахымшалға («Сұлу аттың көркі — жал»)	245
Қатыны мен Масақбай («Сырмақ кып астына»)	246
Күйісбайға («Дұғай сәлем жазамын Күйісбайға»)	248
Дүйсенкүлға («Саудайы-ай сауды алмадың-ау, сырқауды алып»)	249
Разаққа («Мына үйде отыр Разақ»)	250
«Көк тұман алдындағы келер заман»	251
«Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мактап»	253
«Алла деген сөз жеңіл»	254
«Құр айғай бақырған»	255
«Мен сәлем жазамын»	256
«Соры қалың соққы жеген пышанамыз»	257
Ғабидоллаға («Жазғытұрым қылтиған бір жауқазын»)	258
«Құлақтан кіріп, бойды алар»	259

1898

«Болды да партия»	261
«Қуатты оттай бұрқырап»	263
«Сұл дүние тонап жатыр, ісін бар ма»	264
«Өлсем, орным қара жер сыз болмай ма»	265
«Жүректе қайрат болмаса»	267
Жаманбаланың баласы өлгенде («Белгілі сөз: өлді, өлді»)	268
«Күн артынан күн туар»	269
«Ауру жүрек ақырын соғады жай»	270

1899

«Есінде бар ма жас күнің»	271
«Жүрегім менің — қырық жамау»	272
«Адам — бір бөк көтерген боқтың қабы»	273
«Күшік асырап, ит еттім»	274

«Сүйсіне алмадым, сүймедім»	275
Дүтбайға («Жылуы жоқ бойының»)	276
«Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен»	277

1900

«Жүрегім нені сезесің»	278
«Көлеңке басын ұзартып»	280

1901

«Ұялма дегені көңіл үшін»	282
«Жапырағы қуарған ескі үмітпен»	283
«Қуанбандар жастыққа»	284
«Осы қымыз қазаққа»	285
«Буынсыз тілің»	286

1902

«Тоты құс түсті көбелек»	287
«Алланың өзі де рас, сөзі де рас»	288
«Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас»	291

1903

«Жалын мен оттан жаралып»	292
-------------------------------------	-----

СОҢҒЫ ЖЫЛДАРДА ТАБЫЛҒАН ӨЛЕҢДЕР

«Домбыраға қол сокпа»	294
«Ойға түстім, толғандым»	296
«Мен боламын демендер»	298
«Ғалымнан надан артпас ұққанменен»	299
«Түбінде баянды еңбек егін салған»	300
«Әйелің Медет қызы, аты Өрім»	301
«Бөстегім, құтылдың ба Көлібақтан?»	302

Қиясбайға	303
Мұқаммаразға	304
Бәкізатқа	305
Тәкірбердіге	306
«Еріксіз түскен ылдидан»	308
Ағыбайға	309
Абайдың Смағұл деген інісіне қиыр жайлап жүргенде айтқаны	310
Абайдың өзге ақындармен сөз жарыстыруы	311

Абай Кунанбаев

СОЧИНЕНИЯ

В ДВУХ ТОМАХ

ПЕРВЫЙ ТОМ

(на казахском языке)

Издательство «Жазушы» — 1968

Редактор Т. Молдагалиев

Художник М. Кисамединов

Худож. редактор А. Бейсембинов

Техн. редактор С. Лепесов

Корректор Н. Қазыбеков

Сдано в набор 9/VII-1968 г. Изд.
№ 234. Подписано к печати
6/IX-1968 г. Бумага тип. № 1. Фор-
мат $70 \times 108 \frac{1}{32} = 10,0$ п. л. = 14,0 усл.
п. л. (уч.-изд. л. 9,65).

Тираж 42000 экз. Цена 42 коп.

Заказ № 1220. Полиграфкомбинат
Главполиграфпрома Госкомитета Со-
вета Министров КазССР по печати,
г. Ашма-Ата, ул. Пастера, 39.